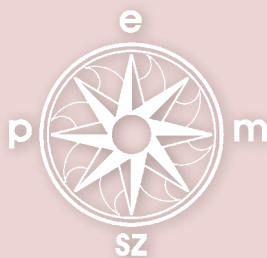

**EURÓPAI
PROTESTÁNS
MAGYAR
SZABADEGYETEM**

ÉVKÖNYV

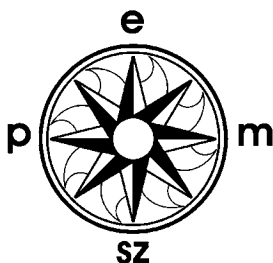
2013/2014

ÉVKÖNYV 2013/2014
Európai Protestáns
Magyar Szabadegyetem

ÉVKÖNYV

2013/2014

EURÓPAI PROTESTÁNS
MAGYAR SZABADEGYETEM
BASEL – BUDAPEST

Az Évkönyvet szerkesztette:
*Hermán Mostert Rebekka, Puskás-Vajda Zsuzsa,
Szöllősy Pál*

A szöveget gondozta:
Pap Judith

Képszerkesztő:
Deák Péter

ISSN 2296-8210

© *Evangelische Akademie für Ungarn in Europa*
– Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
Basel – Budapest, 2014

Druck / Készült: OOK-PRESS Kft., H – 8200 Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

Tartalom

VARGA PÁL	Köszöntő
NÁDASDY ÁDÁM	Nyelvében <i>vél</i> a nemzet
ROBERT EVANS	A történelmi Magyarország többnyelvűsége nemzetközi viszonylatban
DEMÉNY PÉTER	„Versben bujdosó”. Nyelvhez kötött szépirodalom
VARGA PÁL	Többnyelvűség – Isten tervében
SZARKA LÁSZLÓ	A megbékélés gondolata a köztörténetben és közgondolkodásban
TEMPFLI IMRE	A dicsőítés az Istennel/Istenről való beszéd egyik nyelve
ÓDOR LÁSZLÓ	Többnyelvűség – belső gazdagodás? – különös figyelemmel a Kárpát-medence jövőjére
VÁLYI NAGY ERVIN	Luther a jelenkorban
BALLA BÁLINT	A Szabadegyetem mint könyvkiadó
NAGY ILDIKÓ	Többnyelvűség – belső gazdagodás
BIBÓ ISTVÁN	Beszámoló az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Egyesület 2013 évi munkájáról
JÓKAI TIBOR	A Protestáns Szabadegyetem Felvidéki Köre tevékenysége
VERES-KOVÁCS ATTILA	A Protestáns Szabadegyetem Erdélyi Körének brassói konferenciája
FÁBIÁN MÁRTA	Az EPMSZ Kárpátaljai Egyesületének 2013 évi tevékenysége
FRANÇOIS WEISS	<i>Alsacianité: Elsässisches Brauchtum – und Alsacianitude: Elsässische Lebenshaltung</i>
HETEY LÁSZLÓ	<i>Jahrestagung der ungarisch-europäischen Evangelischen Akademie</i>

E kötet szerzőiről

A 2014 évi berekfürdői Akadémiai Napok műsora

Címek, elérhetőség

Képek a Szabadegyetem életéből

A borítót *Vaszary János (1867-1939) „Rózsaszín hortenziák kék háttérrel”* c. festménye díszíti.

A művész tanulmányait a budapesti Mintarajziskolában, majd Münchenben és Párizsban folytatta. Tanulmányúton járt Rómában, Francia- és Spanyolországban. 1920-tól a Képzőművészeti Főiskola tanára volt. Előbb az impresszionizmus felé fordult, majd 1930-tól francia expresszionisták hatása érződik oldottabb stílusán. Alapítója lett az Új Művészek Egyesületének, különösen a fiatalokra bírt nagy befolyással.

A budapesti Kieselbach Galéria szívességből átengedte a festmény reprodukcióját a jelen Évkönyvben történő publikáció céljára, amiért köszönetünket fejezzük ki. (Szerk.)

Köszöntő

Tisztelt Olvasóim!

Nagy örömmel írom ezt a *Köszöntőt* az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem újabb Évkönyve elé. Nemcsak annak örülök, hogy az idei Évkönyv többek áldozatos munkája nyomán létrejöhett, hanem különös örömmel tölt el a kötet gazdag és dokumentációs értékű tartalma! Máris elárulom, mire gondolok – és ezzel nem akarom elvonni a figyelmet a többi értékes írástól –: arra a nagyértékű összefoglaló munkára, amely a Szabadegyetem kiadásában eddig, mintegy 40 éven át megjelent könyveink alapos ismertetését, recenzióját tartalmazza! Balla Bálint átfogó tanulmányának csupán az első részét közli idei Évkönyvünk, a folytatást a következő évben tesszük közzé. Már ma örvendek – és együtt örülhetünk – a folytatásnak, s a teljes munka külön kiadványként tervezett megjelenésének is.

Nyilván észreveszi a figyelmes Olvasó, hogy ez az új Évkönyv sok más értékes anyagot, olvasnivalót is nyújt. Célunk továbbra is az, hogy konferenciáink anyagának java részét írásban összegyűjtve is megőrizzük.

Tavaly májusi, Liebfrauenbergben megrendezett Akadémiai Napjainkra minden résztvevő jó érzésekkel emlékezik vissza. Itt külön köszönetet mondok azoknak, akik erről tudósítottak, és lapokban, folyóiratokban beszámoltak az ottani gazdag tartalomról és a személyes élményekről is. A 2013-as konferenciáról jelen kiadványban közölt tanulmányok, írások nem szolgálnak a teljesség igényével, de jó keresztmetszetét adják az elzászi napok eseményeinek. Köszönet e helyen valamennyi előadónak, szervezőnek és segítőkész résztvevőnek is!

A Szabadegyetem tevékenysége Liebfrauenberg után is természetesen tovább folyt és folyik. Elnökségünk már 2013 őszén elkezdte a 2014-es Akadémiai Napok tervezését és szervezését. Sok jó ötlet gyűlt össze – és ezek megvalósítása vár most az új találkozó rendezőire, előadóira és résztvevőire. Milyen izgalmas a téma maga: *Nemzedékváltások!* Ki ne érezte volna ezt és ennek hatását a családban, a munkahelyen és az egész társadalomban? Lesz miről beszélni, elgondolkodni, eszmét cserélni Berekfürdön, 2014. május 26-31. között!

A többéves tapasztalat nyomán most is azzal zárom köszöntőmet, hogy érdemes ezt a munkát folytatni. Ady szavaival: „...bár zord a harc, megéri a világ“! Köszönöm Olvasóközönségünk érdeklődését, ragaszkodását

a „mi“ Szabadegyetemünkhöz, és ajánlom ezt a könyvet minden kedves Olvasóinknak. Érdemes ezt elolvasni és érdemes továbbajándékozni barátoknak, ismerősöknek! Így szerezhettek a Szabadegyetemnek új barátokat is.

Szívből kívánok a jövőben is még sok sikeres konferenciát, hogy azokról további Évkönyveket tehessünk barátaink s az érdeklődők asztalára.

Varga Pál
elnök

Nyelvében *vél* a nemzet...

Nemzeti öntudat és nemzeti nyelv – a nyelvész szemével'

„*Él*” és „*vél*”

A magyarságnak mindig nagyon fontos volt a nyelv, ami érthető, mert annak, hogy valaki magyar-e vagy sem, talán a legfőbb kritériuma a nyelv, vagyis a nyelv a magyarság esetében nemzetképző tényező. Ez nem minden nemzetnél van így, a svájciaknak, amerikaiaknak például nincs külön nyelvük, mégis nemzetet képeznek; másutt nem a nyelv, hanem a vallás vagy más tényező a nemzetképző erő, így például az íreknél, lengyeleknél a katolikus vallás. A magyaroknak azonban a nyelv a nemzetségi alapja: nem hiába idézzük sokat a Széchenyinek tulajdonított mondást: „Nyelvében él a nemzet”. A nyelv ilyen fontosság (talán túlfontossága?) ugyanakkor számos tévhitnek adott és ad alapot, például hogy a magyar nyelv gazdagabb (sőt szebb!) volna, mint más nyelvek, vagy hogy ősiabb volna más nyelveknél, vagy hogy olyan különleges szerkezetű, amivel egyedül áll a világon (pl. hogy valamiféle „gyökrendszere” volna). Ezek a vélekedések mind tévesek, de az vizsgálatot érdemel, hogy miért gondolnak ilyesmiket az emberek; ezért adtam előadásomnak a „Nyelvében *vél* a nemzet” címet.

Nyelv, szókincs és társadalom

A laikus számára a nyelvek fő jellemzője a szókincs. A *kutya* szlovákul *pes*, németül *Hund* – lám, mennyire különböznek ezek a nyelvek. A nyelvészt azonban nem elsősorban a szókincs érdekli, mert abban a nyelvek (illetve az őket beszélő, egymással érintkező társadalmak) sokat át tudnak venni egymástól, azaz sok a kölcsönszó. Például az alábbi angol mondat és francia megfelelője szinte teljesen ugyanazokból a szavakból áll: *The committee*

* Előadásként elhangzott az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem konferenciáján Liebfrauenbergben (Franciaország), 2013. május 7-én.

envisages a different solution. Le comité envisage une solution différente.
'A bizottság más megoldást képzel el.' A laikus erre azt mondaná, ez a két nyelv 90 %-ban azonos; ám a nyelvész szerint két teljesen más nyelvről van szó, mert az ő szempontjai szerint „nyelvnek” a hangtan, az alaktan és a szórend számít, nem a szókincs. Az számít, hogy itt más-más a névelő; hogy csak a franciában van nemi egyeztetés (*différente*), hogy csak az angolban kap ilyen -s ragot az ige, meg hogy a *different solution* pont fordítva van a franciában.

Nézzük az alábbi mondatokat magyarul és szlovákul:

(1)

magyar: A lányom vett egy új kutyát.
Az új kutya megharapta a lányomat.
szlovák: Ø Moja dcéra kúpila Ø noveho psa.
Ø Nový pes pohrýzol Ø moju dcéru.

Természetesen a szavak mások, de a nyelvtani szerkezet is egészen más. A szlovákban nincs névelő (ezt jelzik a Ø szimbólumok), viszont a jelzőt egyeztetni kell a főnévvel (*noveho psa*, magyarul nem „*újat kutyát*”). Mindkét nyelvben van az igének -a ragja, csak hogy a szlovákban a *kúpil-a* a nőnemet fejezi ki, míg a magyarban a *megharapt-a* a tárgy határozottságát (ún. „tárgyas ragozás”).

Mondhatjuk, hogy a kétféle nyelvszerkezet más viláértelmezést takar, hogy mást vesz észre a világból – a magyar azt, hogy valami határozott vagy határozatlan, a szlovák azt, hogy hím- avagy nőnemű. A szókincs kevésbé tükröz viláértelmezést, hiszen az, hogy a kérdéses állat neve *kutya* vagy *pes*, nem közöl velünk semmit. A viláértelmezések – mondjuk így: a világ dolgainak „észrevétele” – terén a nyelvek fej-fej mellett haladnak, mindegyiknek ugyanannyi van a kosarában, csak másból összeállítva. Ráadásul ezek a különbségek nem függenek össze a nyelvet beszélő társadalom életével, kultúrájával: nem igaz, hogy a szlovák ember ne értené a határozott-határozatlan közti különbséget azért, mert nyelvükben nincs névelő és nincs tárgyas ragozás; és megfordítva, nem igaz, hogy a magyar ember, a magyar kultúra számára kevésbé fontos a férfi-nő különbség azért, mert a magyar nyelv ezt nem „rakta be a kosarába”. Ha valaki nyelvet cserél, azt sohasem a kérdéses nyelvek belső tulajdonságai miatt teszi: nem azért áll át magyarról románra, mert ott van hímnem-nőnem s ő ezt izgalmasabbnak vagy kifejezőbbnek találja, s Márai sem azért állt át magyarra, mert itt van

tárgyas ragozás. A nyelvtudomány megállapítja, hogy a nyelvek szerkezete, „kosara” nem tükrözi a beszélők semmilyen fontos vonását, jellemzőjét – még ha sokan így gondolják is. Hadd hozzam példának a vörös haját. Régen féltek tőle, rossz jelnek tartották a vöröshajúságot: még anyám szájából is hallottam a versikét: „Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó!”. Ma minden józan ember belátja, hogy a vörös haj – bár genetikailag érdekes kombináció, együtt jár a fehér bőrrel, szeplősséggel stb. – az illető személyiségével, erkölcsi értékeivel nincs összefüggésben.

Nos, a nyelvtudomány is úgy van a kultúrával, nemzettudattal, mint a genetika a személyiséggel, erkölccsel: azaz sehogy. Nincs köze hozzá, nem tud róla értelmeset mondani. Ezt a 19. század elején tisztázták a nyelvészek (elsősorban németek), s ezzel egy igen fontos eszközt nyertek a nyelvek rokonságának, történetének vizsgálatához. Éppen azért, mert a nyelv szerkezete nem függ az őt beszélő társadalométól, a nyelvek összehasonlítása, régebbi szerkezetük és hangrendszerük feltárása bizonyíték lehet arra, hogy rokonok – bármennyire is más életük, kultúrájuk az őket beszélő népek. Pontosan olyan ez, mint egy apasági perben a DNS genetikai vizsgálat: kiderítheti, hogy apa-fiú viszony áll fenn két, egyébként egymás számára idegen (esetleg nem is egy országban nevelkedett, más nyelvű és vallású) ember között. És az is igaz, hogy – mint az apasági példa – a nyelvrokonság bizonyítása sem mutat túl önmagán: az nem derül ki belőle, hogy a kérdéses nyelvek (és főleg az őket beszélő emberek) egy húron pendülnek-e, ha az egyik angyal, a másik is az-e s ha az egyik gazember, az-e a másik is.

Ezt értik meg nehezen a laikusok, amikor a nyelvészet bizonyítja nekik, hogy a magyar nyelv rokona a finnek, a lappnak, a vogulnak, a szamojédnak. „Mi közünk ezekhez?!” – kérdezik hitetlenkedő fejcsóválással. Ma már semmi, mondja a nyelvészet, ez csak őstörténeti szempontból érdekes.

A nyelvrokonság tudományos felfedezése

1822-ben Jakob Grimm német tudós (a népmesegyűjtő fivérek egyike) a német nyelv eredetét, rokonait kezdte komolyan kutatni. Ez a romantika kora volt, mikor a közérdeklődés a múlt (főleg a hősi múlt) felé fordult, múzeumok létesültek és régi eposzokat ástak elő a feledésből. Grimm és követői észrevették, hogy a német és más nyelvek között rendszerszerű hangmegfelelések (nem feltétlenül egyezések, inkább rendszeresen ismétlődő különbségek) mutathatók ki. Feltételezték, hogy mindezek a nyelvek – indiai, szláv, latin, görög, germán – egy azonos régi nyelvből származnak, mint anyjuktól

a lányok, abból váltak szét az évezredek során. Ezt az „anya”-nyelvet „indogermának” keresztelték el, mivel a lányai Indiától egészen Izlandig (a germán világ legszélsőbb pontjáig) megtalálhatók.

Szedjük össze példaképp a „d” hang megfelelőit a ’tíz’ és ’fog’ jelentésű szóban:

(2)

indo-germán	szan-szkrit	perzsa	cigány (lovári)	orosz	görög	latin	angol	holland	német
* d ekm	d aśa	d ah	d esh	d ésja-tj	d eka	d ecem	t en	t ien	z ehn
* d ont-	d ant-	d andán	d and	—	o dont-	d ent-	t ooth	t and	Z ahn(d)

Észrevehetjük, hogy míg a kérdéses nyelvek többségében „d” van, addig a germán nyelvekben ehelyett mást találunk: általában „t” hangot (angol, holland), míg a németben „c”-t (írva „z” betűvel). Ez annyi alapvető szóban ismétlődik (*dva–two–zwei, do-to-zu*), hogy nem lehet véletlen, és nyilván nem valamiféle kulturális vagy életszemléleti rokonság miatt van: ez szintizta nyelvrokonság.

Mivel e nyelvcsalád legrégebbi nyelvemlékei az indiai szanszkrit nyelven maradtak fenn (Kr.e. 1200 körülről), s a régi eposzszerzők a saját népüket „árjáknak” nevezik, az egész nyelvcsaládot árja nyelveknek kezdték hívni. Innen vette később a német nacionalizmus, majd a fajelmélet azt a szóhasználatot, hogy a németek árják – amin persze egyre inkább csak annyit értettek, hogy „nem zsidók”. A kifejezéssel való tragikus visszaélés miatt a nyelvészetben már nem használjuk az árja szót, és a nyelvcsaládot is 1945 óta „indogermán” helyett inkább „indoeurópai” néven emlegetjük. Ám bármilyen rútul eltorzították is a 20. században mindezt, a tény igaz marad, hogy a németek (s általában a germánok) nem gyökértelen barbárok, akik a semmiből bukkantak föl a népvándorláskor, hanem éppenséggel rokonai a legdicsőbb ókori népeknek: a latinoknak, görögöknek, indiaiaknak (no meg a cigánynak, de ezt akkor még nem tudták). Mindez a romantika korában nagy büszkeséget, önbizalmat adott a németségnek, mert a nyelvrokonságot azonosították a faji-biológiai rokonsággal.

Képzeltetjük a magyarok csalódottságát, amikor a nyelvtudomány – ugyanezekkel a tudományos módszerekkel – a magyar nyelv esetében nem dicső rokonokat mutatott ki, hanem igencsak szerényeket: finneket, lappokat, vogulokat stb., vagyis ahogy durcásan mondták: halszagú rokonságot. Ráadásul a románok ugyanebben az időben tisztázták – helyesen –, hogy ortodox-pra-

voszláv kultúrájuk ellenére nyelvük a latinból származik s az olasznak, franciának közeli rokona, ezért kezdtek fiaiknak Traian, Ovid neveket adni. A magyarok is szépet, nagyot akartak, ezért kezdtek a magyar fiúkat ótörök-hun nevekre keresztelni: Attila, Szabolcs, Árpád, és nem finnekre, mint Väinö vagy Urho.

A Grimm-törvény

Nézzük meg közelebbről, hogyan bizonyította Grimm a németnek a más nyelvekkel való rokonságát. Állítsunk sorokba nem-germán (pl. görög) és germán (pl. angol) szavakat aszerint, hogy mi a kezdőhangjuk. Grimm háromféle kezdőhangot különböztetett meg: tenuis „p, t, k”; media „b, d, g”; aspirata „ph, th, kh”. (Ma úgy neveznénk: zöngétlen, zöngés, valamint egy harmadik csoport, melyet ma már külön választunk hehezett ill. réshangokra.)

(3)

Szókezdő mássalhangzók: nem-germán (görög) és germán (angol)

<u>görög</u> ~ <u>germ (angol)</u>	<u>görög</u> ~ <u>germ (angol)</u>	<u>görög</u> ~ <u>germ (angol)</u>
pod- — foot	(b?) — (p?)	pherō — bear ('visz')
treis — three	deka — ten	thesis — deed ('tett')
kardia — heart	genos — kin ('rokon')	kholé — gall ('epe')

Tenuis → Aspirata
p,t,k → f,th,h

Media → Tenuis
b,d,g → p,t,k

Aspirata → Media
ph,th,kh → b,d,g

Meglepő a szabályszerűség. A „t–d–th” sort példának véve, a görög tenuisnak (t) angol aspirata (th), a görög mediának (d) angol tenuis (t), a görög aspiratának (th) angol media (d) felel meg! A németet egyelőre félretéve, a fentieket Grimm az alábbi ábrával illusztrálta. Azt mondta, hogy az ősi állapothoz képest a germán nyelvek valamikor Kr.e. 500 körül kiváltak a többi „árják” közül s egy hangeltolódást valósítottak meg. Ezt azóta is Grimm-törvény néven emlegetjük. Az alábbi ábrán az egyszerűség kedvéért csak a „t, th, d” hangokat mutatjuk, görög-angol megfelelésekben:

(4)

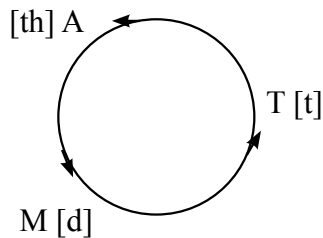
Az I. hangeltolódás (= a Grimm-törvény)

(Kr.e. 500 körül)	T > A	(treis > th ree)
	A > M	(th esis > d eed)
	M > T	(d eka > t en)

Az eltolódás, mint látható, egy „saját farkába harapó kígyó”, ezért Grimm felállította az ún. körforgás-elméletet (németül Kreislauf): az eredeti indoeurópai nyelvből öröklött mássalhangzókat a germánok úgy változtatták meg, mint amikor valaki egy nagy kereket elforgat. A kerék minden pontja más-hová került – de a kerék szerkezete, tartalma, a hármass felosztás változatlan maradt! (Mintha ma egy mosógép tárcsáját forgatnánk el.) Mivel a „kerék” kerületén a három kategória (Aspirata, Media, Tenuis) kergeti egymást, a régebbi szakzsargonban ezt AMTA-szabálynak is nevezték.

(5)

Grimm teóriája: Kreislauf = körforgás

No és a német?

Eddig a germán nyelvekből mindig az angol néztük, mely – Grimm metaforájával – csak egyet fordított a keréken, míg a németek a Kr. u. 8. században megint fordítottak rajta egyet, ezzel kiváltak a többi germánok közül s megszületett a felnémet (Hochdeutsch) nyelv, melyből aztán kialakult a mai sztenderd német. Ezt az újabb, már csak a németre érvényes változást II. Hangeltolódásnak nevezte el. Ha visszanézünk az (1)-es táblázatra, látjuk, hogy például a szókezdő ősi „d” a germán nyelvben általában „t” lett (angol, holland, de ugyanígy a skandináv nyelvekben), ám a németben tovább toló-dott „c” hanggá. Ezt illusztrálja a (6)-os táblázat.

(6)

II. hangeltolódás: felnémet (Hochdeutsch, Kr.u. 8. sz.)

<u>görög</u>	→	<u>angol</u>	→	<u>német</u>	
<u>t</u> reis		<u>th</u> ree		<u>d</u> rei	= T → A → M
<u>d</u> eka		<u>t</u> en		<u>z</u> ehn	= M → T → A
<u>t</u> hesis		<u>d</u> eed		<u>T</u> at	= A → M → T

A németiség tehát eggyel tovább vitte a megkezdett eltolódást, eggyel tovább csavarta a kereket. Ez tény. Ám Grimm és német kortársai mindebből az a következtetést vonták le, hogy a németiség a letéteményese, bátor végigvivője egy a misztikus programnak, ennek a grandiózus körforgásnak. Misztikus, hiszen önmagában nincs értelme vagy értéke annak, hogy egy szó milyen hanggal kezdődik, attól a német nyelv nem lett jobb, hogy ezt a kétszeres változtatást végrehajtotta; de íme (mondták), mégis egyedül a németben valósul meg, csapódik ki ez a titokzatos ősi lendület. A németek eszerint az árja örökség igazi hordozói, a legigazibb árják. Ezért választottak a nemzetiszocialisták jelképül egy ősi indiai szimbólumot, a szvasztikát (ismertebb nevén horogkeresztet), mint ami az ő jogos örökségük. Ráadásul az is növelte önbecsülésüket, hogy a germánosság évszázadokig a Római Birodalmon kívül, barbár (= ősi, azaz romlatlan!) állapotban leledzett, mint a mesebeli királyfi, akit születésekor egyszerű pásztoremberekre bíznak s szűzi tudatlanságban nevelődik föl, míg egy napon egy madár megcsiripeli neki (mint a mondabeli Siegfriednek), hogy ő valójában királyfi, menjen és üljön fel jogos trónusára. Ezt a madarat esetünkben nyelvtudománynak hívták, mely – ismétlem – azt kétségtelenül bizonyította, hogy a német nyelv rokona a szanszkritnak, de ennél többet nem mondott, hiszen a nyelvészettől (és minden tudománytól) ezek a képzelgések idegenek.

Nyelvrokonság = rokonság?

A nyelvészet nem mondja, hogy akik rokon nyelveket beszélnek, azok biológiailag is rokonok. Nyelvet el lehet tanulni, át lehet venni másoktól. A Kárpát-medencében ma számtalan ember él, aki nem azt a nyelvet beszéli, amit az ősei – azaz elrománosodott, elmagyarosodott, elnémetesedett stb. Márai Sándor felmenői szintiszta szepességi németek voltak (s így biológiailag ő is), de élete során megtanult magyarul, s talán végül jobban tudta, mint német anyanyelvét. Ez nemcsak egyénnel fordulhat elő, hanem népcsoporttal is, azaz létezik nyelvcsere. Gondoljunk az amerikai feketékre: húszmillió közösség, angol anyanyelvűek, ám mégsem rokonai a hollandoknak, dánoknak, németeknek, vagy az indiaiaknak.

Persze ha nincs más történeti adat, akkor jobb híján azt mondjuk, hogy akik rokon nyelvet beszélnek, azok nyilván valaha együtt éltek (bár elválásuk után elvileg átvehették valaki másnak a nyelvét). Ennek

alapján szoktak olyat mondani, hogy „északi rokonaink, a finnek”, pedig csak nyelvrokonaink, a nyelvészet nem állítja, hogy a finn emberek rokonai volnának a mai magyar embereknek (és illet más tudomány se állít).

A nyelvtörténeti rokonítás azért érdekes, mert régebbre tud visszanyúlni, mint a népek emlékezete, kultúr hagyománya. A honfoglaló magyarok már rég nem emlékeztek arra, hogy valaha egy nyelvet beszéltek a vogulokkal, osztjákokkal, finnekkal (hiszen akkor már kb. 2000 éve elváltak egymástól); a magyar emlékezet csak a hunhagyományig, az ótörök kultúráig nyúlik vissza, amelyben a magyarság sok évszázadon át élt. A nyelvészet – és csak az! – tudja bizonyítani, hogy a magyar nyelvet ennél régebről, az Urálból hozza magával a magyarság, még akkor is, ha erre már nem emlékszik (ahogyan a németiség sem emlékezett árja-indoeurópai nyelvi gyökereire). Ugyanakkor le kell szögezni: a nyelvrokonság bizonyítása csak annyit ér, mintha elkészíteném a családfát, vagy DNS-mintát vetetnék őseim sírjából, s mondjuk kiderülne, hogy rokona vagyok Károli Gáspárnak. Most akkor erre legyen büszke? Jobb keresztény vagyok én ettől? Többet érek? Mond ez énrólam bármit? Ugye értik: ebbe a csapdába esnek azok, akik a magyar nyelvet valami fényes régi nyelvből akarják levezetni – sumérből, etruszkból, hunból, vagy (mint azt Szabédi László izgalmasan, de sikertelenül próbálta bizonyítani) a latinból.

Szétfejlődés: hangváltózási szabályok („hangtörvények”)

Ha egy közösség szétválk, egy ideig ugyanazt a nyelvet beszélk, ám a távolság miatt emezek is, amazok is lassan változtatnak a nyelven (ahogy a germánság az indoeurópai örökségen), s így előbb-utóbb önálló nyelvekké fejlődnek. Bámulatosan el tudnak az évszázadok alatt távolodni az eredeti nővérek, még akkor is, ha a változásokat lépésről-lépésre követni tudjuk. Így fordulhat elő, hogy a latin *factum* ’tett’ szóból – teljesen szabályos lépések eredményeként – a spanyolban *hecho* (ejtsd „écsó”), a románban *fapt* lett; ezekben már egy fia hang sem egyezik. Ha nem ismernénk múltjukat, nehezen hinnénk el, hogy ez ugyanaz a szó! Ámde nézzünk néhány hasonló latin szót: látni fogjuk, hogy a latin „kt” (írva „ct”) hangkapcsolattal mindig ugyanazt csinálják az egyes leánynyelvek.

(7)

A latin és leányai: az újlatin nyelvek (szétválás: Kr.u. 500)

<i>latin</i>	<i>olasz</i>	<i>spanyol</i>	<i>portugál</i>	<i>francia</i>	<i>román</i>	
lacte	latte	leche	leite	[le] lait	lapte	<i>tej</i>
noctem	notte	noche	noite	[nüi] nuit	noapte	<i>éj</i>
factum	fatto	hecho	feito	[fè] fait	fapt	<i>tett</i>
directum	diritto	derecho	direito	[drua] droit	drept	<i>jog</i>

Vagyis a szétfejlődés nagyfokú lehet, de nyomon követhető, ha kellő számú szót vizsgálunk meg. Ezen alapszik a finnugor (illetve tágabban uráli) nyelv-rokonság bizonyítása is – ami nehezebb munka, mert a kérdéses nyelvek nem 1500 éve váltak szét, mint az újlatin nyelvek, hanem 4000 éve, és sokkal gyérebben vannak dokumentálva. Nézzük meg például, hogy a feltételezett finnugor szókezdő „k” hang hogyan él tovább a finnben ill. magyarban:

(8)

Finn–magyar hangmegfelelés: az ősi szókezdő *k*- hang sorsa (szétválás: Kr.e. 2000)

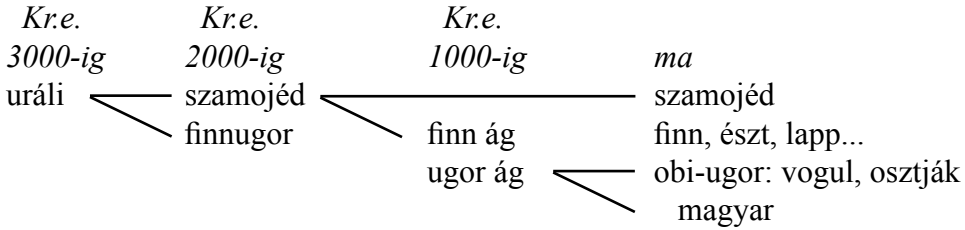
<i>finn</i>	kivi	keri	käsi	kala	kuu	kusi	kump-	kota
<i>magy.</i>	kő	kéreg	kéz	hal	hó	húgy	hab	ház

Mint látjuk, a finnben máig megőrződött a „k”. A magyarban csak akkor, ha utána ún. magas magánhangzó áll (*kő, kéreg, kéz*), de ha mély, akkor „h” lett belőle (*hal, hó, húgy* stb.). Ez rokonsági bizonyíték; és ilyenből sok van a finnugor nyelvek között. Nem az kell tehát, hogy a mai szóalakok hasonlítsanak (lásd *hecho = fapt!*), hanem hogy szisztematikusak legyenek az eltérések. A magyar-finn rokonságot nem az bizonyítja, hogy a *kultúra* finnül *kulttuuri*, a *szauna* finnül *sauna*, mert ezek kölcsönszavak, amiket a nyelvek egymástól vesznek át, rokoni kapcsolataiktól függetlenül.

A 19. század végéig csak finnugor nyelvcsaládról beszéltek a nyelvészek, mert további rokonokat nem ismertek. Azóta kellően feltárták a Szibériában beszélt szamojéd nyelveket (pl. nyenyec), melyek szintén rokonok, s így most már uráli nyelvcsaládról beszélünk.

(9)

Az uráli nyelvcsalád

Egy nehezebb finnugor példa

A finnugor nyelv (mint a 9-es ábra mutatja) kb. 1000 évig egységes volt, aztán szétvált finnre és ugorra. Nézzünk meg, mi történt a finnugor szókezdő „sz” hanggal (a szakmában ezt „*s”-szel jelöljük; a kérdéses korban még nem volt írásbeliség). Egy finn nyelvet adunk példaként (magát a finnt), és két ugor nyelvet (a vogult és a magyart). S bár csak egy tucatnyi szó mutatja a „sz”-„t”-semmi megfelelést, a példák meggyőzőek, főleg mert olyan szavakban vannak, amelyek az akkori életben is szerepelhettek.

(10)

Finn–ugor hangmegfelelés: a szókezdő s- hang sorsa (ugor szétválás Kr.e. 1000)

finn	vogul	magyar	rekonstr. finnugor
suoni	tā□n	ín	*sōne
syli	tāl	öl (fn.)	*sile
sula	tol-	ol-(va-d)	*sula
sappe	tā□p	epe	*säppä
syksy	tüks	ősz 'évszak'	*sükse
syö-dä	tī	e-(sz-ik)	*seße
-	tū	ó	*sö
-	tā□r	ér 'véredény'	*säre
-	tulj	ujj (testrészt)	*suðje
säynäs	-	ön (halfaj)	*säβnä
sää 'időjárás'	-	ég (fn.)	*säne

Vagyis a finnugor szókezdő „sz” hang a finnben megmaradt, a vogulban „t” lett, a magyarban eltűnt. Ez igazán nem nagyobb változás (évezredek alatt!), mint az újlatin nyelvek fent ábrázolt eltérései.

Aljas indokból?

Hallottam (sőt olvastam) olyat, hogy a finnugor rokonságot aljas indokból „kényszerítették rá” a magyarokra, méghozzá a Habsburgok. Ez a kalandos nézet nem kevesebbet állít, mint hogy a fenti elemzéseket elvégző – a kor legjobb színvonalán álló – tudósok: Budenz, Hunfalvy, Reguly és társaik fizetett ügynökök lettek volna. Ezt én nevetségesnek tartom, de a tévedés igazából nem itt van. Aki ugyanis ilyesmit állít, az nem érti, hogy a nyelvészet szaktudomány, melynek bizonyításai attól függetlenül érvényesek, hogy kidolgozójuk milyen erkölcsi alapon állt. Ha például Galilei török ügynök volt, és a gravitációt az Oszmán Birodalom sugallatára dolgozta ki, hogy gyengítse a pápaság hatalmát, tételei akkor is igazak, kísérletei bármikor megismételhetők és újra bizonyíthatók. Nincs ez másképp a nyelvészettel sem: kenjenek bármilyen sarat ezekre a kiváló férfiakra, ez nem érinti a fent bemutatott (és még sok-sok hasonló) levezetés, bizonyítás érvényességét. Ha valóban a Habsburgok rendelték, akkor nagy szolgálatot tettek az emberi tudománynak, a tisztánlátásnak, a nyelvtörténetnek.

Összefoglalás

A magyar nyelv biztosan finnugor-uráli eredetű, ennél jobb magyarázattal még senki sem állt elő. Ám ebből nem következik semmi a magyarság mai (és múltbeli) megítélésére, tetteire, értékére vonatkozóan, ahogy a vörös haj sem jellemzi viselőjének emberi értékeit. Azt be kell látnunk, hogy a minket körülvevő nyelveknek – a cigányt is beleértve! – „elegánsabb” (ha tetszik, dicsőbb) felmenőik vannak. És akkor mi van? Napóleonnak kik voltak a felmenői? És Petőfinek? Szerény örökségből felemelkedni – ez az igazán nemes dolog!

Ajánlott olvasmányok

Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza* (1966)

É. Kiss Katalin: *Anyanyelvünk állapotáról* (2004)

- Hegedűs József: *Hiedelem és valóság: külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról* (2003)
- Honti László (szerk.): *A nyelvrokonságról: a török, sumer stb. áfium ellen való orvosság* (2010)
- Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv* (2006)
- Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány: rénszarvas vagy csodaszarvas?* (2011)

A történelmi Magyarország többnyelvűsége nemzetközi viszonylatban¹

E tárgykoron belül egy szűkebb területre koncentrálok, mégpedig a „történelmi Magyarországra” a – kisebb-nagyobb eltolódásokkal – századokon át 1918-ig fennálló határaival, valamint a 19. századi nyelvkérdéssel foglalkozom.¹

A régi Európában többnyelvűség uralkodott, hiszen alig létezett nagyobb egynyelvű közösség. A kötelező alapfokú oktatás bevezetése előtti időszakban ugyanazon nyelvi egységen belül olyan nyelvjárások léteztek, melyek egymás között alig voltak érthetőek. Nemcsak az oszmán egyveleg példázza ezt, hanem Oroszország (különösen Lengyelország nagy részének bekebelezése után), a többi Habsburg terület, vagy például Spanyolország is. Ezekon kívül megfigyelhető a kisebb politikai képződményekben is – mint Dániában vagy Piemontban –, de az etnikailag viszonylag homogén Franciaországban és Németországban is.

Ebben az összefüggésben a magyarországi körülmények tipikusnak számítanak. Az egész országban, Fiumétól a Máramarosig, beleértve Erdélyt és a horvát megyéket, megtalálható a funkcionális két- vagy többnyelvűség. Idézek néhány példát az 1780 körüli időkből: az új beszercebányai püspökségben a papok 50 százaléka jártas volt 4 nyelvben; Pozsony városi hivatalnokai szintén. Erdély 64 legmagasabb rangú tisztviselője közül mind beszélt latinul, 96% magyarul, 90% németül, 83% románul, 27% franciául és 8% olaszul is tudott. Egy főúri levelezés (Fekete Jánosé) 35%-ban németül, 23%-ban magyarul, 20%-ban franciául, 13%-ban olaszul, 10%-ban latinul folyt. A kancellária főtitkára, Pászthory Sándor bírta a latint, magyart, németet, franciát, olaszt és angolt; a híres feltaláló, Kempelen Farkas, aki szintén főtitkári posztot töltött be, állítólag tudott latinul, magyarul, németül, olaszul, franciául, hollandul és angolul. Érdekes megfigyelni, hogy ez utóbbi két művelt személyiség már angolul is megtanult.

Itt említeném meg a történelmi Angliát, azaz Nagy-Britanniát – Anglia, Wales és Skócia 1603, illetve 1707-től, aztán Egyesült Királyság (Írországgal együtt) 1800-tól. Gyakran össze szokták hasonlítani

* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napjain az elzászi Liebfrauenbergben 2013. május 7-én elhangzott előadás szerkesztett szövege.

a történelmi Angliát és Magyarországot, de a párhuzamok vagy az alkotmányokra vonatkoznak (*Magna Carta* – Aranybulla stb.), vagy a birodalmi politikára (ahol Magyarországot állítják Skócia, vagy Írország helyére). Jelen összehasonlítás nyelvi és kulturális szinten szokatlan, de szerintem releváns – hiszen Anglia is többnyelvű ország volt – bár ebben a vonatkozásban a 19. századi Magyarország közelebb áll a 20. századi Nagy-Britanniához. Wales példája is kapcsolódik tanulmányomhoz, ez később kerül említésre.

* * *

Nyelvi szempontból ebben a régi Európában miben különbözött Magyarország a többi országtól?

Az országban etnikailag nem volt abszolút többség. Hivatalos adatok híján a 18. századi helyzetről csak találgatni lehet, de feltehető, hogy – mint az a táblázatból (**2. Függelék**) is kiderül – az összlakosság kb. 40%-a magyar ajkú volt. Az országban legalább öt, egyéb jelentős nyelv volt honos, mégpedig négy nagyon különböző nyelvcsaládban. A magyar nyelv élvezte azt az előnyt, elterjedt volt az uralkodó társadalmi osztály, a nemesség körében, és – talán éppen ezért – kevés tájszólásbeli eltérést mutatott. Ezzel együtt mégis kisebbségi helyzetben volt a magyar nyelv, és hiányzott a formális státusza is.

Az ország hivatalos nyelve nem egy élő-, vagyis népnyelv volt, hanem egy holt nyelv: a latin. Ez senkinek sem volt az *anyanyelve*, így semlegesnek, pártatlannak, formálisnak számított. A latin nyelvileg merőben más volt, mint a többi, itt használt nyelv. A latinnal együtt létezett egy másik félhivatalos nyelv is, a német – az udvar, a kormány, a közigazgatás nyelve –, mivel Magyarország egy birodalomhoz tartozott. Így a német egyszerre szerepelt, mint „házi nyelv” és mint „idegen, közvetítő eszköz”. Ez lett a bajok forrása.

Ez a régi nyelvrendszer addig volt működőképes, míg az országban nem történt két alapvető változás. Egyrészt szilárdulni kezdett a központi hatalom, másrészt a romantika befolyása alatt az emberek értékelní kezdték a nyelvet és a nyelvkultúrát. Ez a folyamat 1800 körül vette kezdetét Magyarországon.

Ennek következtében a 19. század elejétől egyéni módon igyekeztek megteremteni egy államnyelvet. Európában addig kevés helyen fordult elő hasonló törekvés. Volt, ahol egyes nyelveket próbáltak kirekeszteni

a közhasználatból – mint Spanyolországban a katalánt 1716-ban dekrétumokkal.

A kezdeti lökést II. József császár német nyelvrendelete (1784) adta. Bár végrehajthatatlannak bizonyult, de hosszabb távon megrendítette a latin nyelvnek a hivatalos használatban elfoglalt helyét. A renitens magyar rendek részéről a válasz országgyűlési törvényhozás volt, amely – igaz, araszoló léptekkel és csak évtizedek múltán, de – sikerhez vezetett; mégpedig egy olyan periódusban, amikor egyéb közügyekben ország és király holtpontra jutottak.

* * *

Vegyük szemügyre közelebbről ezt a folyamatot. 25 éves szünet után 1790-ben újra összeült az országgyűlés, és a következőkről döntött (a teljesebb szöveget lásd az **1. Függelék**ben – a dőlt betűk a szerzőtől):

– Idegen nyelv (azaz német) nem fog használtatni gymnásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a *magyar nyelv- és írástan számára külön tanár* fog beállíttatni ... azok [számára], a kik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni.

1792-re már valamivel jobban kidomborodik a szándék:

– A magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint *közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik ... a hazai nyelv ismeretét ... igazolni tudják ...*

A háborús korszakban azonban lassan haladnak a dolgok. Az 1805-i országgyűlés az első, ahol már komolyabb lépés történik:

– *Az ország törvényhatóságainak szabad legyen ... a magyar királyi udvari kancelláriához küldendő fölterjesztéseket hasonlóképen latin s egyszersmind hazai nyelven kiállítaniok.*

A folyamat még önkéntes és vontatottan halad, ám 1827-ben egy új korszak kezdődik, melynek jelképe az ország „tudós társasága (amely) *főlláttandó a hazai nyelv művelésére*” (eredetileg nem a tudományok általánosabb művelésére). 1830-ban a nemzet képviselői már kezdenek kényszert alkalmazni vagy legalábbis ezt híresztelik. A Helytartótanács és a Kúria kötelesek használni a magyart, ha alsóbb testületek (azaz a vármegyék) azt kívánják. Sőt:

– a jövőben az ország határain belül *közhivatalokra senki se legyen alkalmazható, a ki a magyar nyelvet nem tudja.*

1836-ban az országgyűlés rendelkezései nyomán folytatódik a magyar nyelv előtérbe helyezése és kizárólagos voltának megerősítése a *központi szervezetekben*:

– hogy a Törvények magyar Szerkezete eredeti ... legyen ...

Ezen felül elkezdődik a radikális változtatások bevezetése az akkor még komoly társadalmi és politikai szerepet betöltő egyházakban is:

– Azon helyeken, *hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az Anyakönyvek is magyarul írassanak ...*

1840-re fokozódik ezen intézkedések kiterjesztése. Egyrészt kirekesztés:

– az országos *felírások ... egyedül magyar nyelven* terjesztetvén fel – valamint ... ezentúl ... köztörvényhatóságok is legfelsőbb helyre teendő *felírásaikat szinte egyedül magyar nyelven* szerkesztessék ...

Másrészt hitbeli beavatkozás formájában:

– *Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánusoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.*

Végül az 1844-ben tartott országgyűlésen „a magyar nyelv és nemzetiségről” alkotott törvénycikk befejezi a folyamatot, a „fedőkő” beépítésével:

– A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is *egyedül magyar nyelven* alkottatnak

– Országgyűlési nyelv ezentúl *kirekesztőleg a magyar léssen ...*

– A királyi *Helytartótanács minden nemű tárgyalásaiban ... a magyar nyelvet használja ...*

– Az ország határain belőli iskolákban *közoktatási nyelv a magyar* legyen.

* * *

Így vált a magyar nyelv államnyelvvé. A többi európai országban gyakorolt hivatalos nyelvekhez képest azonban gyenge volt még és sebezhető. Tudtommal sehol másutt nem történt hasonló részletes, előírással, alkotmányos megoldás. Még a három-négy nyelvű Svájcban sem. Ott az első törvényes említés a használatban lévő nyelvekről az 1848-i alkotmányban található, és annak is majdnem a végén, az egyéb rendelkezések közt (!):

Art. 109: *Die drei Hauptsprachen der Schweiz, die deutsche, französische und italienische, sind Nationalsprachen des Bundes.* („Svájc

három fő nyelve, a német, francia és az olasz, a Szövetség nemzeti nyelvei.” – Semmi több!)

A magyar nyelv javára tehát már nem kellett törvénykezni 1848-ban – de a szabadságharc összeomlásával a nyelv elvesztette újonnan nyert kiváltságait. A Bach-korszakban a Habsburg monarchia néhai magyarországi területein a német uralkodott, ugyanakkor a többi nemzetiség igyekezett megerősíteni anyanyelve státusát. A Kiegyezéshez vezető 60-as évek során a magyar nyelv visszaszerezte tekintélyét, de a többi nyelvről is gondoskodni kellett. Így jött létre az 1868-i 44. törvénycikk „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában”. Ez tulajdonképpen inkább nyilatkozatba foglalt nyelvi jogszabályok gyűjteménye, mint „nemzetiségi törvény”. Kezdődik egy híres bonyolult bevezetővel, amely hosszú tárgyalások eredménye volt:

– Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, *az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja;*

– Minthogy továbbá *ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik ...*

Akkor jogilag *csak* nyelvi különbségek létezhetnek állampolgárok között; *csak* nyelvileg szabad különböztetni őket; és *csak* bizonyos hivatalos ügyek érdekében. Az alapkijelentés aláhúzza a már meglevő helyzetet:

– *Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak ...*

– *A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek ...*

De a nemzetiségi nyelvek használatára nézve születtek bőkezű szabályok is, így a törvények:

– *más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók*

– *a jegyzőkönyvek vitethetnek [a magyar mellett] mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.*

– *Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar ...*

– A törvényhatósági *tisztviselők saját törvényhatóságaik területén* a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a *lehetőségig ezek nyelvét használják ...*

– Az *egyházközségek*, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s *egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben* – az országos iskolai törvény korlátai között – *iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint* határozhatják meg.

* * *

Ez az intézkedés bárhol a 19. századi Európában a megfelelő garanciákat nyújtotta volna a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozóan. Viszont holt betű maradt. Egyrészt elejétől fogva nem elégítette ki a kisebbségek vezetőit: ők etnikai alapon meghatározott külön kerületeket követeltek, ahol saját nyelvük lett volna a hivatalos. Másrészt a felelős hatóságok illetve szervek nem tartották be a törvény előírásait. A fennmaradt iratokból kitűnik, hogy az első pár év után alig fordul elő nem magyar hivatalos szöveg vagy fordítás.

Az állam gyakorlatilag cserben hagyta a másajkúakat. A helybeli elitek mindenütt kampányoltak a magyarság megerősítéséért, félhivatalos propagandamunkát fejtettek ki a magyar nyelv pozíciójának megerősítése érdekében. Példa erre a szlovák művelődési központ, *Matica Slovenská*, amit tíz éves sikeres tevékenysége után jogi ürügyekkel feloszlattak, viszont a Felső Magyarországi Művelődési Egyesület (FEMKE) működését előnyben részesítették. Ennek az lett az eredménye (**2. Függelék**), hogy a magyar népesség száma emelkedni kezdett, a többieké pedig csökkent. 1914-re már – igaz, még kevéssel, de – abszolút többségbe kerültek a magyarok, legalábbis az anyaországban (beleértve Erdélyt, de Horvátország nélkül). Nem biztos, hogy a jogi kiváltság vagy a hatósági kényszer ebben sokat nyomott a latba. A svábok és mindenek előtt a zsidók voltak azok, akik szívesen és sikeresen asszimilálódtak (ez az úgynevezett *magyarosodás*). Egyéb népcsoportok, különösen a románok, szerbek és szászok szívósan ellenálltak. A diszkriminációs *magyarosítás* inkább ellenállást váltott ki még a szlovákok között is, ahol egyébként nagyon erős volt a beilleszkedési hajlam.

Tehát, mint társadalmi és kulturális jelenség a két- vagy soknyelvűség éppúgy virágzott a 19. századi Magyarországon, mint valaha; esetleg erősebben, mivel növekedett a vándorlás, az érintkezés, meg a művelődés.

Noha a magyar nyelv kedvezményes helyzetben volt, végül csődöt mondott Magyarország úttörő nyelvi *politikája*. Ez részletesen körülbástyázott alkotmányos jogokat irt elő mind az államnyelv, mind a nemzetiségi nyelvek számára; míg az előbbieket végrehajtották, addig az utóbbiakat megszegték. 1918-ban ez meghozta keserű gyümölcsét.

* * *

Mi történt mindeközben máshol? Tekintsünk a Lajtán-túli helyzetre, ahol szintén hiányzott egy többségi nyelv. A német a közigazgatás nyelve volt, de formailag nem lett „államnyelv” – amire addig nem is volt szükség. 1867-ben a nyelvkérdés a törvényhozás napirendjére került – a különböző nemzetiségek felmerülő igényei és követelései miatt. Az eredmény – ellentétben magyarországi megfelelőjével – híresen *szűkszavú* lett:

Alle Volksstämme des Staates sind gleichberechtigt und jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache. Die Gleichberechtigung aller landesüblichen Sprachen in Schule, Amt und öffentlichem Leben wird vom Staat anerkannt. (Minden országos népcsoport egyenjogú és sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve megőrzéséhez és ápolásához. Az állam elismeri az országosan használt nyelvek egyenjogúságát az iskolában, a hivatalban és a közéletben.)

Ezt a határozatot – bírói döntések és hatósági eljárások segítségével – gyakorlatba is ültették. A „nyelvharc” mégis folytatódott, különösen Csehországban éleződött ki a helyzet, ahol a történelem bizonyos mértékig megismételte önmagát, hiszen három évszázaddal korábban a cseh rendek már meghoztak egy nyelvtörvényt² – az elsőt, amiről tudunk a régióban –, de hiába. Amikor 1920-ban az új Csehszlovákiában ismét napirendre került a téma, az 1868-as magyarországi határozatoktól kölcsönöztek néhány alapelvet (pl. egy ötdrészlet kitevő kisebbség jogát nyelvük használatára).

* * *

A történelmi Angliában, az anyaországban az angol nyelv már a 14. századig kinőtte a normann-francia hegemoniát (kivéve a francia és latin maradványokat az igazságszolgáltatásban). A kapcsolt részekben azonban már hoztak korai rendeleteket a kelta nyelvek rovására.

Idézem az ide vonatkozó walesi rendeletet, amelyet 1536-ban hirdettek ki. VIII. Henrik központosító és standardizáló kormánya megállapítja a káros hatású eltérést:

– *because that the People of the same Dominion [Wales] have and do daily use a speche nothing like, ne [nor] consonant to the natural Mother Tongue [és a velszi csakugyan egy merőben másfajta nyelv!]*

és elhatározza a „természetes anyanyelvtől” oly eltérő beszéd és szokások gyökeres kiirtását:

– *utterly to extirpe all and singular the sinister usages and customs differing from this Realm ...*

Pontosabban úgy intézkedik, hogy

– *all justices, commissioners, [etc., etc.] shall proclaim and keep the sessions, courts [etc.] in the English tongue*

– *all oaths ... and affidavits [etc.] to be given and one in the English tongue*

– *no person or persons that use the Welsh speech or language shall have or enjoy any manner, office, or fees within this realm of England, Wales or other the King's dominion.* (Vagyis: minden bíró, ügyvéd stb., minden bírósági eljárásban, hivatalos iratokban csak az angol nyelvet használhatja, a velszi nyelv kizárásával.)

Fentiekhez fűzök három megjegyzést. Először is az ideológiai felhangok ellenére – mint „kiirtani a gonosz szokásokat” – ez kizárólag közigazgatási intézkedés volt. Másodsor: a határozat igen népszerű volt a maga idejében, különösen a helybeli uralkodó osztály körében, azaz a walesi dzsenti és az újjászületett anglikán egyház szolgái számára. A harmadik: ezt ellensúlyozták azzal, hogy a század folyamán a Bibliát és a szertartáskönyvet (*prayer book*) lefordították a velszi nyelvre.

Így másképpen fejlődött a nyelvi helyzet Walesben, mint Írországban vagy Skóciában. Írországban állami és egyházi diszkrimináció folyt a katolikus és gall-ajkú lakosok ellen, akik a sok protestáns gyarmatosító bevándorló ellenére még mindig többségben voltak. De a római egyház, nemzetközi latin hagyományaihoz híven, alig védte a nyelvet, amelynek újabb irodalma, státusza is alig volt. Így ez már a 19. század közepére gyenge lábakon állt, amikor borzasztó éhínség csapott le az országra és milliőkat kényszerített kivándorlásra.

Skócia inkább (igaz, tájszólásos) angol nyelvű vidék volt; az ottani gall terület már a korai újkorban a *Highlands*-re korlátozódott. Leginkább az anglikán egyház harcolt az ősi nyelv ellen. És a politika sem segített: a *Jakobitok* (azaz a volt királyi család-, a Stewart-pártiak) üldözése a gall elemet is gyengítette. A 19. század közepére a lakosság alig tíz százaléka beszélt még gallul.

Annak ellenére, hogy Walesnek sokkal szorosabb volt a kapcsolata Angliával (ez felért egy politikai és közigazgatási bekebelezéssel), jóval erősebb maradt az ősi nyelv státusza. 1800 körül a lakosságnak még mindig körülbelül 90 százaléka volt velszi ajkú. Ennek okai közé sorolhatjuk a régi és folyamatos irodalmi tradíciót, a viszonylag magas írásbeliséget és a helyi könyvkiadást. Amikor a 18. század közepe után az anglikánok elfordultak a velszi nyelvtől, az új nonkonformista felekezetek (pl. metodisták) felkarolták azt prédikációk, folyóiratok, irodalmi versenyek (*Eisteddfodau*) formájában. Még többkötetes enciklopédia is megjelent – az első magyar megfelelője előtt.³ Ez mind újabb nyelvszabályozás nélkül zajlott le. De a brit birodalom kiépítésével, az iparosítás és jólét elterjedésével, a be- és kivándorlással rohamosan megnőtt a társadalmi és kulturális nyomás a régi nyelvre: azaz felgyorsult az angolosodás. A velszi nyelvet beszélték a templomban, esetleg otthon, az angolt a munkahelyen, hivatalokban, kereskedelemben, politikában, tudományban. Egyfajta lenézést vehetünk észre a kelta világ iránt, legfeljebb romantikus lelkesedés létezett a korai bárdokért. Ugyanakkor a velsziek maguk vonzódtak az angol értékekhez. Így a 19. századi walesi közoktatásban alig volt nyoma a honi nyelvnek, még a felsőfokú oktatás beindítása után sem. Például John Morris Jones (1864–1929), a nyelvőr, irodalmi újitó, a velszi nyelv első tanszékvezetője is mindig angolul adott elő.

Míg Magyarországon a szlovák nyelv nagyjából megtartotta pozícióját – az alkotmányos előírás, a jogi korlátozások és a FEMKE dacára –, a velszi ajkúak százalékos aránya rohamosan csökkent: 1900-ra 50% volt, 1930-ban 37%, 1970-ben 22%. Manapság 20% körül mozog – éppen az a bizonyos egyötöd, amely a dualista Magyarországon és a háborúk közti Csehszlovákiában formailag szükséges volt ahhoz, hogy hivatalos legyen egy kisebbségi nyelv. Végül a velszi nyelv is kapott jogi védelmet: az 1993-as törvény szerint paritást a közéletben (és jelképesen eltörölték a 1536. évi rendeletet!) – amit megerősítettek 2011-ben.

* * *

A történelmi Angliában 2013-ra sok helyen él a két- vagy többnyelvűség. A walesi erőfeszítések mellett a gall és a skót angolság is szerepel az ottani önállósági mozgalom pajzsán; törekednek a már kihalt cornwalli és manxi (Man szigeten levő) nyelv életre keltésére is. A független Írországban az első nyelv hivatalosan a gall, még ha sokkal kevesebben

beszélnek is folyékonyan, mint az angolul beszélő többség. Nagy számú idegen ajkú közösségek vándoroltak be a mai Nagy-Britanniába, nemcsak indiai és más ázsiai nyelvűek, de például félmillió lengyel anyanyelvű is. Közben a mai Magyarországon a hagyományos többnyelvűség majdnem megszűnt.

Száz évvel ezelőtt fordított volt a helyzet. Míg az Egyesült Királyságban az angol nyelv egyeduralma elérte tetőpontját, Magyarországon a többnyelvűség problémái egyre inkább elmérgesítették a közéletet. A különbség persze mindenekelőtt az alapkörülményekben rejlett: a magyart csak a lakosság fele bírta, és a kívülállók nem azonosították azt világraszóló kulturális, gazdasági és politikai teljesítményekkel. Ismét státuszkérdésről volt szó: más országokban is a társadalmilag és hatóságilag uralkodó nyelv győzött a tájszólásokkal és egyéb ősi nyelvjárásokkal szemben – például a francia *langue d'oïl* a provanszállal, vagy a *Hochdeutsch* a *Plattdeutsch*-al szemben.

A magyar, mint államnyelv térhódításával két nyelvészeti jelenséget vehetünk észre: egyrészt nagyobb, zárt egynyelvű magyar közösségek, másrészt nagyobb két- és többajkú csoportok kialakulását. Ezek elsajátították a magyart anélkül, hogy föladták volna anyanyelvüket. A 19. századi *nyelvtörvényhozás* talán szükséges volt, hogy a magyar nyelv fölényre tehesse szert az országban; ám radikális változásokat hozott. Szigorúan szabályozta azt, ami korábban teret hagyott az engedékenyebb gyakorlatnak, s ez komoly elégedetlenséget váltott ki a kisebbségek körében. A magyarosítás politikája végül csődöt mondott.

1. Függelék

Kivonatok a *Magyar törvénytárból* és egyéb szemelvények

(a dőlt betűk a legfontosabb passzusokra utalnak)

1790/91. évi XVI. törvénycikk

hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék

Ő szent felsége biztosítja a karokat és rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve *idegen nyelv nem fog használtatni*; hogy pedig a *magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék*, a gymnásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a *magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállittatni*, hogy azok, a kik e nyelvet *nem tudják s meg akarják tanulni*, vagy a kik azt már tudják, magukat tökéletesíteni

kívánják benne, *alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljességére*; a kormányzséki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.

1792. évi VII. törvénycikk

a magyar nyelv tanításáról és használatáról

Az 1791:16. törvénycikkely céljának gyorsabb elérése végett, Ő királyi felsége helyeslésével határozzák a karok és rendek, *hogy a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen*, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják ...

1805. évi IV. törvénycikk

a magyar nyelv használatáról

A hazai nyelv teljesebb kiművelésének előmozdítására, mely az 1792. évi VII. törvénycikk által is elrendeltetett, Ő királyi felsége jóváhagyásával határozták a karok és rendek:

1. § Hogy már *ezen országgyűlésén az Ő szent felsége elé küldendő fölterjesztések, a szavak netalán előforduló kétértelműségének kikerülése végett is, hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek.*

2. § Továbbá *az ország törvényhatóságainak szabad legyen szintén a magyar királyi udvari kancelláriához küldendő fölterjesztéseket hasonlóképen latin s egyszersmind hazai nyelven kiállítaniok.*

3. § Szabadságukban maradjon azonkívül azon törvényhatóságoknak, melyek azt tenni kívánják, a magyar királyi helytartó-tanáccsal való levelezéseiket hazai magyar nyelven írni, s a törvényszékeken s perekben is a magyar nyelvet használniok...

1827. évi XI. törvénycikk

a hazai nyelv művelésére föllállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról

A karok és rendek gondoskodása *a hazai nyelvnek nem csak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányulván*, Ő szent felségének jóváhagyásával határoztatik:

1. § Hogy a magyar tudós társaság vagy akadémia, az önkéntes és szabad adományok útján létesítendő alapból, Pest szabad királyi városban, mint állandó székhelyén, a lehető legrövidebb idő alatt minél előbb föllálltassék ...

1830. évi VIII. törvénycikk

a nemzeti nyelv használatáról

1. § Hogy a kir. helytartó-tanács *azon törvényhatóságoknak, melyek magyar fölterjesztéseket küldenek*, a jelen cikkely kihirdetésétől fogva *nemcsak*

ugyanazon nyelven válaszoljon, hanem ezekhez többi intézvényeit is, a körlevelek kivételével, magyar nyelven adja ki és küldje el.

2. § *Hogy a királyi Curia a hozzá magyar nyelven föllebbezett perekben szintén ugyanezen nyelven határozzon, és az ilyen pereket magyar kivonat mellett adassa elő.*

...

4. § *Hogy mostantól kezdve jövendőben az ország határain belül közhivatalokra senki se legyen alkalmazható, a ki a magyar nyelvet nem tudja, nem értvén ide a tényleg működő egyéneket.*

1836. évi III. törvénycikk a magyar nyelvről

1. ... *hogy a Törvények magyar Szerkezet eredeti, és a két Szerkezet között támadható kétséges értelem eseteiben elhatározó legyen.*

Egyébiránt a nemzeti nyelv előhaladási gyarapodásának eszközlésére meghatározatlik: hogy

2. § *A jelen Törvény kihirdetésétől a perlekedők a királyi Ítéltő Tábla előtt pereiket magyar nyelven kezdhetik, folytathatják, – a Királyi Udvari Fő-Törvényszék pedig azokban Ítéletet ugyan magyar nyelven hozzon.*

3. § *Minden hiteles kiadásoknak szokott bevezetése és befejezése hazai nyelven készíthetetik.*

4. § *Azon helyeken, hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az Anyakönyvek is magyarul írassanak ...*

1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről

1. § *[Ő Felsége] kegyelmes megegyezésével az országos felírások Ő eleibe már e jelen országgyűlésből egyedül magyar nyelven terjesztetvén fel – valamint azt: úgy*

2. ... *ezentúl az Ország határaibani köztörvényhatóságok is legfelsőbb helyre teendő felírásaikat szinte egyedül magyar nyelven szerkesztessék ...*

3. § *A királyi helytartó-tanács nem csak intéző, hanem körleveleit is az országbeli minden törvényhatóságokhoz magyar nyelven bocsássa el.*

4. § *Az egyházi törvényhatóságok a világ törvényhatóságokkal, s ezek egymással, az Ország határain belől levelezést egyedül magyar nyelven folytatni tartoznak.*

5. § *A magyar királyi udvari kamara a hozzá magyar nyelven író törvényhatóságokkal ugyanazon nyelven levelezzon.*

...

7. § *Olly helyeken is, hol a gyülekezethez szent beszédek magyar nyelven nem tartatnak, a jelen országgyűlésnek berekesztésétől számítandó három évek múlva az anya-könyvek magyar nyelven írassanak.*

8. § *Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánusoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.*

...

1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről

1. § Az országgyűléshez bocsátandó minden kegyelmes királyi Leiratok, Előadások, Válaszok, és Intézkedések ezentúl egyedül magyar nyelven adassanak ki.

2. § *A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősítették meg: úgy ezentúl is mind alkotni, mind királyi kegyelmes jóváhagyással megerősíteni egyedül magyar nyelven fognak.*

3. § *Országgyűlési nyelv ezentúl kirekesztőleg a magyar lesz...*

4. § A magyar udvari Cancellaria útján az ország határain belől bocsátandó minden iratokban ... szinte a magyar nyelv használtassék.

5. § A királyi Helytartótanács minden nemű tárgyalásaiban ... a magyar nyelvet használja ...

6. § A királyi udvari főtörvényszék nyelve az ország határain belől indított minden perekre nézve, valamint az ország határain belől minden ítélőszékek – következésképp a szentszékeknek nyelve is, a magyar lesz; s azon ítélőszékeknek hivatalos minden egyéb dolgaik is magyar nyelven folytatandók.

...

9. § *... az ország határain belől iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.*

1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja;

minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik;

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. § A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl

is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.

2. § *A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizotmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt. ...*

3. § *Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.*

...

5. § *A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják. ...*

6. § *A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.*

7. § *Az ország minden lakosa azon esetben, a melyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény oltalmát, és a bíró segélyét:*

a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét;

b) más községi bírósága előtt saját község ügykezelési, vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető bíróság tartozik.

...

13. § *Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.*

14. § *Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönb – az országos iskolai törvény korlátai között – iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.*

...

17. § *Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minister teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja lévén, köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni*

arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

...

20. § *A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvök s ügyvitelök nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak egy ötöde szükségesnek látja.*

...

23. § *Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.*

...

24. § *Községi s egyházi gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvöket.*

...

26. § *Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. ... A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.*

...

27. § *A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. ... [A] különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.*

...

2. Függelék

Magyarország Népeisége

	1842	%	1900	%
	(becslés, plébániák nyelve szerint)		(népszámlálás, anyanyelv szerint)	
<i>magyarok</i>	4,800	37	8,700	45
<i>románok</i> (‘oláhok’)	2,200	17	2,800	15
<i>szlovákok</i> (‘tótok’)	1,700	13	2,000	10
<i>németek</i> (‘szászok’, ‘svábok’)	1,300	10	2,100	11
<i>horvátok</i> (‘illyrek’)			1,800	9
	együtt 2,100	17		
<i>szerbek</i> (‘rácok’)			1,100	6
<i>ukránok</i> (‘oroszkok’, ‘ruszinok’)	450	4	400	2
<i>zsidók</i>	250	2	a fentibe beleszámítva	
összesen	12,900	19,100		

Jegyzetek

1. Forrásaimat itt nem részletezem, többségük megtalálható két angol nyelvű cikkemben: *The Politics of Language and the Languages of Politics: Latin and the Vernaculars in Eighteenth-Century Hungary*, in *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*, szerk. H. M. Scott and B. Simms (Cambridge, 2007), 200-24 p.; és *Official Languages: A Brief Prehistory*, in *Language and History, Linguistics and Historiography: Interdisciplinary Approaches*, szerk. N. Langer et al. (Bern, 2011), 129-45 p.
2. R. J. W. Evans: *The Politics of Language in Europe, c.1525–1697*, *Przegląd Historyczny*, XCVII (2006), 455-76 p.; hasonlóan: *Language and Politics: Bohemia in International Context, 1409-1627*, in *Confession and Nation in the Era of Reformation*, szerk. E. Doležalová and J. Pánek (Prague, 2011), 155-82 p.
3. *Y Gwyddoniadur Cymreig. Encyclopaedia Cambrensis* (10. köt., Dinbych/Denbigh, 1854–79).

„Versben bujdosó.” Nyelvhez kötött szépirodalom¹

Amikor előadásom címéül Nagy László híres versének címét választottam, nem a hangnem emelkedettsége miatt döntöttem így, és szándékom szerint a *Nyelvhez kötött szépirodalom* sem azt jelentette gondolataim szóbeli megvalósulásában, megjelenésében, amit első hallásra sokak számára talán jelenthetett. Nem akartam, tudatosan nem akartam abba az irányba menni, amelyet az idézet látszatra kijelölt: hogy aki magyar, csak magyarul gondolkodhat, magyarul álmodhat és magyarul lehet költő, mert ezek az állítások egyszerűen nem felelnek meg a valóságnak, pontosabban mert a valóság jóval bonyolultabb – elég, ha csak arra gondolunk, hogy máig legemblematikusabb költőnk szlovák származású, hogy irodalmunk tele van elmagyarosodott zsidókkal Karinthytól Füst Milánig és Rejtőtől Nadas Péterig, és hogy Oravecz Imre vagy Szilágyi Domokos angol nyelvű verseket is ír(t). Előadásomat a meglepetés vagy éppen a megdöbbenés esztétikájára építettem.

„Versben bujdosó haramia vagy...” – tér vissza mindegyre a sor Nagy László szép vallomásában, s én (ha tetszik, frivolan) arra használtam ezt az idézetet, hogy kifejtsem: a haramia számára a rengeteg (ebben az esetben tehát a vers) nem valamiféle romantikus dolog, mint azok vélik, akik *kívülről* figyelik a betyárvilágot. A haramia számára az erdő: munkahely és környezet. Itt él, itt bujkál a csendőrök elől, itt fosztja ki azokat, akik erre tévednek, ide menekül vissza, ha amott, a világban elköveti azt, amit el szokott követni. A haramia számára az erdő nem „olyan, mint egy festmény”, nem egy kirándulócsoport borzongási lehetősége, hanem a legprózaibb valóság, amellyel naponta élni kell.

„Vegyünk három különböző embert, akik ugyanazon a tájon sétálnak. Az egyes számú ember egy városlakó, amint jól megérdemelt szabadságát tölti. A kettes számú a szakmája szerint botanikus. A hármas számú pedig egy helyi földműves. Az egyes számú az a fajta városi ember, akit realista, józanul gondolkodó, tárgyilagos típusnak nevezhetünk: a fákat egyszerűen csak fáknak látja, és tudja térképéből, hogy a szép kis út, amelyen halad, Newtonba vezet, ahol van egy kellemes vendéglő, amelyet

¹ Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napjain Liebfrauenbergben, 2014. május 7-én tartott előadás szerkesztett szövege.

hivatali barátja ajánlott neki. A botanikus körülnéz, és a környezet a növényi élet tudományosan pontos kifejezéseivel fogalmazódik meg az agyában: ő biológiailag osztályozott fajokat lát maga körül, konkrét, névvel illelhető fákat és füveket, virágokat és páfrányokat, és számára ez a realitás, míg a közönyös turista világa (aki nem tud megkülönböztetni egy tölgyet egy sziltól) számára fantasztikus, ködös, álmatag, sosemvolt világnak tűnik. Végül pedig a helyi földműves világa annyiban különbözik az előző két emberétől, hogy az ő világa intenzíven érzelmi és szenvedélyes, hiszen itt született és nevelkedett, ismer minden egyes ösvényt és fát, és minden egyes fa ösvényre vetülő árnyékát, s mindez meghittén összekapcsolódik mindennapos munkájával, gyerekkorával és ezernyi apró dologgal, amiket a másik kettő (...) egyszerűen nem tudhat az adott helyen és az adott időben. A földművesünk nyilván nem tudja, hogy az őt körülvevő növényi vegetáció hogyan illeszkedik a világ botanikai koncepciójába, míg a botanikus nem tudhat semmi számára fontosat arról a pajtáról, vagy öreg szántóföldről, vagy arról az öreg, zsindeyes házról, amely a személyes emlékek közegében lebeg egy olyan ember számára, aki itt született.”

Ezt Nabokov mondja Kafka-esszéjében, és én is valami ilyesmire gondolok. Ha pedig továbbviszem a gondolatot, oda jutok, hogy a nyelv a költő számára: műhely, eszköz, valóság, amelyről lehet ugyan áradozni, de csak úgy, ahogy az ember a kezét figyelni olykor: csodálatos egy szerkezet, mégis elemi módon hozzátartozik, és ilyen értelemben nem kérdés, miért van ott vagy mire való.²

Egy olyasmit viszont, ami természetes, az ember szerethet is, de gyalázzhat is. Ezzel a meglátással folytattam előadásomat, és egy idézettel Szilágyi Domokos Arany-monográfiájából: „Goethe német volt, tehát létezett egy nyelv, amelyet minden más nyelvnél jobban ismert; azaz: egy nyelv, amelyet minden más nyelvnél jobban szeretett (különben nem írt volna rajta), néha meg minden más nyelvnél jobban gyűlölt (mert rajta írt).” Ami az én számomra nagyjából úgy fordítható le, hogy amivel az ember küszködik, az teher is tud lenni, bármilyen édes. A munka (és Szilágyi annak is szentel egy futamot az esszéjében, milyen ostobaság Petőfit és Aranyt úgy megkülönböztetni, hogy az egyik „östehetség”, tehát nem kell dolgoznia, a másik viszont nem, tehát kell neki izzadnia), szóval a munka szép is, gazdagít

2 Mulatságos volt figyelni egyes embereket a hallgatóság soraiból, amikor két nappal később Lackfi János Kányádi Sándorral példálódzott, aki az enyémhez hasonló metaforát használt: a költő olyan, mint a parasztember, aki az erdőben kujtorog, és azt mondja magában, ez a fa jó lesz széklábnak, ez favágó tuskónak, ez... Azok, akik megrökönyödve néztek engem, meghatottan pislogtak Lackfira, mert egy olyan költőt idézett, akit mindannyian ismertek.

és elégtétellel tölt el, de olykor fárasztó is, kimerítő is, kétségbeejtő is – az ember nem mindig könnyen találja meg az éppen odaillő szót, és akkor szentséget. (Zárójelben mondom: az ellenállásnak, a nyelv ellenállásának óriási a szerepe a *hitelesség* szempontjából: aki túl könnyen versel, legalább olyan gyanús, mint aki egyfolytában kínlódik.)

A nyelv ellenállását egyébként fordítás közben tapasztalja meg leginkább az ember. Kányádi Sándor kisebbik fia, Andris, évfolyamtársam volt az egyetemen, és barátok lettünk – így kerülhettem abba a helyzetbe, hogy többször végighallgattam, milyen kínok közepette fordította le a *Halottak napja Bécsben* szerzője a kiváló kortárs román költő, az 1983-ban elhunyt Nichita Stănescu utolsó versét. Ebben ugyanis van egy sor: „mă apucă dorul cel mai dor” (kb. ’és elfogott a legvágyabb vágy’), és ezt a fokozást a magyarban nehéz visszaadni; ráadásul a ’dor’ a ’mor’-ral rímel, vagyis azzal, hogy „meghalok”. „De a magyarban is van egy csodálatos szó, az ’öl’, amely az ’anyaöl’-t éppúgy jelenti, mint azt, hogy ’gyilkol’. Ez a felismerés segítette el a megoldásig: „...a vágyak vágyát gyújtva föl / csábított az anyaöl. / Azzal, hogy szül s meg is öl, / Azzal, hogy szül, meg is öl.”

Többynyelvűség – belső gazdagodás – így szólt a liebfrauenbergi konferencia címe. Úgy gondolom, ennek egyik lehetősége az, ha a nyelv minden rezdülésére figyelünk, éppen annak a nyelvnek minden rezdülésére, amelyet használunk (ha románul írok, éppúgy lenyűgöznek a lehetőségek, mint ha magyarul), nyelv ugyanis csak *konkrétan* van, használat közben, ahogy a gyalu is csak akkor válik szerszámmá és hasznossá vagy haszontalanná, amikor kézbe vesszük. A „gazdagodás” szóban is ott rejtőzik egy ige, ne higgyük hát, hogy passzív áhítattal és megőréssel bármi olyan történik bennünk, aminek értelme van.

Többynelvűség – Isten tervében

Dániel 1,1-7 és 17-19

Dániel próféta könyve az Ószövetségben az ún. „kis próféták” sorának élén áll. Dániel sorsa és élettörténete azért is időszerű, mert egy *migrációs történet*, és egy olyan világot mutat be, amely a *népek és nyelvek együttélését* tárja elénk. Éppen ezért idei konferenciánkon igencsak aktuális ez a bibliai történet. Köszönet a Szabadegyetem tanácsadó lelkészeinek, akik kiválasztották ezt az Igét a ma reggeli áhítatra.

Dániel története Júdeában kezdődik és összekapcsolódik az ún. „70 éves babiloni fogság” kezdetével. Úgy is fogalmazhatnánk erről az időről – és hadd idézzem Scoffield oxfordi professzor és bibliafordító szavait e helyen –, hogy „politikailag a palesztinai zsidók sorsa összekapcsolódik a pogány világbirodalmak történetével” (lásd: Scoffield: *Magyarázó jegyzetek a Bibliához*, Evangéliumi Kiadó Budapest, 1993, 182.old).

A mai bibliai történet a Kr.e. 6. századba visz vissza minket; Dániel – akinek neve lefordítva ennyit jelent: „Az Úr a bírám” – valószínű még Jeruzsálemben született, aztán Júda fővárosa elfoglalása után sok előkelő zsidó családdal együtt elhurcolta őt az asszír-babiloni győztes sereg Babilonba – abba az országba, amiről a bibliai őstörténetekben is már szó van a jól ismert „Bábel tornya” leírásában. Dániel tehát fiatalon *külföldre* kerül, és pedig a babiloni királyi udvarba, Nabukodonozor király közvetlen közelébe, amint ezt a könyve elején a szerző – talán maga Dániel – később megírta. Itt lesz aztán tisztviselő, és nemcsak a babiloni király tanácsadója, hanem később itt éri meg a méd és a perzsa uralmat is.

Egy bibliai lexikonban olvastam, hogy az itteni „fogságban” – azaz Babilon területén – élő zsidók több évszázadon keresztül még jeles iskolákkal és tudósokkal rendelkeztek – mert csupán egy részük tért haza később Dárius engedélyével Jeruzsálembé – és a babiloni Talmud is itt, külföldön, zsidó írástudók és papok által készült! (lásd: *Das große Lexikon zur Bibel*, Tosa kiadó Bécs, 2004, 63.old.) De nem a zsidóság és a Krisztus előtti időkben álló világbirodalmak történeti kérdésével kívánok ma elsősorban

foglalkozni, hanem ezen az áhítaton e bibliai elbeszélés szereplőjének, Dánielnek egyéni, emberi oldalát vizsgálom meg, és azt, hogy mit mond Dániel története számunkra ma és itt.

Ezt az ígértetést három részből állítottam össze:

1. *Külföldön élni – kényszerből vagy saját elhatározásból – mit jelent ez?*

2. *Nyelveket tanulni és munkahelyet szerezni idegenben – miért fontos ez?*

3. *Hitben megállni a külföldi „diaszpórában” is – mit tanulhatunk Dánieltől?*

1. A babiloni száműzetés a zsidó származású Dánielt is magával sodorta – a történelem nem ismer kivételt! Senki sem kérdezte, hogy „akarsz-e külföldre menni édes fiam, Dániel?” – a győztesek jogán az országot megszálló seregek egyszerűen őt is külföldre hurcolták sokezer zsidó társával együtt!

Micsoda hasonlóság ez a magyar történelemmel! Ki kérdezte meg a kárpátaljai magyarokat: akarsz-e Ukrajnához tartozni kedves magyar testvérem, vagy az erdélyieket: kívánsz-e Romániában élni székely barátom? A határokat Trianonban meghúzták – nem a magyarok, hanem mások, a legyőzött magyarok feje felett. A hatalmasak húzzák meg a határokat a történelemben, és az egyén – sokszor egy életen át több hatalmat is megérve és átélve – ennek függvényében kell hogy leélje az életét, jól-rosszul, ahogy tudja! Még jó, ha maga dönthet arról, hogy hol akar élni, de sok esetben ezt meg sem kérdezik tőle – erre példa Dániel története is.

Dánielt tehát elhurcolták, de – és ez életében az egyik meghatározó tényező – nem került idegenbe egy biztos és jól megalapozott vallási nevelés nélkül. Erről tanúskodik egész további élettörténete. *Volt mire építsen külföldön!* Volt hite, volt vallása és volt Istene! Ez az Isten – Dániel hite és meggyőződése szerint – kézbe vette az ő életét külföldön, Babilonban is. Alig került el az idegenbe, Isten máris beleavatkozott az életébe. S neki hatalma van ezt elvégezni akár egy pogány vagy egy világi ember, akár egy király által. Hányszor történt ez már meg a történelemben! Ezt hallottuk Dániel története elején: „A király, Nabucco, meghagyta a főudvarmesterének, hogy válasszon ki Izrael fiai közül – királyi vérből való, vagy nemesi származású – ifjakat...” És a négy kiválasztott izraelita ifjú között ott van Dániel. Talán a főudvarmester érdeme ez? Vagy talán véletlen? Szerintem nem – ez Isten döntése, mert Dániellel terve van.

2. Nézzük meg, ezután hogyan halad előre az ifjú Dániel. Hogy érvényesül az idegenben? Gyakran ezt szoktuk mi is ma kérdezni: „És hogy érvényesült Jóska, Pali, Sára vagy Zsuzsi ott, külföldön?” Amit a Biblia itt elmond róla és zsidó társairól, az nagyon is valós és figyelemreméltó esemény.

Először tanulnia kellett – három esztendeig –, hogy aztán a király szolgálatába állhasson. De még az is figyelmet érdemel, hogy „idegen nevet” adott neki és társainak a felügyelőjük: Dániel neve Baltazár – vagy más fordítás szerint Beltsazár, vagy Belsaccár – aminek jelentése: „A király öre”. Így nevezte el őt, a zsidó Dánielt, már fiatalon a főudvarmester. De emlékezzünk arra, hogy Jézus korában a zsidók még Izraelben is más – római vagy görög – neveket kaptak: Simonból Petros lett, vagy Saulból Paulus és ezt mi – 2000 év után –, mint természetes dolgot csupán tudomásul vesszük, pedig ez a hatalmi politika része volt! Minden hódító vagy többségi nemzet hajlamos erre.

S mi történik ma? A magyar „Nagy” névből lesz „Grosu”, vagy a „Szilágyiból” „Salajan” és egy csodásan hangzó magyar lánynevet: „Reményke” így írtak be a román személyazonossági igazolványba: „Reminghe” („gh”-val – és ezt a saját szememmel láttam). És hányan lettek Németországban Kovácsból Schmidt-té vagy Kissből Klein-né? Önként, érdekből vagy kényszer hatására. Ez a honfitárs csupán a nevét változtatta meg – mondanánk – de megmaradt magyarnak! Vajon hány esetben történik ez valóban így?

De bibliai történetünkben van még egy fontos híradás: ezek a „külföldi fiatalok”, ott az asszír király udvarában, meg kellett tanulják a *káldeusok írását és nyelvét* is. Mennyire reális a bibliai híradás! Külföldön meg kell tanulni a nyelvet és az írást, meg kell ismerni a kultúrát és az ottani tudományt, és mindezt azért – mondja Dániel története –, hogy „azután a király szolgálatába álljanak”. Később olvashatjuk Dánielről nemcsak azt, hogy nagyon eszes és kiváló nyelvész lett belőle, de hogy tanácsadói tisztséget is kapott a király mellett. Így lett egy *fogoly külföldiből* egy magas beosztású *királyi tanácsadó!* De hasonló történetet mesél el a Biblia Józsefről, aki Egyiptomban a faraó után a második főember lett, vagy Eszterről, aki fiatal zsidó lányból királynővé lett – külföldi létére! Dániel tanult, tudós lett és két, sőt valószínűleg még több nyelvet beszélt, és így érvényesült az idegenben, a Biblia szerint kiválóbb lett a helybelieknél. Mindez utalás arra, hogy a külföldre került embernek meg kell tanulnia a befogadó ország nyelvét – e nélkül nem jut előre.

De nézzük elmélkedésem harmadik részében, hogy kiben hitt Dániel, vagy hogy állt ő idegenben a vallásos élethez?

3. Dániel nem felejtette el az Istent – az ő gyermekkorra Istenét – idegenben sem. Híresek és nagy tiszteletnek örvendőek voltak az akkori Babilonban – később Perzsiában – a pogány kultusz istenei. Nekik kellett volna – a főudvarnok nevelése alapján – szolgáljon Dániel is. De a Biblia erről tudósít: „Dániel elhatározta, hogy nem szennyezi be magát...” – sem a pogány szokásokkal, ételekkel, vagy az idegen istenek imádatával, hanem megmaradt a zsidók *egy Istene mellett*. És ezért nagyon sok kockázatot vállalt – gondoljunk csak az ellenfelei állandó vádaskodásaira, vagy a „tüzes kemence” történetére! Dániel kitartóan hitt Istenben, és Isten vele volt egész életében – ezt olvassuk Dániel könyvében.

Mi a helyzet ma a diaszpórában? – Ezt a kérdést teszem fel utoljára, nyilván magunkra, magyarokra vonatkoztatva. Megjegyzem, hogy a „diaszpóra” szó – vallásos értelemben – nem csak a külföldre került és ott kisebbségben és szétszórtságban élő magyarságot jelentheti, hanem az anyaországban élő kis, Istenben még hívő magyar közösséget is. De most maradjunk csak a nyugati magyar diaszpóránál. Megmarad-e a külföldi magyarság a hitében, az *Isten-hitben*?

Az a benyomásom, hogy sokan elvilágiasodnak, úgy vélik, nincs szükségük se Istenre, se vallásra, de főleg nincs szükségük gyülekezetre és egyházra. Magyar gyülekezeteinkben, istentiszteleteinken egy gyér kisebbség fedezhető fel csupán, ami elszomorító. Nem kell már Isten! Sokan már vendégmunkásként úgy érkeznek Nyugatra, hogy nem is érdekli őket a magyar gyülekezet – tisztelet a kivételnek. Kisvárosban élek, mégis szinte állandóan van ott hat-nyolc magyar vendégmunkás. Meghívtam őket – amikor hallottam, hogy magyarul beszélnek az üzletben –, jöjjenek el vasárnap délután a magyar istentiszteletre. „Mi nem vagyunk vallásosak” – volt a válasz, és aki beszélt, egyszerre beszélt az egész csoport nevében. Mintha megtanulta volna a leckét már otthon, mit kell mondania, hogy ne fizessen egyházadót Németországban. – Nekünk nem kell egyház, vallás, de Isten sem! Csoda, hogy a kis magyar közösségek a nagy diaszpórában még 30-40 vagy 50 év után is léteznek.

Tanuljunk Dánieltől! Ő rendszeresen *imádkozott* Istenéhez, az idegenben, a külső nyomás ellenére is kitartott a hite mellett, és számára nem volt kérdés: kitől várhat segítséget? *Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?* – ez nem frázis, ez a bibliai Ige élettapasztalaton alapszik Pálnál és Dánielnél is.

Adja Isten, hogy ez legyen a mi tapasztalatunk is.

Ámen.

Ima: Dániel imája a Dán. 2,20-23 verseivel

Énekek:

Zengd lelkem az új reggelt... (31. ének az EPMSZ Énekfűzetében)

Laudate omnes gentes – Taizé-ének (74. szám)

*Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napjain
Liebfrauenbergben 2013. május 8-án elhangzott reggeli áhítat.*

A megbékélés gondolata a köztörténetben és közgondolkodásban

Közös történelem – közös történelemkönyv?¹

A történelmi örökség a közép-európai megbékélés folyamatában

A kelet-közép-európai, délkelet-európai rendszerváltások, a vasfüggöny lebontása, az európai integrációs folyamatok felgyorsulása nyomán ismételten előtérbe került és felerősödött a közép-európai megbékélés gondolata. A francia-német, angol-francia, olasz-osztrák közeledési és kiegyezési folyamatok nagy példáinak inspirációja, és a hosszabb előtörténetre visszatekintő német-lengyel vasfüggönyön átívelő közeledési politika már 1989 előtt is jelezte a két világháborúra visszavezethető konfliktusok felszámolásának fontosságát.²

Az 1990-es évek elején pedig az integráció feltételeként megfogalmazott alapszerződések, az értelmiségi és civil kezdeményezések révén és persze a határok átjárhatóságával gyorsan kialakult együttműködési gyakorlatok rövid pár év alatt megteremtették a megbékélések politikai alapjait. Az elsők közt, 1990. március 28-án Magyarországon, még a Németh-kormány idején, az országgyűlés meghirdette az elüldözött németek sérelmeinek orvoslását és a többi magyar állampolgárával azonos kárpótlásra való jogosultságot.

1991 februárjában a Szlovák Nemzeti Tanács a kárpáti németek elűzésével kapcsolatos bocsánatkérő nyilatkozata jelezte, hogy a Holokauszt után a többi kisebbség üldöztetésének következményeivel is szembe kell

¹ Előadás az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napjain, Château du Liebfrauenberg, 2013. május 8.

² A hidegháború zárószakaszának enyhülési politikájában előbb a Bonn által beindított „keleti nyitás” játszott nagy szerepet. Ehhez a másik oldalról elsőként a magyar diplomácia próbált rendszerszerű lépésekkel felzárkózni.

nézni.³ A közép-európai megbékélés szempontjából a visegrádi országcsoport létrejötte, a Helmuth Kohl kancellár és Václav Klaus miniszterelnök által 1997. január 21-én, Prágában aláírt cseh-német megbékélési nyilatkozat, illetve a német-lengyel kezdeményezés alapján létrejött – jelenleg német, lengyel, szlovák, román és magyar részvétellel működő – *European Network Remembrance and Solidarity* (ENRS) hálózati program sorolható a legfontosabb lépések közé⁴. És a megbékélési kezdeményezések folytatódnak: legújabban a magyar–szerb relációban sikerült fontos eredményeket elérni.⁵

A megbékélési folyamatban a politikai aktorok döntő szerepe mellett kezdettől fogva nagy súllyal jelentek meg a kapcsolatok javításában, a történeti kérdések megoldásában érintett civil, egyházi, ifjúsági, akadémiai csoportok, egyesületek és természetesen maguk a történészek is. Az európai nemzetek új, háborúktól mentes, tartós békén és kollaboráción alapuló együttműködésének jelentőségét nehéz lenne túlértékelni. Egyrészt azért, mert a 19–20. századi államnacionalizmusok konfliktusai, pusztításai olyan mély és nehezen gyógyuló sebeket ejtettek, amelyeket véglegesen majd csak az idő gyógyíthat be, másrészt mert a mai nemzetállamok és nemzetek történeti legitimitása még jórészt ezeknek a konfliktusoknak történeti megítélésén alapul.

³ A kelet-közép-európai államoknak az elűzött németekkel kapcsolatos intézkedéseiről ld. Eiler Ferenc– Marchut Réka, Tóth Ágnes: *Megbékélés a Kárpát-medencében. Kárpótlás Kelet-Közép-Európában*. Esettanulmány: németek, História, 2011. 8. 28–32. A szlovák parlament kárpáti németekkel kapcsolatos 1991. évi bocsánatkérő nyilatkozata elítélte a kollektív bűnösség elvét.

⁴ A cseh-német nyilatkozat a cseh és német kisebbséget 1938–1944, illetve 1945–1948 között ért üldöztetések miatti kölcsönös sajnálat kifejezése mellett rögzítette, hogy „kapcsolataikat nem fogják a múltból származó politikai és jogi kérdésekkel terhelni.” *Deutsch-tschechische Erklärung über die gegenseitigen Beziehungen und deren künftige Entwicklung, Deutscher Bundestag*, <http://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/geschichte/gastredner/havel/havel2.html>; a varsói székhelyű ENRS működéséről ld. a hálózat honlapját: <http://www.enrs.eu/en/about-us>; Prága szerepéről ld. a magyarul is beszélő cseh politológus, Bohumil Doležal internetes folyóiratának átfogó elemzését *A csehek és a közép-európai megbékélés* címmel: <http://www.bohumildolezal.cz/mg/mgu081.htm>

⁵ Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek – Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 2013. Vö. a délvidéki magyarok tragédiáját bemutató Keskeny Út c. portáljának gazdag dokumentációjával. <http://keskenyut.hu/page/234/art/838/akt/1/html/qder-janos-beszede-a-%E2%80%9Emagyarok-es-szerbek-egyuttes-multfeltaras-megbekeles%E2%80%9D-cimu-konyv-bemutatojan-a-belgradi-nemzeti-konyvtarba.html>

A 20. századi történeti sérelmeket, szenvedéseket azonban nem elég elfelejteni, azokat fel kell dolgozni ahhoz, hogy az 1990-es évek délszláv háborúi után az európai történelem ténylegesen új szakaszába léphessen. A Nobel Béke-díj átvételekor (2012 decembere) az Európai Tanács elnöke, Herman Van Rompuy a saját családi történetét is megemlítve oslói beszédében hangsúlyozta: „amint az életben, úgy a politikában is a megbékélés a legnehezebb dolog. Több a megbocsátásnál és a felejtésnél, több mint pusztán továbblépés.”⁶

Nem véletlen tehát, hogy a megbékélés kérdésében politikusok, történészek és a jövő közvéleményének formálásában meghatározó szerepet játszó oktatásügyi szereplők is igen rövid időn belül felismerték feladataik közös bázisát. Olyan történelem- és emlékezetpolitika, olyan multiperspektivikus szakdidaktika kialakítására van szükség, amely minimalizálja a konfliktusok, előítéletek, sztereotípiák és általában a nemzetek közötti szótértést kizáró etnocentrikus történelemszemlélet befolyását.

Az alábbiakban négy megközelítésben vizsgáljuk a kérdés kelet-közép-európai, s azon belül a magyar-szlovák vonatkozásait. Képesek-e az ügy jelentőségét felismerő, jól felkészült és jó szándékú mai történészek, illetve a kollektív emlékezetet és a történeti közgondolkodást egyre jobban befolyásoló köztörténet művelői szót érteni egymással? Összeilleszthető, kibékíthető-e vajon egymással a közép-európai nemzetek közös múltja és a – magukat jórészt kölcsönös konfliktusaikban meghatározó – nemzetek elkülönült, „meghasadt”, nyelv- és államhatárok mentén szétparcellázott története? Milyen szerepet kap a történelemoktatás az európai közös identitás megerősítésében és milyen történelem-tankönyvekre van szükségünk? Esetleg már most meg kellene céloznunk a közös európai történelem-tankönyvcsomagot, és igazat kell adnunk a német oktatási miniszternek, aki szerint közös európai történelemszemlélet nélkül nincs közös európai identitás⁷.

⁶ Az Európai Tanács elnöke a történelmi feladat meghatározásában a történelem folytatását szorgalmazta: „Ahol tehát egykor háború dúlt, most béke honol. Ebből ered történelmi feladatunk ma: megőrizni a békét ott, ahol béke van. Elvégre a történelem nem valamiféle regény, könyv, amelyet a hepiend után becsukhatunk – felelősek maradunk azért, ami utánunk következik.” Az Európai Tanács honlapja: <http://www.european-council.europa.eu/the-president/press-releases.aspx?lang=hu&page=12>

⁷ A német szövetségi oktatási miniszter, Anette Schavan 2010-ben bejelentette, hogy azt szeretné, ha az EU *minden* tanulója *egy* történelemkönyvből tanulna, s azt hangsúlyozta, hogy fontos célként kellene kezelni, hogy a tagállamok támogassák a közös európai történelem tankönyv elképzelését. A német miniszter kívánatosnak tartana egy közös európai irodalmi kánont is. Elismerve, hogy hosszú út vezet e cél eléréséhez.

Magyarországon is szinte évente elhangzik a tankönyvek radikális átírására biztató vezényszó. A mostani nemzetállami, politikatörténetet középpontba állító szemléletre nyilvánvalóan az államoknak továbbra is nagy szükségük van, és kérdéses, hogy a rendkívül gyorsan változó, módszertanilag radikálisan megújuló akadémikus történetírásban fenntartható-e a politikatörténet primátusa. S hiába próbál lojális és nemzetileg elkötelezett patriótákat nevelni a történelemtanár, ha a történelem társadalmi tudatformáló szerepét egyre kevésbé a kanonizált iskolai oktatás, sokkal inkább az internet parttalan és minden szempontból súlyozatlan kínálata, illetve a szabadon letölthető dokumentumfilmek veszik át, kiszorítva még a szájbarágós közszolgálati televíziók és rádiók műsorait is. Ez a nagyhatású „memóriaipar” a keresleti piacon visszahat történeti kutatásokra is. Egyre több történész adja fejét a szenzációs tálalást előtérbe helyező könyvek írására, filmek szerkesztésére. Elvben persze elképzelhető a szak- és a köztörténet közötti kiegyensúlyozott együttműködés, csakhogy mindkettő más szabályok szerint dolgozik, más célokat követ.

Emlékezet és történelem

A nemzetközi történetírásban már jó néhány évtizede érvényesül az a módszertani felismerés, hogy a történelem forrásai közé érdemes beemelni a történeti emlékezet társadalmilag meghatározott konstrukcióit – például az egyéni és kollektív emlékezet különböző megnyilvánulásait, a lokális, regionális, nemzeti, felekezeti hagyományok különböző rétegeit. Ez ugyanis elvben lehetővé teszi a múlt eseményeinek, jelenségeinek minél pontosabb, árnyaltabb és sokoldalúbb rekonstrukcióját. A történeti és kollektív emlékezet, a nemzeti és az egyéni, az akadémiai és a múlt- és történelemértelmezések viszonyáról kialakult vita hatása – egyebek közt Maurice Halwachs, Jan Assman, Paul Ricoeur, Pierre Nora egymással részben vitatkozó, részben egymást kiegészítő munkásságának recepciója nyomán – mára a kelet-közép-európai történetírásokban is kimutatható.⁸

⁸ A történelem „nyelvi fordulata”-ként leírt módszertani és szemléleti változások alapművei közül pl. Hayden White: *A történelem terhe*. Osiris, Budapest, 1997; Maurice Halwachs: *A kollektív emlékezet*. In: Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Szerk. Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter. Új Mandátum, Budapest 2000; Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas kultúrákban. Atlantisz, Budapest 1999; Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Válogatott tanulmányok. Napvilág, Budapest 2010; Noriel, Gérard: *A történetírás „válsága”*. Napvilág Kiadó, Budapest 2001.

A magyar történetírásban a rendszerváltás óta elmaradt átfogó, tisztázó vitákat, a „magyar Historikerstreit”-ot, a 19-20. század kulcsfontosságú témáinak (Trianon, revízió, Holokauszt) sokféle megközelítésben történt feldolgozása, fontos könyvek megjelenése pótolta. Ez utóbbiak közt említhetjük Romsics Ignác két magyar békeszerződéssel foglalkozó munkáit és historiográfiai összefoglalóját. Kövér György Tiszaeszlárról, Ungváry Krisztián, Rainer M. János, Gyarmati György Horthy-, Rákosi-, Kádár-korszakról készült nagymonográfiái szintén ezek közé az alapkönyvek közé tartoznak. Mint ahogy Valuch Tibor, Horváth Sándor társadalomtörténeti, Gyurgyák János eszmetörténeti, Katus László, Deák Ágnes nemzetiségtörténeti feldolgozásai, újraértelmezési kísérletei is jórészt helyettesíteni tudták a korszakváltás el- vagy inkább csak rejtve maradt szakmai vitáit. A nemzeti és poszt nacionális történelemszemlélet paradigmaváltásával együtt kialakuló elméleti, módszertani kereteket pedig Gyáni Gábor alapvető munkái dolgozták fel.⁹

A közép-európai értelmiségi vitákban nem túl régi keletű az a felismerés, hogy az 1918 előtti poliglott, soknemzetiségű birodalmak, királyságok népei által közösen megélt múltat azért nehéz közös történelemként kezelni, mert a nemzeti történetírásokban – a nacionalizmusok logikája szerint – minden nemzet a maga területét, sorsát, fejlődését, államszervező törekvéseit állítja középpontba. A versailles-i békerendszer által felosztott Habsburg-monarchia, vagy a – még 1910-ben is felerészben nem magyar – Magyar Királyság hat „országos nemzetiségének” közös történeti örökségét azért nehéz valamilyen restaurációs, korrekciós logikával a nemzeti megbékélés eszközévé, médiumává tenni, mert immár egy évszázada mindenki a maga nemzeti történelméhez ragaszkodik. Ráadásul az „ezeréves” közös múlt a magyar olvasatban a Szent Istvántól Trianonig tartó történeti államot a folytonos magyar uralom és kizárólagosság, a velünk egy országban élő,

⁹ A magyar történetírásban Gyáni Gábor munkái jelentik a kérdéskör átfogó, közép-európai viszonyokra adaptált bemutatását: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest 2000; Uő: *Történelemszövegek*. Budapest 2002; *Posztmodern kánon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2003; Uő: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest 2007; Uő: *Az elveszített múlt*. A tapasztalat mint emlékezet és történelem, Nyitott Könyvműhely, Budapest 2010. A történelemoktatás problémáiról ld. Lajtai L. László: *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848*. Iskolakultúra-könyvek, Pécs–Budapest, 2004. Lőrincz László (szerk.): *Egyezünk ki a múlttal!* Műhelybeszélgetések mítoszainkról, tévhiteinkről. Történelemtanárok Egylete, Budapest 2010. <http://www.tte.hu/egyezzunkki/egyezzunkkiweb.pdf>

nem domináns nemzetiségek köztörténeti megközelítésében viszont az „ezeréves elnyomás” hamis sztereotípiáiként jeleníti meg.

A közös múlt kollektív emlékezetté vagy a közép-európai, Duna-táji régió közös történelmévé azért sem válhatott, mert az érintett „népek” egymástól való elkülönülése, önálló modern polgári nemzetté válása szükségképpen együtt járt a korábban közösnek gondolt történelem „meghasadásával”, felaprózódásával. Mi több, a nemzet- és államépítő nacionalizmusok éppen a közös múlt tudatos szétparcellálásával és szembeállításával, a nemzeti mítoszok és ellenmítoszok hadrendbe állításával alapozták meg saját nemzeti ideológiájukat, területi igényeiket és állameszméiket: a nagyhatalmak által győztesekként kezelt népek sikeresen, a vesztesként elkönyveltek pedig kudarcosan és sikertelenül.

Az 1918 előtti soknemzetiségű magyar állam keretei közt közösen, de mégis eltérő pozíciókban, státusokban megélt történeti közösség emléke természetesen nem múlt, nem múlhatott el nyomtalanul. A közös államigazgatás, a közös megerendszer, a hadsereg, az egyházi, oktatási intézmények mellett Magyarország esetében a rendi nemzet és az értelmiségi elitek hungarus-identitása sok vonatkozásban máig érezteti hatását.

A közös múlt nemzeti reprezentációi

Magyar részről az egykor volt közös állam, a *Regnum Hungariae* történetének az utólagos nemzeti átértelmezését tartjuk történetietlen megközelítésnek. A 19. század folyamán kialakult modern nemzeti identitások, a 20. században létrejött nemzetállami határok mesterséges visszavetítése nemcsak anakronizmus, hanem a magyarországi nemzetépítő nacionalizmusok sok tekintetben párhuzamos fejlődésének történetét is önkényes értelmezéseknek teszi ki. Amikor pedig az 1980-as években a szlovák marxista történetírásban rövid ideig a Magyar Királyság történetének dehungarizálásában jelölték meg Szlovákia históriájának koncepcióját, a nemzetállami kisajátítás reflexeit bírálták a magyar történészek. Szomszédaink ugyanakkor azt vetik a szemünkre, hogy az ő etnogenezisük, modern nemzeti fejlődésük és mindenkori regionális különállásuk történelmét a magyar történetírás és még inkább a magyar köztörténet gyakran figyelmen kívül hagyja. A Magyar Királyságot, visszavetítve a 19–20. századi állapotokat, magyar nemzetállamként kezeli, s a magyarságot tekinti a történeti magyar állam kizárólagos birtokosának, örökösének.

Tény és való, hogy a közös államban a nem magyar etnikai társadalmak, történeti személyiségek, csoportok szerepét, a párhuzamos nemzeti történetek sajátosságait, közép- és koraújkori előtörténetét ritkán sikerül arányainak megfelelően belekomponálni a „közös” történelem magyar narratíváiba. Másrészt a szlovák történetírásban sem tűnt el nyomtalanul a dehungarizáló szemlélet, s lehet ma is magyar vagy vegyes származású történeti személyiségeket szlovák névvel jelölve szlovákká minősíteni.¹⁰

Ennek az Európában egyáltalán nem ismeretlen jelenségnek a legfőbb okát régóta ismerjük. Hasonlóképpen, mint a norvégok, dánok, svédek, finnek vagy éppen a déli szláv nemzetek egymást átfedő történetében, a Duna-tájon is, a magukat párhuzamosan, de alapvetően mégis egymással szemben megfogalmazva alakultak ki a nemzeti társadalmak. Nyelv- és iskolaharcaik, filológiai, történeti vitáik betöltötték a 19. század első felének hazai és közép-európai folyóiratait, megteremtve nemzeti különállásuk tudományos, ideológiai alapját.¹¹

Köztörténet, történelemoktatás – történelempolitika

Akelet-közép-európai rendszerváltások óta eltelt huszonöt év eredményeinek, bukásainak, csatlódásainak mérlegét rögzítő lajstromok furcsa képet mutatnak. Az Unió „hátsó udvaraként” működő régió nemzeti, nemzetállami teljesítményei fölöttébb ambivalensek.

Egyrészt a „rövid 20. század” etnikai tisztogatásai, genocídiumai – a szörnyűséges délszláv és koszovói háborúkat leszámítva – mintha a századdal együtt véget értek volna, s az Unió stabilizáló szerepe a nagy bővítés után is éreztette hatását. Az integrált európai térben a multietnikus nemzetállamok immár kénytelenek tudomásul venni az állampolgári közösségek soknyelvű, sokvallású összetételét, a nemzeti, vallási kisebbségek nyelvi, oktatási jogait, továbbra is vitatva a kollektív kisebbségi jogok értelmét. Ugyanezek a „megszelídített” nemzetállamok azonban – különösen az Unión belüli szociális lejtő alján – ma is hajlamosak

¹⁰ A szlovák historiográfiának erről az utólagos nemzetiesítő szándékáról, s annak furcsa, sok tekintetben máig lezáratlan következményeiről ld. pl. Sallai Gergely, Szarka László: *Önkép és kontextus. Magyarország és a magyarság történelme a szlovák történetírásban a 20. század végén*, Regio, 2000. 2. sz. 71–107.

¹¹ A „múlt használatának” ismeretelméleti kockázatairól, módszertani problémáiról ld. Hartog, François –Revel, Jacques: *A történettudományi konjunktúráról*. In: *Uő: A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan Budapest 2006. p. 12–17.

a nemzeti önzés és kizárólagosság jegyében időről időre a megosztó nacionalizmus eszközeihez nyúlni.

Ebben az eszköztárban pedig mindig kitüntetett szerepe volt és maradt a nemzeti történelemnek, mindazoknak a történeti értékeknek, tudati formáknak, amelyek a másokkal szembeni különbséget, elsőbbséget hordozzák. Amint arra a bevezetőben már röviden utaltunk, az akadémiai-egyetemi történetírásnak – jórészt az informatikai, mediális forradalomnak, illetve a posztmodern individualizmus világtendenciáinak következtében – a köztörténet (public history) révén igen erős riválisa támadt a történeti tudat formálásában. A köztörténet ugyanis jórészt a mindennapi fogyasztásra alkalmas, naprakész és a mindenkori megrendelőknak megfelelni kívánó történeti tudást jelenti. Természetéből adódóan csak igen ritkán foglalkozik forráskritikával, fogalom- és diskurzuselemzéssel. Többféle forrásvidékét is be tudjuk azonosítani.

Például a történeti publicisztika a *public history* régi kedvenc műfaja, amely a történelmet gyakran egyfajta politikai példázatként, a szaktörténetírás által feltárt ismereteket pedig jó esetben is csak ugródeszkaként kezelte. Az irodalmi, filmes, televíziós műfajok történelemfelfogása jó esetben közelebb esik a népszerűsítő történelemhez, mint az aktuális igények kiszolgálására törekvő propagandához. S végül a különböző politikai, ideológiai törekvéseknek alárendelt történeti narratívák jelentik a *public history* leginkább ellentmondásos válfaját. A politikusok, pártok a történeti emlékezet szelektivitásával visszaélve, mindig saját érdekeiknek megfelelően írják felül a szakmailag hitelesnek, forrásszinten feltártnak tekinthető történeti ismereteket.

Emiatt gyakran közvetve vagy közvetlenül kezdeményező szerepet játszanak az ideológiaorientált köztörténeti képletek kialakításában, terjesztésében, kanonizálásában és dogmává merevítésében. A történeti évfordulók, szoboravatások, emlékparkok, emlékkonferenciák igen nagy súllyal vannak jelen a történeti sztereotípiák kialakulásában, feltámasztásában és működtetésében. A történelempolitika – a történeti kutatások irányának meghatározása, a történeti tények interpretációját is befolyásoló politikai megrendelés, a történeti kánon(ok) kialakítása – gyakran esik áldozatul a bel- és pártpolitikai csatározásoknak.

Érdemes tehát szem előtt tartanunk Gyáni Gábornak azt a megjegyzését, hogy a *public history* a rendszerváltást követően éppen azért erősödhetett meg egész Kelet-Közép-Európában, mert az akadémiai, azaz a szaktörténetírás a két világháború között, majd pedig a pártállami

korszakban gyakran kényszerült, rosszabb esetben gyakran vált önként a politika „szolgálóleányává”, és ezzel a „hivatalos” történetírás hitelessége, szavahihetősége megkérdőjeleződött a kollektív nemzeti emlékezet számára. Márpedig a történészek által művelt tudomány nem kerülhet tartósan szembe sem a történeti valósággal, sem az arról kialakított közösségi képpel. Gyáni szerint többek közt ez lehet a magyarázata a közösség igényének kiszolgálására berendezkedő köztörténet látványos megerősödésének.¹²

Tény és való, hogy a 20. században meghatározó súlyra szert tett nemzetállami történeti megközelítések – visszamenőleges érvénnyel – központi szerephez emelték a többségi nemzeti közösséget. Ez a nemzetközpontú történelemfelfogás a nem magyar nyelvű magyarországi állampolgárokat, vagy a szomszéd államok polgáraivá lett magyar kisebbségeket igyekszik figyelmen kívül hagyni, vagy elvitatja tőlük a nemzeti létezéshez való jogukat.

Milyen történelmet tanítsunk?

A mai magyarországi köztörténeti és pedagógiai kontextusban kétségkívül a magyar nemzet és a magyar állam történelmének oktatása élvez ma is feltétlen prioritást. Ennek az államhatárokon túlra való kiterjesztése azonban nehezen elképzelhető.¹³ Egyrészt mert a szomszéd államokban szintén nemzet- és államközpontú történelemoktatás folyik, amelybe a szomszédok múltja legfeljebb a kapcsolat- és konfliktustörténeti fejezetekben jelenik meg. Másrészt a történeti szakdidaktikában szintén élénk viták zajlanak a történelemoktatás tematikai, módszertani orientációjáról, s arról miként

¹² „A public history a múltnak rendszerint olyan képével szolgál, amire a köznek mindig égetően nagy szüksége van, amire, úgy tűnik, közvetlenül igényt formál. A múlt így megformált képe eltérő forrásokból eredhet, egyebek közt a történetírás is szerephez jut(hat) abban, hogy mi hogyan szólal meg a public history jóvoltából. Ténylegesen a kollektív emlékezet szerepe a valóban döntő abban, hogy mi jelenik meg a public history keretében a múltból.” Gyáni Gábor: *Nemzet, kollektív emlékezet és public history*, Történelmi Szemle, (LIV. évf.) 2012. 3.sz., 357–375.

¹³ Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2009. 259–282; <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/kutatasisfuzetek14.pdf>

lehetne élő hidat kialakítani a szaktudomány és a pedagógiai tudomány között.¹⁴

Ezzel párhuzamosan a magyarországi és a visegrádi, de a balkáni vitákban is folyamatosan jelen van a közép-európai, Kárpát-medencei tájékozódás és nyitás igénye, amit különböző elképzelések, kísérletek és tervek jeleznek. Így például a visegrádi államok tudományos akadémiái részéről is felmerült már a visegrádi államok közös történelemtankönyvének ötlete. Tény, hogy a lengyel, cseh, szlovák, magyar történelemtanról a 21. század elején rendkívül szerény kölcsönös tudásszintet rögzítenek a különböző felmérések¹⁵.

Az alig tízévvvel ezelőtt, 2004. szeptember 1-jével felmenő rendszerben bevezetett előző nemzeti alaptanterv (NAT) történelemdidaktikai alapelvei és céljai közt nagy hangsúlyt kapott az a felismerés, hogy „a történelem a társadalom közös emlékezete”. A történelemoktatás identitásformáló céljai közt „a közösséghez tartozás tudatának, különösen a nemzeti és európai identitástudatnak” az elmélyítését hangsúlyozta. „A történelmi folyamatok megértése alapozza meg a történelmi tudat kialakulását, vagyis annak konkrét belátását egyrészt, hogy a jelen – egyéni életünket is beleértve – nagymértékben a múlt eseményeinek eredménye, másrészt, hogy mai életünk hatást fog gyakorolni a jövő nemzedékek sorsára is. Ezért fontos, hogy a történelmi múlttal való találkozás és a történelemből fakadó tanulságok feldolgozása a tanulók számára személyes élmény legyen.”¹⁶

¹⁴ Dárdai Ágnes: *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás I-II*. A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára XLI., Budapest 2006; Jakab György: *A történelemtanár dilemmái*. Műveltség és/vagy szakértelem és/vagy kompetencia. Új Pedagógiai Szemle, LVI. évf. 10.; Makk Gábor: *Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és -tanítás, mint lehetséges alternatíva*, Történelemtanítás, (3) 2012. 1. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2012/06/03_01_02_Makk.pdf; Sávolgy Mária: *A magyarországi történelemoktatás kérdőjelei a „forrásközpontú” tankönyvcsalád tükrében*, Új Katedra, <http://www.ujkatedra.hu/ujkatedra/kiemelt-cikkeink/magyarorszag>; Gyarmati György: *Történetírás, történelemtanítás és „nemzettudat-kínálat” a mediatizált múltképek kavalkádjában*, Történelemtanítás (1), 2010. 2. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/06/201-Gyarmati1.pdf>; Salamon Konrád: *Magyarságtudat és történelemtanítás*, Történelemtanítás (1), 2010. 2. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/06/202-Salamon1.pdf>

¹⁵ Ol'ga Gyarfášová: *Do we know each other? Public opinion surveys about the historical memory in the V4 countries*, <http://www.visegradgroup.eu/documents/essays-articles/other-articles>

¹⁶ A 2004. évi NAT szövegét idézi Fischerné Dárdai Ágnes: *Történelemtanítás Magyarországon a XXI. század elején* (Helyzetkép és perspektíva), Történelemtanítás (1), 2010. 1. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/02/Dardai1.pdf>;

A 2012-ben életbe lépett legújabb NAT a történelemtanításnál a családi, lakóhelyi, nemzeti, európai és civilizációs identifikáció elősegítésében jelöli meg a bővített célt, s hangsúlyozza, hogy a történelemtanítás meghatározó feladata mindamelllett a „differenciált történelmi gondolkodás kialakítása”¹⁷.

Közös tankönyv – közös történelem?

A 2006 és 2010 között elkészült francia-német tankönyvcsomag története 1951-ig nyúlik vissza, amikor a két ország történészeinek konferenciáján ajánlást fogadtak el a két nép kapcsolattörténetének tankönyvi bemutatására. Ezt követően csak az 1980-as években kezdődött el az a rendszeres tankönyv-konferencia sorozat, amelynek eredményeként 2006-ban *Histoire/Geschichte. Europa und die Welt seit 1945* címmel megjelent az első, majd 2008–2009-ben a tankönyvcsalád 2. és 3. kötete is.¹⁸ Nem a francia és a német, hanem az európai történelmet mutatja be a két nagyhatalom konfliktusainak, a két nemzet párhuzamos fejlődésének és a két társadalom sok tekintetben azonos értékrendjének szemszögéből. S mindezt közösen átgondolt, innovatív pedagógiai szempontok alapján: azaz nemcsak szakmai ismereteket közvetít, hanem gondolkodásra ösztönzi a tanulókat az európai történelem sajátosságairól, közös és különböző jegyeiről. Vagy ahogy a könyv egyik bemutatóján elhangzott, ez a történelemkönyv a diákoknak megmutatja „a történész szakma követelményeit és határait: a jelent a múlt fényében megvilágítani, hogy a jövőbe tekinthessünk.”¹⁹

Ugyanakkor az is tény, hogy a közös tankönyv használata a kezdeti hatalmas lelkesedés után mindkét országban komoly akadályokba ütközik, ugyanis nem sikerült biztosítani sem Franciaországban, sem pedig a tankönyvi, tantervi kérdésekben teljesen autonóm németországi tartományokban a történelemoktatás tankönyvi háttérének átalakítását. Ezzel együtt számtalan tematikai, módszertani, szakmai tanulsága van ennek a kiváló tankönyvcsomagnak. Ezek közül a legfontosabb, hogy

¹⁷ 110/2012. sz. kormányrendelet a Nemzeti Alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. Magyar Közlöny, 2012. 66, 10708 http://www.kormany.hu/download/c3/90000/MK_12_066_NAT.pdf

¹⁸ A francia és a német nyelvű változat egyidőben, azonos szöveggel, azonos terjedelemben és formában jelent meg. A német változat bibliográfiai adatai: *Histoire/Geschichte – Europa und die Welt vom Wiener Kongress bis 1945*. Ernst Klett Verlag, Stuttgart/Leipzig 2008; 2. kiadás, Stuttgart/Leipzig 2009.

¹⁹ Kovács Ákos András: *A közös történelem és az európai identitás reprezentációjának lehetőségei egy francia–német történelemtankönyvben*, Új Pedagógiai Szemle, 2007. május.

csakis megfelelő kormányzati politikai háttérrel, az érdekelt felek teljes egyetértésével lehet belevágni az ilyen kísérletbe. Másrészt olyan tartalmi, pedagógiai, didaktikai szerkezetet kell kialakítani, amely egyszerre felel meg a két ország történelemoktatásában érvényes elvárásoknak, illetve a szaktörténetírás és a történelemoktatás közötti kapcsolatokban megragadható új tendenciáknak, kihívásoknak. S mindeközben törekedni kell arra, hogy a tankönyv anyaga lehetőség szerint minél nagyobb mértékben illeszkedjék be az egyetemes, európai történelem korszerűen értelmezett tematikai kontextusába.

A közös tankönyv ugyanis csak abban az esetben vezethet el évtizedek koordinált fejlesztő munkája nyomán egyfajta új közös történelemszemlélethez, ha sikerült a közös európai térben, az európai történeti megbékélési folyamatban elhelyezni a határokon átívelő közös történelemoktatást, lett légyen az bilaterális, szomszédok közötti vagy éppen regionális elképzelés. Annál szomorúbban olvassuk, halljuk, hogy 2013-ban sem Franciaországban, sem a német tartományokban nem alkalmazzák rendszerszerűen a közös tankönyvet, ami kétségkívül rámutat a nemzetállami, Németország esetében a tartományi oktatáspolitikai konzervativizmusára, nehézkességi erejének hátrányaira is.²⁰

A magyar-szlovák közös tankönyv ügye

A magyar-szlovák tankönyv-viták irodalmában három szempontot érdemes kiemelnünk. Egyrészt az 1960–1970-es években – az 1968 körül lezajlott történeti átértékelési kísérletektől nem függetlenül – a Csehszlovák–Magyar Történész Bizottságban elkezdődött tankönyvelemzés igen gyorsan zsákutcába jutott. A kész tankönyvek etnocentrikus szemlélete mindkét országban az osztályszempontú, marxista történelemszemléletben is megjelent. Így azután a kölcsönös történeti sérelmek filológiai kimutatásával

²⁰ „Die Bilanz aus heutiger Sicht ist ziemlich ernüchternd. In Deutschland wird das Geschichtsbuch nur als Ergänzung betrachtet. Und auch in französischen Gymnasien verzichten die Geschichtslehrer meist komplett darauf. Mitverantwortlich dafür sind die Schulprogramm-Reformen, die in Frankreich oft vorgenommen werden.“ Clement de Bravo: *Das Buch ist ein Wagnis*, BONJOURnalist. Ein deutsch-französisches Magazin der Konrad Adenauer Stiftung. <http://www.bonjournalist.eu/de/das-buch-ist-ein-wagnis/> (posted am 24.01.2013); A tankönyvcsalád hozadékát a felhasználók körében végzett szociológiai felmérés alapján értékeli Stefan Seidendorff: *Constructing European Citizens? Evaluating the Integrative Force of Teaching History*, In: Niilo Kauppi (ed.): *A political sociology of transnational Europe*, ECPR University of Essex, Colchester 2013. 243-264.

legfeljebb a korabeli hivatalos történelempolitika sajátos, kommunista nacionalizmusait lehetett leleplezni, a változások legkisebb esélye nélkül. Arató Endre, Andics Erzsébet szlovák nacionalizmus-kritikájára cseh és szlovák részről viszont a magyar történelmet népi szabadságharcok, forradalmak sorozataként értelmező magyar önképet bírálták hevesen. Minderre azért is érdemes emlékeztetni, mert a rendszerváltás előtti és utáni tankönyvvitákban nagyobb változások nélkül ez a gravaminális megközelítés maradt uralkodó.²¹

A magyar–szlovák viszonyban a reformkortól kezdődően a nyelvharok mellett a történeti viták is meghatározó szerepet játszottak. Ez részben a szláv-szlovák etnikai-nemzeti és a nagymoráviai állami fejlődés – magyar honfoglalással kapcsolatos konfliktusos, illetve szimbiotikus értelmezése – körüli vitákhoz kapcsolódik. Másrészt a történeti magyar állam és a Habsburg birodalmi keretek multietnikus jellege, a latin háttérbe szorulását követően megjelent német és magyar államnyelvi törekvések jogosultsága váltott ki máig lezáratlan polémákat. Az 1848/49. évi magyar szabadságharc keretei közt megvívott etnikai polgárháborúk, a kiegyezés kori magyar asszimilációs politika megítélésében éppúgy nagyok a különbségek, mint a Monarchia és a történeti Magyarország felbomlásához vezető belső és külső folyamatok értékelésében. Itt tehát nem a francia-német szomszédság rivális és időről-időre konfliktusokba torkoló párhuzamos fejlődésének, a két világháborúban egymásnak szörnyű veszteségeket okozó ellenfelek bölcs, Európa-orientált megbékéléséről van szó. Sokkal inkább olyan történetileg kialakult aszimmetrikus viszony kezeléséről, amely ugyanazon államon belül a domináns és nem domináns etnikai közösségek hol egymást kiegészítő, támogató viszonyát jelentette, hol meg egymással szembe forduló küzdelem volt. Az első világháború geopolitikai fordulataig mindig egyenlőtlen pozíciók ütköztek egymással, 1918 óta viszont az egyenrangú nemzetállami történetírások nemzeti narratíváinak polémiaja zajlik.²²

²¹ Vajda Barnabás: *Magyarsággép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993*. In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarsággép*, id. m. 259–282; Simon Attila: *Közös múlt, egymással felelős történelem! Történelemtanítás*, (2) 2011. 3. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_02_Simon.pdf; Kratochvíl, Viliam: *Etnikai sztereotípiák a történelemtankönyvek „mi” és „ők” konstrukcióiban*. Történelemtanítás, (2) http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_03_Kratochvil.pdf

²² Jakab György: *Lehet-e közös magyar–szlovák történelemtankönyvet írni?* In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarsággép*, id. m. 321–350.

A két ország iskolai tankönyvpiaca 2013-ig teljességgel eltérő képet mutatott. Szlovákiában a szigorúan centralizált, az oktatási minisztérium illetékes szakmai szervezetei által megrendelt és jóváhagyott egységes és egyetlen tankönyvcsomagból tanult minden diák, még a magyar tannyelvű iskolák tanulói is a szlovák tankönyvek fordítását használták. S ebben a tekintetben a közeljövőben sem várható változás.²³ Magyarországon ettől teljesen eltérő módon a legújabb tankönyvreform 2014/2015-ös tanévben való bevezetéséig 6-7 tankönyvcsomagból választhatnak az iskolák, illetve a történelemtanárok. A következő tanévtől minden tantárgyból két tankönyvre szűkül le a hivatalos tankönyv kínálat. A magyarországi nemzeti kisebbségek tanulói saját népismereti tankönyveikből tanulhattak történelmet, ami csak részben valósult meg a szlovákiai magyarok esetében a nem állami megrendelésre készült, de a minisztérium által utólag jóváhagyott *A magyar nép története c.* tankönyvnek köszönhetően.²⁴

Jórészt éppen ezek az okok és a két országban élő kisebbségek közös történelem iránti igénye jelentik a késztetést a magyar–szlovák közös múltfeltárássra és az oktatásra is alkalmas közös tananyagok előállítására, egyszersmind ezek a tényezők merülnek fel megoldhatatlan akadályként is a közös történelemkép kialakításában. Természetesen nem ez az egyetlen paradoxon a két nemzet kapcsolatrendszerében. Elég csak arra utalnunk, hogy a közös államiság évszázadai alatt felhalmozódott tömördek közös kulturális, gazdasági, emberi, szellemi érték, szimbólum, történeti emlékezeti hely ma is inkább a megosztás és a szembenállás érvei közt szerepel. Jól példázza ezt a két nemzetállam kettős keresztes címerének hasonlósága, a két nemzet történeti közelségének, rokonságának páratlan szimbóluma. Mégis a címerrel kapcsolatos vélemények nem az értékközösség tudatosítását szolgálják, hanem leggyakrabban a vádaskodásig terjedő birtokviták logikáját idézik.

²³ Vajda Barnabás – Deák Irén – Elek József: *Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemtankönyvek?* Történelemtanítás (4). 2013. 2. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/07/04_02_11_Vajda_Deak_Elek.pdf

²⁴ Simon Attila – Kovács László: *A magyar nép története – A honfoglalástól a szatmári békéig.* Az alapiskolák 7. osztálya és a nyolcéves gimnáziumok 2. osztálya számára; Lilium Aurum, Dunaszerdahely 1997; Uők: *A magyar nép története 1711-től 1918-ig.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely 1998; Uők: *A magyar nép története a 20. században,* Lilium Aurum Dunaszerdahely 2000.

Közös múlt – nemzeti történelmek – közelítő értelmezések

A magyar–szlovák kapcsolatokat az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, a kelet-közép-európai nemzetállamok létrejötte óta mindkét oldalon alapvetően szintén a szembenállás és a nemzeti létküzdelmek történeti mítoszai, hétköznapi előítéletek, nemzeti érdekek és önzések, illetve a politikai véleménykülönbségek, konfliktusok alakították. A jó szándékú, de a nemzeti elit körében többséget sohasem szerző, s emiatt jórészt visszhangtalan közeledési kísérletek sorra megbuktak, vagy el sem jutottak abba a szakaszba, hogy mindkét oldalon érdemben foglalkozzanak velük. A megbékélési próbálkozások ugyanígy fennakadtak a mindkét oldalon felfelhangzó nacionalista szólamokon, történeti fóbiákon vagy éppen történeti fölénytudaton.

A két nép megosztott, egymásnak szembeállított történelme – a nemzetállamok és oktatási intézményeik folyamatosan újratermelő önképe, valamint az 1989-ig ideológiailag gleichschaltolt és államosított historiográfiai hagyomány formájában – ma is jelen van. Az elmúlt 20 év kutatási szabadsága és publicisztikai szabadossága igen fontos áttöréseket eredményezett az ideológiailag lefojtott pártállami és államnacionalista történeti diskurzusban. Mindez azonban nem elég ahhoz, hogy a közös történeti értékek, a kis nemzetek sorsközösségének a hivatkozási alapjává válhassanak. Ma is az a helyzet, hogy az iskolakönyvekben szereplő, kanonizált történelem sokkal inkább a megosztó és szembeállító vélemények forrása és legitimációs bázisa maradt.

A 21. század eleji magyar és szlovák nemzeti identitást, illetve a szlovák-magyar kapcsolatokat meghatározó történeti háttér meghatározó tényezője a soknemzetiségű történeti Magyar Királyság: a benne megélt közös történelemhez való magyar és szlovák viszonyulás a két nép történeti és mai együttélésének lehetséges értelmezési, interpretációs lehetőségeit tekintve igen sokszínű. A 19–20. századi nemzetállami magatartásformák nyelvi, kulturális megnyilvánulásai, s azok társadalomtudományi elemzése is ugyan máig befolyásolják az egymás közti viszonyt, a nemzeti székértáborok helyett azonban mára már igen színes a kép.²⁵

25 A csehszlovák, szlovák és magyar nemzetállam két világháború közötti és a pártállami időszakának nacionalista kurzusa mellett kétségkívül az 1938–1948 közötti időszak nyíltan etnocentrikus periódusa jelenti a legnegatívabb örökséget. A nacionalista mítoszok, hamis legendák elemzése mindkét országban elkezdődött. Szlovák részről kiváló összképet nyújt Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (red.): *Mýtý naše slovenské*. AEP, Bratislava 2005. Magyar részről ld. pl. Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*, Jaffa Kiadó, Budapest 2010.

A Magyar–Szlovák Történész Bizottság 2007. évi budapesti és 2008. évi kassai ülészakán az előző évek sokirányú kezdeményezéseire támaszkodva elkészítette a háromszor hároméves szakaszra tervezett koncepcióját. Ennek első részeként a két nemzet történelmének kulcskérdéseit párhuzamos magyar és szlovák elemzésekkel kezdtük el vizsgálni, és az eredményeket egy történelemtanárok számára készülő kézikönyvben összegezzük²⁶. Ezzel párhuzamosan a 2003-ban a Történész Bizottság mellett megalakult közös történelemtanári munkacsoport folytatta a közös oktatási modulok formájában elképzelt közös tananyag készítését.²⁷A harmadik szakaszban pedig egy történeti olvasókönyv összeállítását tűztük ki célul, amivel ez a három elemből álló csomag az iskolai tankönyvek kiegészítőjeként jelenhetett volna meg.

Amikor a magyar-szlovák államközi kapcsolatok egyik utolsó, rendkívül kiélezett szakaszát lezárni igyekvő magyar és szlovák kormányfő 2007. június 19-én *Közös múlt – közös jövő – közös projektek fényében* címmel 14 pontos együttműködési csomagot fogadott el, érezhetően a pozitív gesztusokkal kívánták megállítani az akkor éppen eszkalálódó államközi, etnikumközi feszültségeket. Hat évvel később áttekintve ezt a sokkal inkább kívánságlistának, mint a megvalósítási tervekkel alátámasztott, megbékélési programnak tűnő dokumentumot, megállapíthatjuk, hogy jószerivel egyedül a közös munkával megbízott történészbizottság gondolta át felelősséggel, mit is lehet kezdeni a lehetetlenül rövid, félévre szóló felkéréssel, a következő három évre megítélt rendkívül szerény kormányzati támogatásokkal²⁸.

Rövid időn belül kiderült, hogy a kormányzati támogatás mögött a két országban különböző politikai kalkulusok, érdekek jelentek meg. Míg a második Gyurcsány-kormány, majd az azt követő második Orbán-kormány szakhatóságai részéről kezdetben a türelmetlen sürgetést és a tanári kézikönyvet a magyar-szlovák megbékélés egyfajta csodafegyverének tekintő egyfajta csodavárást tapasztaltuk, szlovák részről részben pragmatikusan

²⁶ A Történészbizottság dokumentációja a Magyar Történelmi Társulat honlapján érhető el: <http://www.tortenelmitarsulat.hu/vegyesbizottsag/ulesszakok.php>

²⁷ Az elkészült modulok közül a Trianon-modul érhető el a neten keresztül is. Jakab György – ifj. Lator László – Viliam Kratochvíl – Vajda Barnabás: *Magyar és szlovák történelemtanárok együttműködése*, Történelemtanítás (2), 2011. 3. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_05_Muhely.pdf

²⁸ „A Miniszterelnökök felkérlik a Történész Vegyes Bizottságot arra, hogy a közös múlt nehézként tartott kérdéseiről 2008 elejéig közösen adjon ki magyar és szlovák nyelven egy, a 'konfliktusközpontú' historiográfia meghaladását elősegítő szöveggyűjteményt. A két kormány azonos mértékű anyagi támogatást nyújt a projekthez.”

a szlovák álláspontok kidomborítására törekedtek. Ezt jelezték például a szlovák szerzői csoportban végrehajtott utólagos személyi cserék, illetve az a tény, hogy az első körben a szerzőpárosok magyar és szlovák tagjai által elkészített tanulmányvázlatok közül a szlovák szerzők munkáit a magyar fél előzetes értesítése nélkül, külön angol nyelvű kiadványban jelentették meg. Ebben a helyzetben csak a bizottság két társelnökének elkötelezett együttműködési szándéka és személyes baráti kapcsolata akadályozta meg a program összeomlását.

A mindkét országban lezajlott kormányváltásokat követően, egyéves szünet után, 2012-ben sikerült véglegesíteni a 16 fejezet magyar és szlovák nyelvű alfejezeteinek tartalmát, a térkép- és képmellékleteket. 2013 tavaszára elkészültek a fordítások, s az év végére az első tördelt változatok. Reális esély van arra, hogy a tartalmában, szerkezetében, terjedelmében, külalakjában azonos magyar és szlovák változat 2014 első félévében megjelenik.²⁹

A nemzeti szempontok szerint kisajátított, illetve az egymás interpretációit folyamatosan átíró, átértékelő – palimpszeszt – történelemben a felső-magyarországi szlovák régiót érezhetően ma is gyakran egyszerre próbálja szellemi értelemben magáévá tenni a szlovák és a magyar történetírás is. Holott az 1918 előtti multietnikus régiók és a 20–21. századi multietnikus nemzetállamok létezése ténykérdés. A felosztott vagy megosztott történelem ennek ellenére minden évszázadban, minden évtizedben újra és újra kijelöli a nemzeti történelem határait, gyanakodva szemléli a határokon átjárókat, az asszimilációra hajlókat stb.

Rendkívüli jelentőségű tény, hogy 1989 után a szlovák történetírás legfontosabb műhelyeiben elkezdődött az erőteljes kritikai önrevízió, amelynek eredményeképpen ma már a szlovák történészek egységesen elvetik a korábbi dehungarizációs törekvéseket, és a szlovák nemzeti történelem valódi, eredeti kontextusát 1918-ig nem cseh-szlovák egységtörekvésekben, hanem a Magyar Királyságon belül megélt fejlődésben jelölik meg. A magyar államhoz kötődő legmakacsabb és legáltalánosabb szlovák történeti sztereotípiát az ezeréves elnyomás mítosza jelenti. A 18–19. századi filológiai harcokig visszavezethető toposz. A fentebb már idézett demitizáló tanulmánykötetben Andrej Findor arra a meggyőződésre jutott, hogy „az ezeréves nemzeti elnyomás mítosza a 19. századi sajátos történeti

²⁹ A hozzátvetőleg 520-530 oldalas, gazdagon illusztrált kézikönyv magyar változata *Közép-európai párhuzamok és konfliktusok. A közös múlt értelmezési keretei a magyar és a szlovák nemzeti történelemben* címmel az MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetének kiadásában jelenik meg.

körülmények és a kiélezett nemzetiségi ellentétek produktuma volt. Ez a fajta chiliasztikus történelemfelfogás egybecsengett a 18–19. század fordulóján kialakult nyelvi harcok érvrendszerével.”³⁰

Mindkét történetírásban megjelentek azok a szemléleti, módszertani újítások, alternatív társadalomtörténeti narratívák, amelyek igyekeznek relativizálni a nemzeti történelmi olvasat kizárólagosságát. A politikatörténeti kutatások fokozatos háttérbeszorulásának megjósolhatóan az lesz az egyik legfontosabb következménye, hogy a nemzetállam és a többségi nemzet legitimitását, történeti létjogosultságát és a kizárólagosságra való jogát bizonyítani hivatott történelem egész vonalon megkérdőjeleződik, s helyette a társadalom, a művelődés, a hétköznapi történeti narratívái kerülnek, lebontva a nemzeti határokat, konfliktusokat.

Érezhetően felerősödőben van a „közös” multietnikus történelem iránti érdeklődés is: részben a nemzetközpontú megközelítések gyengülése, sebezhetősége miatt, másrészt pedig az „analitikus történelemszemlélet” felerősödése révén. Ugyanakkor a közös múlt – az együttélés kétségbevonhatatlan történeti tényei ellenére – ambivalens örökség maradt. A közös államiság hagyományai, értékei két évszázada polémiák és viták tárgyát képezik. 1989 után is csak igen lassan változott a kép. A közös múlt feldolgozásában egyszerre van jelen a közös szellemi, tárgyi, építészeti, intézményi, mentális stb. örökség elismerése és tagadása, megismerése és méltányoló beemelése a közgondolkodásba, illetve az attól való elfordulás mindentől, ami magyar, illetve, ami a történeti Magyarországon belül bizonyíthatóan nem magyar volt. A történelmi közös örökség vállalása vagy elutasítása, tanítása vagy félremagyarázása, politikai célok érdekében történő instrumentalizálása és a nyelvi, kulturális különbözőségeken alapuló szűklátókörű nemzeti történelemszemlélet erőteljesen befolyásolja a nemzeti előítéletek, sztereotípiák lebontását vagy továbbélését, a történeti megbékélési folyamat sikerét vagy kudarcát.

³⁰ Krekovič – Mannová–Krekovičová (red.): *Mýty naše slovenské*, id. m. 74.

A dicsőítés, az Istennel/ Istenről való beszéd egyik nyelve

Előfohász

Nyisd meg, Uram, ajkunkat neved dicséretére; tisztisd meg szívünket minden hiábavaló, vétkes gondolattól; világosítsd meg értelmünket, gyűjtsd lángra szívünket, hogy ezt az áhitatot méltón, figyelmesen és áhitattal végezzük, és meghallgatásra méltók legyünk isteni fölséged színe előtt. Krisztus, a mi Urunk által.

Ének

Hálát adok, hogy itt a reggel...

1. Hálát adok, hogy itt a reggel,
Hálát adok az új napon.
Hálát adok, hogy minden percem
néked adhatom.

2. Hálát nem csak a jó testvéért,
Hálát mindenkiért adok.
Hálát adok, hogy minden sértést
megbocsáthatok.

3. Hálát adok, hogy munkát küldesz,
Hálát adok, hogy fény ragyog.
Hálát adok, hogy lelkem fényes,
és boldog vagyok.

4. Hálát adok a vidám percért,
Hálát, ha szomorú leszek.
Hálát adok, hogy adsz elem célt
és kezded vezet.

5. Hálát adok, hogy hallom hangod,
Hálát adok a jó hírért.
Hálát adok, hogy Tested adtad
minden emberért.

6. Hálát adok az üdvösségért,
Hálát adok, hogy várni fogsz.
Hálát adok, hogy ma reggel még
hálát adhatok.

Imádság

Mindenható mennyei Atyám!

Dicsérem és áldom szent Neved, az elmúlt éjszaka nyugalmaért.
Dicsérem és áldom szent Neved, a mai új napért. Dicsérem és áldom szent Neved, minden jószágodért és hűségédért, amellyel engem elmúlt életemben kitüntettél. Te sok jóval elhalmoztál engem, engedd, hogy a nehézségeket is elfogadjam kezedből. Te nem terhelsz meg engem többel, mint amennyit elbírok. Te a Téged szeretőknek mindent a javára fordítasz.

Mindenható mennyei Atyám!

Dicsérem és áldom szent Neved, bármit hoz is ez a nap. Ámen.

Igeolvasás és igemagyarázat

Ma reggeli ájtatosságunk igéje így hangzik:

„Általa mutassuk be az Istennek szüntelenül a dicséret áldozatát: az őt megvalló ajkak gyümölcsét.” (Zsid 13,12-15)

1. A dicséret áldozata

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ma reggel itt lehetek közöttetek, és elmondhatom gondolataimat a fenti szavakkal kapcsolatban!

A most felolvasott Ige kapcsán az első gondolatom az volt, hogy a Zsidó Levél képei és kifejezési formái egy kívülálló számára nem érthetőek. Itt is például az „*áldozatról*” beszél. A zsidók és a soraikból megtért zsidó-keresztények még értették ezt a szót. Az áldozat ugyanis egészen a templom lerombolásáig kultuszuk szerves része volt. A föld

első terméséért, valamint mindennemű elsőszülöttért áldozatot mutattak be Istennek. A levél keletkezésének idejére azonban ez a fogalom üressé vált. Sőt, a szerző nem is akármilyen áldozatról beszél, hanem a „*dicséret áldozatáról*”. „...*Mutassuk be az Istennek ... a dicséret áldozatát!*” Mit akar ezzel mondani?

Csak miután még tüzetesebben utánaolvastam a dolognak, akkor döböntem rá: Itt vita dült a javából! A zsidók a keresztényeket azzal csúfolták, hogy még „rendes” áldozatuk sincs! Erre a Zsidó Levél szerzője először leszámol a zsidók áldozati kultuszával (vö. 9,1 – 10,18), majd kimerítően tárgyalja, hogy Jézus halála és feltámadása óta nem az áldozati állatok engesztelik ki Istent, hanem az Ő keresztáldozata, amely egyszer s mindenkorra megváltott bennünket a bűntől. Végül előhozakodik legperdöntőbb állításával: mivel Krisztus áldozata egyszeri áldozat, amelyről csak megemlékezhetünk, vagy amelyet megjeleníthetünk, számunkra az egyetlen áldozat a „*dicséret áldozata*”, az *ima*: Istent dicsérni teljes szívvel és teljes lélekkel. Ami azonban magasabb értékű valamennyi ószövetségi áldozatnál!

Gondolatmenetének szavaiból visszaköszön az 50. zsoltár utolsó sora, amelyet aztán érvnek is használ: „*Aki tisztel engem, az a dicséret áldozatát hozza!*” (vö. 50,23) Egyik tanárunk nem hiába fordította ezt így: „*Aki dicsérő éneket zeng nekem, az tisztel engem!*” Majd így magyarázta: „*Az áldozat helyét elfoglalta a dicsérő ének!*” A dicsérő ének Isten számára a mi legtisztább adományunk és áldozatunk. Ugyanezt visszhangozza az evangélikus egyház egyik legnagyobb alakja, Paul Gerhardt (1607–1676) egyik énekében: „*Hadd énekeljünk, és hozzuk javainkat a Teremtő elé, ajánljunk fel neki áldozatul mindazt, amink van! A legnagyobb ajándék a mi érzelmünk, a dicsérő énekeknek pedig jobban örvend, mint a tömjének és a bakoknak...*”

Hát lehet a dicséretet áldozni? Tudunk időt áldozni valakire vagy valamire. Fel tudjuk magunkat áldozni a családért, a közösségért, más emberekért. Feláldozzuk magunkat a munka oltárán. De hogyan lehet a dicséretet, az imát feláldozni? Van-e annak egyáltalán értelme? Jobban megértjük, ha meggondoljuk: *Mi az áldozat?* Áldozat az, amiről lemondani fáj, amit odaadni nehéz. Ha az Urat dicsérem, akkor időmből és energiámból, lelkesedésemből és összeszedettségemből, hálámból és köszönetemből adok Neki. Tehát nem a szavak teszik értelmessé és értékessé az imát, hanem az áldozat! Saint-Exupéry *Kis herceg*-ében is azt mondja búcsúzóul a róka a kis hercegnek: „*Az idő, amit a rózsádra*

vesztegettél: az teszi olyan fontossá a rózsádat.” Ha imám, dicséretem húsomba vág, akkor áldozat!

Tudjátok, hogy nekünk, katolikus lelkészeknek van egy kötelező, kötött imamódunk, és ez a *zsolozsma*. A dicséret ilyen áldozatát mi Isten nagyobb dicsőségére, és híveink lelki javára mutatjuk be minden nap. Úgy, hogy a 150 zsoltárt négy hét alatt elimádkozzuk. Legtöbbször nagy lelki és szellemi érték ez, máskor azonban valóban áldozat. Amint ezt egy adoma is képletesen bemutatja: Süllyed a hajó, amelyen egy katolikus pap is utazik. Mivel minden túlterhelés életveszélyes, a kapitány elkiáltja magát: mindenki dobja fölösleges terhét a tengerbe. Egyesek kofferjukat, mások nyugágyukat dobják a habok közé. A katolikus pap veszi a zsolozsmás könyvét, és behajítja a tengerbe...

Van, amikor könnyű dicsérni az Urat, van azonban, amikor nehéz, amikor áldozat Őt dicsérni. A Zsoltáros is egy helyen azt mondja: *„Szívemből ünnepi ének árad, zengem dalomat a királynak. Nyelvem siet veled, gyors, mint az író vesszeje.”* (vö. Zsolt 45,2) Amire én azt mondom: Könnyű neked... Mennyivel másabb a 22. zsoltár írójának helyzete: *„Olyan vagyok, mint a kiöntött víz. Csontjaimat szétszedték, szívem, mint a viasz, szétfolyt bensőmben. Torkom kiszáradt, mint a cserép, nyelvem ínyemhez tapadt. A tied dicséretem a nagy közösségben, azok előtt, akik félnek téged, beváltom fogadalmam.”* (vö. Zsolt 22,15-16.26) A Zsidó Levél szerzője azt mondja, hogy ez az áldozat tetszik az Úrnak! Sőt ez többet ér, mint a tűzben elégő áldozat. Ez a kimondott szavakban és az imában testet öltő dicséret feljebb hatol, mint az Ószövetség minden áldozata együttvéve.

2. A dicséret áldozata: az Őt megvalló ajkak

„Általa mutassuk be az Istennek szüntelenül a dicséret áldozatát: az őt megvalló ajkak gyümölcsét.” (Zsid 13,15) Láttuk, hogy a dicséret áldozata az ima. De milyen ima?

Ha csak egyszerűen a kérő imáról lenne szó, első hallásra igencsak kevésnek tűnne. Az imát ugyanis, a szavakat, az *„ajkak gyümölcsét”* hamar eldarálom, és nem is kerül sokba.

A Zsidó Levél szerzője szerint nem minden ima áldozat! Csak a dicsérő ima! Az ima ugyanis mindig az Úr nevének a megvallása kell hogy legyen: *Imádkozom Hozzá, mert Ő az én Istenem!* Az ima mindig hitvallás kell hogy legyen: *Imádkozom Hozzá, mert bízom benne!*

És a hitvallást – mint a Himnuszt – nem szabad eldarálni. A hitvallás vérre megy, egyébként semmi értelme, csak üres szócséplés! A Zsidó Levél szerzője is erre gondolt, mert az írás keletkezésének idején az Úr megvallása vértanúsággal járt. És a hagyomány szerint ő is vértanúsággal pecsételte meg az Úrhoz való tartozását. Jézus követője ugyanis minden más földi uralkodónak azt kiáltja oda: „*Számomra nem te, hanem Jézus az Úr! Senkinek és semminek nem adom oda magam, nem leszek szolgája, Neked sem, csak Neki!*”

Ma is: Jézust Úrnak elismerni életemben a legszebb ima, a legnagyobb dicséret, a leghálásabb köszönet és a legkomolyabb hitvallás, amit Neki adhatok!

Valahányszor az Urat dicsérem, egyedül vagy közösségben, megújítom hitemet. Valahányszor az Úrnak a *dicséret áldozatát* bemutatom, hitemet ébren tartom, és minduntalan étellel töltöm meg!

Bebörtönözött paptestvéreim mesélték, hogy a kommunista börtönökben kitarást egyedül a dicsérő ima adott nekik! Érdekes módon nem azt kérték az Úrtól, hogy szabadítsa ki őket a börtönből. Hanem arra kérték Őt, hogy legyenek állhatatosak, és azért dicsérték Őt, hogy szenvedhetnek érte!

„*Átala mutassuk be az Istennek szüntelenül a dicséret áldozatát: az őt megvalló ajkak gyümölcsét.*” (Zsid 13,15) Hogyan tudjuk megvalósítani ezt az Igét a mindennapokban? Először is a közös vasárnapi istentiszteletünkön. Ha énekeink szépen csengenek, ha imáink őszinték és lelkesek, akkor „*a dicséret áldozatát mutatjuk be az Úrnak*”. Aztán minden napnak a kezdete is alkalmas arra, hogy az Úrnak a *dicséret áldozatát* bemutassuk. Ha tudatosítjuk magunkban, hogy az Úr velünk van, ha hiszük azt, hogy egész napunkat végigkíséri, ha Róla hitvallást teszünk embertársaink előtt, ha többször is rágondolunk napközben és lehetőleg egy vidám éneket is zengünk Neki, akkor valósággá válik az, amiről a mai igénk szól: *bemutatjuk Neki a dicséret áldozatát*. Ez az igazi áldozat!

3. Az Őt megvalló ajkak gyümölcse: a szeretet

„*Átala mutassuk be az Istennek szüntelenül a dicséret áldozatát: az őt megvalló ajkak gyümölcsét.*” (Zsid 13,15)

Mi ez a szép, ízletes gyümölcs, amelyről a Zsidó Levél szerzője beszél? Ez a 15. versből nem derül ki egyértelműen, de a 16. versből igen: „*A jótékonyságról és az adakozásról ne feledkezzetek meg, mert az ilyen áldozat kedves az Istennek.*” (vö. Zsid 13,16) Olyan hitvallás tetszik az Úrnak, amely a jótékonyságban és az adakozásban, azaz a felebaráti szeretet konkrét gyakorlásában mutatkozik meg.

Milyen csodálatos gondolat: Istennek a dicséret áldozatát bemutatni nem csak azt jelenti tehát, hogy a vele való kapcsolatomat dicsérő imákkal és énekekkel ápolom. Mert, ha mindössze ennyi lenne, akkor az olykor-olykor üres, szívtelen szólamná silányulhatna. Mint ahogyan azt Jézus Urunk kortársaival szemben egy alkalommal kifogásolta: „...*Találón jövendől rólatok, képmutatók, Izajás, amikor így ír: Ez a nép ajkával tisztel, ám a szíve távol van tőlem.*” (vö. Mk 7,6) És Jézus kritikájának céltáblái mind imádkozó emberek voltak! Istennek a dicséret áldozatát bemutatni azt jelenti: Úgy dicsérem Istent, hogy felebarátommal jót teszek, mert tudom, mit mondott az Úr: „...*amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettetek.*” (vö. Mt 25,40)

Jót tenni, adakozni, ajándékozni, szeretetet osztogatni nem új dolgok. Ezekről nem csak a Zsidó Levél szerzője beszél. Jót tenni, adakozni, ajándékozni, szeretetet osztogatni az Ószövetség többi szent íróinál is szerepel. Viszont a Zsidó Levél szerzője az, aki kiemeli, hogy ezek az *istendicséretből* kell hogy „forrásozzanak”. Szerinte a dicsérettel karöltve kell, hogy járjon a jócselekedet, a szeretetszolgálat. A kezek dicséret-áldozatát az ajkak dicséret-áldozata kell hogy motiválja. A szív köszönetének, dicséretének és hálájának testet kell öltenie és kézzel foghatóvá kell válnia. A liturgiai dicséret-áldozatnak elő kell mozdítania a szeretetszolgálat tetteit. Imádás és szolgálat.

A freiburgi dómban ez nagyon szemléletesen van kifejezve. A dómnak a sekrestye melletti kijáratánál van egy 1570-ben készült nagy persely. A közösség tagjainak, akik azelőtt röviddel Istennek a dicséret áldozatát bemutatták, imádkoztak és énekeltek, Neki hálát adtak és Őt dicsőítették, e mellett a magas kőből készült persely mellett kell elhaladniuk, amelynek elülső részén a szegény Lázár látható, amint a kutyák nyaldossák a sebeit, mert nincs embertárs, aki bekötözze. A hátsó oldalán pedig ez a két szó áll: „...*áldozz a szegényeknek...*” Imádás és szolgálat.

Testvéreim! Mutassuk be együtt, jó szívvel és minden nap az Úrnak a dicséret áldozatát. Ez tetszik neki!

Ének

20. (150. zs.) *Minden lélek dicsérje az Urat...*

1. Dicsérjétek az Urat!

Áldjátok ő szent voltát!

Dicsérjétek mennyekben,

Hol országol kegyesen

Az ő nagy dicsőségébe'!

Dicsérjétek hatalmát,

Melyből dicső nagy voltát

Minden veheti eszébe!

2. Dicsérjétek őt kürtben,

Ékes éneklésekben;

Hegedűkben, lantokban

És hangos citerákban

Az Úrnak zengedeztetek!

Sípokban, orgonákban

És más szép muzsikákban

Örvendjete az Istennek!

3. Az Urat cimbalmokban

És egyéb szerszámokban

Mindnyájan dicsérjétek,

Citerát pengessetek,

Az Úr szent nevét dicsérvén!

Minden lelkes állatok,

Istent magasztaljátok:

Dicsőség Istennek! Ámen.

Ima

Mindenható mennyei Atyánk!

Dicsérjük és áldjuk szent Neved, mert mindegyikünk gondolatod egy-egy csodálatos gyümölcse, és mindegyikünket léte első pillanatától szerettél és akartál. Mivel Téged imádkozhatunk, mivel szeretetedben és irgalmadban bízhatunk, mivel Szent Fiadat Jézust, közénk elküldted, ezért a nagy kegyelemért akarunk most Téged dicsérni és áldani.

Isten egyszülött Fia, Jézus Krisztus!

Dicsérjük és áldjuk szent Neved, mert kereszthaláloddal minden embert megváltottál, és mert mi a Veled való barátságot mindig és mindenütt kereshetjük. Neked szolgálni, Téged, Isten Fia, követni, és embertársunkat úgy szeretni, mint saját magunkat, ezt a nagy hivatást most alázattal elfogadjuk.

Megszentelő Szentlélek!

Dicsérjük és áldjuk szent Neved, mert erőd bennünk van, mert sugallataiddal minket folyton eltöltesz. Téged, Szentlélek szólongatni, a Te lelkedet keresni és magunkba szívni, Istent és embertársainkat a Te szereteted tüzevel szeretni, ezekért az adományokért dicsérünk és áldunk Téged.

Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek, miképpen kezdetben, most és mindörökké! Ámen.

Az Úr imádsága

Köszönjük meg mindenható mennyei Atyánknak, hogy imádságainkat mindig meghallgatja. Ő életünk minden egyes helyzetében velünk van. Soha nem vagyunk egyedül. Ő mindig megtart és jóságos kezén hordoz bennünket. Köszönjük meg Neki Jézus Urunk szavaival azt, hogy ez mindig így is lesz, és kérjük, hogy legyen erők minen nap a dicséret áldozatának bemutatására: *Miatyánk...*

Ének

Szeretet áradjon köztünk!

Szeretet áradjon köztünk!
Szeretet gyűljön bennünk!
Szeretet töltsön el minket!
Add ezt nekünk, Urunk!
Hadd legyünk testvéri szívvel
mindnyájan egyek Benned!
Lobbantsa lángra szívünket szereteted!
Szeretet áradjon köztünk...

Áldás

Köszönöm, Uram, az életem. Köszönök minden adományt, amelyből élek. Köszönök minden jó gondolatot, amely segít nekem abban, hogy életemet pozitívan nézzem. Köszönöm a jó szavaimat, amelyekkel dicsérhetek, segíthetek, vigasztalhatok és megbocsáthatok. Köszönöm a jótetteimet, amelyekkel másokat támogatok, bátoríthatok és gyógyíthatok. Köszönöm, Uram, jószágodat, békédet és szeretetedet, amelyekkel életemet folytonosan kíséred.

Most áldásoddal szeretném ezt az áhítatot befejezni:

Áldásoddal megyünk...

Áldásoddal megyünk, megyünk innen el.
Néked énekelünk boldog éneket.
Te vagy mindig velünk, ha útrakerülünk
Őrizd életünk minden nap.

Minden nap dicsérünk téged, jó Uram,
Néked énekelünk, vígan boldogan.
Maradj mindig velünk, ha útra kerülünk
Őrizd életünk minden nap.
Minden nap!

*Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napjain
Liebfrauenbergben 2013. május 10-én tartott áhítat szerkesztett szövege.*

Többynyelvűség – belső gazdagodás? – különös figyelemmel a Kárpát-medence jövőjére¹

Pályám elején az a felfogás hatott rám erősen, hogy jobb az emberi eszmélet darabjait, a gondolkodás menetét, a közlést, a kommunikációt egy nyelvvilágban megtartani. Az egyénnek élete folyamán – amíg csak lehet – jobb, kényelmesebb, biztonságosabb és biztosabb egyetlen intellektuális pálya vonalán megmaradnia, mint ahogy – ez is kommunikációs, közösségteremtő kérdés – jobb, biztonságosabb és biztosabb is, egyetlen házastárssal élnie le az életét.

Utóbbi vélekedésem mellett, a feleségkérdésben, meg is maradtam induló elképzelésem mellett, de a nyelvi kérdésben eltértem tőle. Rájöttem, hogy a többynyelvűség – gazdagodás. Maradt bennem némi bizonytalanság, ezért is engedjék meg, hogy legalább egy kérdőjelet hadd tegyek a cím végére; hiszen a téma tekintetében indokoltnak látom, főképp a Kárpát-medencére, illetve Kelet-Közép-Európára vonatkozóan.

A mélyen gondolkodó ember (mennyire más: a *tiefsinnender Mensch*) míg beszél egyszerre kognitívan, kognícióiban, „szemantikai épülésében” is megéli a nyelvet. Ezekről a kérdésekről többet tudunk meg a nyelvvel dolgozóktól (költőktől, íróktól), mint a nyelvtudomány művelőitől. A költő Weöres Sándor egy-két mondatban megírja, milyen összefüggés-hálórendben él bennünk a nyelv: „A szavak különlévők és gyöngysorszerűek, a dolgok összefüggők és halomszerűek. Ezért a szavak és a dolgok csak súrolják egymást.” Karl Kraus osztrák költő pedig az értésről, mint szemantikai kibontakozásról így ír: „*Die Sprache hat in Wahrheit der, der nicht das Wort sondern nur den Schimmer hat, aus dem er das Wort ersehnt, erlöst, empfängt.*” Ezt a mondatot nem lehet szó szerint lefordítani, mert az nem adhatja vissza a valódi mondanivalót: nézzük nyelvtanárosan vagy mord leíró nyelvészként a *sich*-et, a *sehnen*-ből tárgyiasított *ersehen* magyarul nehezen megkülönböztethető; az *erlösen*-ből magyarul még fel sem merülhet a német szóban rejlő megoldás és megváltás szó egybekapcsolódása; az

1 Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 2013. május 6-11. között Liebfrauenbergben rendezett Akadémiai Napjain elhangzott előadásnak a szerző által szerkesztett szövege.

empfangen/Empfängnis szóban meglévő fogamzás szótőben rejlő értelmet sem lehet magyarul tömören, egyetlen szóban megjeleníteni.

Az, hogy nem szeszélyesen egyedi példákra épül Weöres Sándor szemantikalánra vonatkozó megfigyelése, több példával is érzékeltethető. A kulturális élmények nyelvi rögzítésére, vagyis a „kollektív kulturális tárolásra” érzékenyebben, jobban hajló magyar nyelvben alig van szó s főként összetett szó, amelyben ez a szemantikai hálózatosodás ne lenne megragadható. Például: okos az, akinek gondolatrendszere okozati rendre épül; kedves, aki kedvvel csinál valamit...

A szavak többeni összekapcsolódása még több kollektív tapasztalatot foglal magába: ha biztonságban érezzük magunkat, akkor születik bizalom – s ha bizalom áll fenn, akkor biztos a helyzetünk. Villany, világos, villamos ugyanígy egyazon jelentésszálra fűződik, mint ahogy a szab, szabad és szabály (vagyis a magyarban jelzett tapasztalat szerint a szabadság egy megszabott területen élhető meg, ha vannak olyan, ezen a szabott téren érvényes szabályok, amelyeket be is tartunk).

Ilyesféle (kognitív) gondolatrendszerek működnek tehát minden nyelvben, akárcsak a bőr alatt az izmok és a csontok, s homogénebbül irányítják/uralják a nyelvet, mint az emberi értelemmel kikövezett nyelvtan (ezért is a rengeteg a „kivétel”).

Hadd álljon itt két beszédes példa a német nyelvből is: az *entwickeln* szónál az a kép él bennünk, hogy egy nagy spulniról tekerjük le az életünket (vagy letekeredik – talán a predestinációt szerető ember szereti ezt a képlátást). Talán még jobban ábrázolja a jelenséget a *fahren* szó továbbadása az *erfahren, Erfahrung* felé, ami azt a tapasztalatot rögzíti, hogy aki sokat megy, utazik, az tapasztalt ember lesz, de – a középkori út- s utazási viszonyokra utalva – *Gefahren ausgesetzt ist*, vagyis veszélynek teszi ki magát.

Tapasztalati dolgok rejlenek a nyelvek minden jelenségében. Például, aki németül adózik (*Steuer*), az részt vesz a társadalom irányításában (*steuern*), aki eladósodik, az bűnös is egyben (*Schuld*), mint ahogy magyarul alapján a hívő hűvösen hisz (hívő), s az áruló elárulja, vagyis eladja, amit tud.

A nyelvet használó emberi agyban ezek az alrendszerek együtt mozognak a nyelvvel: a nyelvet használó szemantikai bokrokon gázol át, amikor beszél vagy ír. Ha két vagy több nyelven műveli ezt, olyan, mintha azt csinálná, hogy – régi példát hozok – két diapozitívat fektet egymásra, s a fény felé fordítva csak a két kép egymásra vetülő rajzait látja: mosott képeket.

A kétnyelvű embernek ezért kell folyamatosan tudatosan cselekednie: meg kell maradnia egy nyelv jelrendszerében. Ezt nevezi a pszicho- és szociolingvisztika „koordinált kétnyelvűség” állapotának. Ez a kétnyelvűség olyan, mintha két lift járna bennünk fel s alá, vagy – jobban érzékeltetve a képet – egyszerre két liftben közlekednénk s folyton tudatában lennénk annak, hogy hol jár a másik, s miképpen mozognánk azzal a másik lifttel. Minden kijelentésünk nyomban tagadása a másik liftben való létnek. Olyan módon asszimilálódunk az egyik lifti létezéssel, hogy a másikat ösztönösen – már-már észrevétlenül – letagadjuk magunkban.

Ez a kétnyelvűség fárasztó, s hiába tűnik úgy – a nagyon gondosan ápolt kettősségben –, hogy a nyelv használójában a két nyelv egyenlően, egyenrangúan él, mégis a két nyelv világa különbözően, részleteiben mindenképpen egyenlőtlenül létezik benne különböző szintű és jellegű otthonossággal. Hatalmas műveltségi erő, akarat és elszántság kell ahhoz, hogy megközelítő egyenlőséggel, ápolitán és otthonos használhatósággal éljen a beszélőben mindkét, vagy akár több nyelv.

Ez már a szocio- és pszicholingvisztika tudománya. „Illata van a szavaknak” – mondta nekem egyszer Kárpáti Pál, a berlini Humboldt Egyetem tanára, tolmácmester, aki tizennégy évesen került – kitelepített *Donauschwabe*-ként – Kelet-Németországba (a *sowjetische Zone*-ba, az NDK-ba). Már ezzel az információval is léket ütöttünk a kétnyelvűséget könnyedén abszolút lehetőségnek vevő elméleteken. A németben szereplő súlyával, jellegével, mellékizével magyarul kifejezhetetlen ez a *sowjetische Zone*. Ha szóról szóra fordítom, átveszem, akkor pontatlan vagyok. Éppen hogy a formális pontosság vezet szakmai tévedéshez. A szó szerinti hűség sokszor bizony félrevezető lehet.

Szóval Kárpáti Pál szerint, amikor azt a szót kimondja, hogy búzamező, abban a pillanatban lelki szemei előtt látja a nyárban sárgán hullámzó búzátáblát s szinte érzi annak illatát. Kettős szókincsének vitathatatlanul magyar szava (magyarul illatozó szava) a búzamező. Ha a *Weizenfeldet* mondja ki, akkor az számára csupán egy papírosízű, szótárízű kifejezés.

A szintén sváb családból származó Kalász Márton (alapító elődöm a stuttgarti Magyar Kulturális Intézetben, később hat évig volt a Magyar Írószövetség elnöke) elbeszélése szerint tíz éves koráig csak baranyai szülőfaluja német dialektusát használta. 1945-ben, falujában az oktatás nyelve kötelezően magyarra váltott, s annyira magával ragadta őt a magyar nyelv szépsége, kifejező ereje, hogy ekkor elhatározta: csak magyarul fog írni. Így lett egynyelvű magyar költő.

Bőséggel lehet találni persze ellenpéldát is arra, hogy írók nem anyanyelvükön teremtettek jelentős irodalmat.

S végül volt, aki – ez azonban ritka kivétel – azon a nyelven írta műveit, amelyen az kikíváncozott belőle. Mint a szintén sváb költő, Koch Valéria, akire ma Pécssett gimnázium neve emlékeztet. Ő azon a nyelven írta verseit, amelyen éppen megszólaltak benne.

Kalász Márton sorsa és emlékezete átvisz minket a pszicholingvisztika világába. Elbeszélése szerint volt olyan válságos időszaka, amikor – még Székesfehérváron élt – azt álmodta, hogy a két nyelv kioltotta egymást benne, egyikén sem tud megszólalni. Ez a rémálom a valóságban is bekövetkezett: hetekig nem tudott megszólalni.

Egy Illyés Gyula által leírt eset éppen a csönd megválthatatlanságáról szól. Egy svédországi magyar mesélte el neki, hogy új hazája nyelvét a tökélyig megtanulta, de ami hiányzott neki – s pótolhatatlanul – a svéd nyelv használata közben, az a magyar nyelv csöndje volt.

A kétnyelvűségben, különösen az átmenet idején, amíg az érkező nyelv még él, de egy mindinkább távolodó tájként nyilvánul meg, amely önmagában is folyton változik, s ez a hozott nyelv ennek a változó világnak mindinkább idült, elévült kifejezője lesz. Ebben az átmeneti állapotban bekövetkezhet az a helyzet, amelyet „senki földjének”, *Niemandslan-*nak nevezünk. Ebben a már nem/még nem állapotban, mely a nyelvváltás előállomása, bekövetkezhet a nyelvek egymás-kioltása. Legalábbis átmeneti jelleggel, ideiglenesen. Ezért fontos a koordinált kétnyelvűség állapotának fenntartása, mint a két kulturális világ közötti veszteglés szerencsétlen esete.

A legtöbb kétnyelvű ember természetes kétnyelvű. Nem tudatosan éli meg bilingvizmusát, egyszerűen csak éli az életét, aminek a nyelvisége éppen olyan jelzetlen kinyilatkozás, mint az orrfújás, a köhögés vagy a krákogás.

Egyszer egy ékesszólásáról – hogy ne mondjam: bombasztikus stílusáról – ismert magyar politikai személyiség látogatott el Bernbe. Rajtam, Antall József közéletiségének langymeleg képviselőjén átnézett, s foghegyről odaszólt nekem: „Nagykövet úr, van aki fordítson?” S a vacsora során valóban fölállt mellőle egy luzerni nagymagyar, s amikor a magyar politikus elkezdte iszonyatos cirádáit, ő félig lehunyt szemmel, mélységes áhítattal a politikus után zengte a fennkölt szavakat, hajszálla úgy, mint ahogy a neves magyar politikus mondta: csak éppen... szintén magyarul. Szerintem máig nem érti, miért intette le a magyar politikus, s fordult hozzám megható nyájassággal: „Édes Lacikám, fordítanál? Ez egy hülye.” Pedig a luzerni

magyar nem hülye volt, hanem csak természetes kétnyelvű egyed, akiben nem működik a tudatosság jelrendszere, s jószerivel azt sem tudta, melyik nyelvén nyitotta szája a száját.

Még mielőtt rászűkítenék megadott témámra, a közép-európai magyarság s a kétnyelvűség helyzetére a Trianon utáni magyarnyelvűségben, megemlítem, hogy a nyugati, kétnyelvűségüket akarattal koordinálók és megfelelő intellektussal ápolók között is óhatatlanul megjelennek olyan nyelvi elemek, amelyeket a két kultúra közötti fogalmi senkiföldjén emelnek át egyik kultúra világából a másikba. Ezeket a valójában „tükörfordításokat” úgy használják, hogy észre sem veszik az idegenséget, mégpedig azt, hogy a szóról szóra átvezetett fordítás nem illik bele a első (elbocsátó) nyelvük rendszerébe, szemantikai formái közé. Ilyen például – gyakran hallhatóan svájci magyar barátaink között –, hogy „amikor bepolgárosodtam”. Hiszen ilyen szó nincs is a magyar nyelvben, hogy „bepolgárosodni”, minthogy maga a fogalom is hiányzik. (Valójában s a németek sem tudják, mit jelent németül ez a *sich einbürgern lassen*, hiszen a németek állampolgárok lesznek – *Bürger werden* –, nem egy bizonyos település polgárai, akik csak ezután, egy adminisztratív kiteljesítéssel válnak svájciakká.) Hasonlóképpen emelkedett rang jár a *Pass*-nak, az útlevélnek. Magyarul nem érthetjük, melyek a „svájci útlevél” birtoklásával járó jogok.

A félreértés és az értetlenség veszélye nem ott és nem akkor fenyeget, amikor lényeges szemantikai különbségek állnak fenn, hanem amikor hasonlót vagy éppen ugyanazt a szót mondom mindkét nyelven, de a szóhoz kapcsolódó konnotációk, a mellékízek és a hagyományos kapcsolódódási pontok abszolút különböznek. Különösen az ideológiai-filozófiai, leginkább pedig a politikai szókinccs esetében. Ha mondjuk a népi íróról beszélek, nagyon mellétájélok a hallgatóságot, ha *völkisch*nek nevezem őket. Éppen így jártam a *Muttertag*-gal, amikor az NDK-ból a hetvenes évek közepén anyák napjára dísztáviratot akartam küldeni haza édesanyámnak. A telefonközpontos hölgy a hitlerizmus ilyen nyílt megjelenése hallatán zavarában dadogni kezdett, s nyilvánvalóan időt akart nyerni, s ezért csak ennyit nyögött bele az éterbe: *Ungarn ist besetzt* – vagyis Magyarország foglalt. Én meg – a magyaros dac szójátékos megnyilatkozásaként – (1976-ot írtunk), ezt mondtam neki: *“Ich weiss wohl – seit 20 Jahren”*. Azaz: Magyarország húsz éve el van foglalva, vagyis egyértelműbben, magyarul: meg van szállva.

Egy példa arra, hogy a kétnyelvűség elemei olykor egymás kioltását eredményezik: az el van foglalva, a meg van szállva *Zustandspassiv*jának a

magyar nyelvből való – legtöbbször oktalan – kiűzetése. Ugyanakkor nyelvbe gyökerezetten mondjuk – gátlástalanul – hogy „a kocka el van vetve”, s az édesanyák a világ legtermészetesebb dolgaként kérdezik az iskolából hazatérő gyermeküktől: „Mi van feladva?” A nyelvi struktúrák, a nyelvtan, a frazeológiák, vonzatolások esetében egyetlen nyelvnek van negatív szava az átvételre, az átvételre a németből, a magyarban: germanizmus...

Temérdek szó ehhez hasonló szemantikai felhangú mellécsúsztása is okozhatja a baklövéseket a mai Magyarország megítélésének kapcsán. Például: a *Nation* a magyar rendszerben „kulturális haza” s nem politikai valóság (mint az angolban a *Nation*, *national* – vagyis az állam, állami). A *Volk* is más hangzatú, ha magyarul vagy Magyarországról mondjuk. Éppen ma reggel használta ilyen értelemben egy politikai elemző – magyarázva a magyarországi politikai s pártos viszonyokat –, hogy „a *völkische Traditionen* (vagyis a népi hagyományok) mélyen ülnek a magyarokban”.

A kommunikációban résztvevő beszélő óhatatlanul is mindig a saját fogalmi világába helyezi el a frissen érkező információt. Külföldön megszólalóink sokszor ezért járnak pórul – ijesztően és szánsalmasan –, amikor a „liberális” szót használják. Ha történelemről, nemzetközi kapcsolatainkról, zsidóságról és „cigányságról” beszélnek, nyugaton úgy hangzik, mintha zsidóznának vagy cigányoznának.

Ezért is kell rendszeresen emlékeztetnem német tárgyalófeleimet arra, hogy a mai Magyarország s magyar politika számos érthetlensége és baklövései dacára sem azonosítható az 1933-as németországi állapotokkal. A szemantikai tévedések, a kétnyelvűség szocio- és politolingvisztikai tévútjai és útvesztői pedig zavart keltenek és „sehova-út”-ra visznek. (Mennyire szép kép s funkciótelki kifejezés a német nyelv *Holzweg*-je!)

A német fülében – fogalmi hálórendszerében, kognitív rendszerében – a „határon túli magyarok” már önmagában irritál, hiszen nyomban bekapcsolódik a német saját tapasztalati világ, s egyből a hitleri német világra asszociál, „linkel rá” a német agy. Főleg a „csonka Magyarország”, az „anyaország” vagy az „elszakított részek” szókapcsolatai nyomban irritálják német beszélgetőtársaink hallásidegeit s beszédzónáit is, s mi, a német konnotatív politikai nyelvészeti ismerői nagyon is értjük ennek okát: rövid úton nacionalistának neveznek minket. A néhány napja, a Zsidó Világkongresszus budapesti ülésén elhangzott beszédek konnotatív tartalma s ezek elemzése, a megértés felé vezető s a felénél elakadó szemantikai próbálkozások témánk kincseshányái. A nyelv csak annak a jéghegynek 10 százaléknyi csúcsa, amelyet (a jéghegy egészét) kultúrának hívunk.

Az igazi kommunikáció kulturális kapcsolat és nem pusztán nyelvi érintkezés.

Néha egész tartományok hiányozhatnak egy-egy nyelvhasználó, nyelvén gondolkozó embernek ebből a kulturális gerberi világgéből, *Weltbild*-jéből. Egész kognitív rendszerek hiánya vagy akár csak sűrűlódása okozhat félelmetes zavarokat vagy akár kapcsolati üröket. Az új magyar diplomataképzés keretében erről szóló egyetemi óráimat viccekkel, a viccek kapcsolati rendszerének és hiányainak az elemzésével zártam. A vicc nem feltétlenül nevetésre ingerlő folyamat/ eset, hanem a „fontos” szóval azonos rendű fogalom. („*Was ist der Witz in der Sache?*”) Freud viccelmélete szerint, s amint mondtam: egész tartományok hiánya miatt a tökéletes értetlenség ürje támadhat a kommunikáló felek között. Például az, hogy a magyar tudat- és érzékelésvilágban abszolút hiányzik a *nonsense* (az *Unsinn*), ez okozza, hogy egész szellemi tartományok hullanak terméketlen talajra a magyar emberben. Ha tudunk németül s ha „jól tudjuk németül a világot”, ha otthon vagyunk benne, óriási területtel érezhetjük gazdagabbnak magunkat. Ez a szellemi területbővülés lehet lexikális és lehet nyelvtani jellegű gazdagodás. Egy-egy lexikai massage egészen más szellemi arányokat, szemantikai duplumokat képes teremteni a kétnyelvű-kétkultúrájú emberben. Egy példa erre: *der heilige Geist* – mondja a német a Szentlélekre. Tehát a fej felé tolja el a hit pólusát. Így lesz aztán a lelkész *der Geistliche*. Mint ahogy a *Sinn* is egybekapcsolja a német nyelvben és fogalmi világban a fej működését a teljes érzékeléssel, a *fünf Sinne* teljességével. S onnan már csak egy lépés a magyarra egyértelműen le nem fordítható szó: a *Gesinnung*.

A fogalmi ürök lexikális hiátust nyitnak a szókincsben is. Az értetlenség, a non-kommunikativitás jele, hogy magyarul a *Macht* és *Gewalt* helyén egyetlen szó van (hatalom); – s fordítva is igaz, például a magyar szerelem és szeretet páros-szava helyére egyetlen német szó kerül (*Liebe*).

A vonzatok, a szavak egymásba fogódzásának technikája, elemi rendszere szintén kétrétegűvé teszi a kétnyelvű ember gondolkodását. Gazdagítja vagy zavarja-e, hogy magyarul valamiben hiszünk, németül pedig *an* és akkuzativusszal dinamizáljuk ezt a mozgást? Vagy hogy magyarul valamin értünk valamit, németül alatta értjük – zavar vagy gazdagít, jellegtelenít vagy dúsít, színesít-e annak a – másik liftben mozgó – másik nyelvnek a technikája?

A kétnyelvűségnek egy fájdalmas eshetősége itt napi lidércként fordul elő. Ez a *Zwischensprachigkeit* fogalmával élő állapot, ami nem azonos Kalász Márton – pszichés – nyelvtelenné válásával, hanem éppen a felszínes

kettős nyelvhasználat következménye. Gyakran abból a felszínességre törekvő készségből származik, hogy minél előbb el kell hagynom az eredeti nyelvemet (az *Ursprungssprache*-mat), és ha azt megtagadom, akkor hamarabb leszek otthon az új, választott nyelvem világában. Ez a téves vélekedés a kettős gyökértelenség, a kettős otthontalanság állapotához vezet. Magyarul: a nyelvtelenség állapotához. (Manapság sok ezer felkészületlenül, német nyelvű környezetbe érkező magyar fiatalra vár ez a köztes állapot, mely következményekkel jár mind az egyénre, mind az elhagyott s a befogadó – a magyar és a német – világra, s a kettő kapcsolatára. Ezért alapítjuk meg most Stuttgartban az Integrációs Intézetet (*Institut für Forschung und Förderung der Integration*), amire azt is mondhatnánk, hogy a kétnyelvűség-kétkultúrájúság kutatását és fejlesztését szolgáló intézet lesz. (A *Betreuung* szót használtam volna a legszívesebben, de ennek a – minket, látásunkat – tágitó, gazdagító szónak sincs ekvivalens magyar megfelelője.)

Ezt a gazdagodást, a mássággal való eklektív bővülést persze akarni kell, ehhez azonban nyitottnak kell lennie az embernek, a szellemének, a szellemkezelésének. Nem szabad bezárkóznia anyanyelvi világának az egyöntetű békéjébe. Hogy példát is mondjak: Ringelnatz hangyás mulatsága nekik felfedetlen öröm marad:

*In Hamburg lebten zwei Ameisen,
die wollten nach Australien reisen.
Bei Altona auf der Chaussee,
da taten ihnen die Beine weh,
und da verzichteten sie weise
dann auf den letzten Teil der Reise.*

A legtöbb egyvilágú magyar ember megrántja erre a vállát, s ezt mondja: „ezek a borniert németek, hogy lehet élvezni ezt az *Unsinnt*“?!)

Ez a motiváció, hogy magamba akarom-e fogadni egy másik kulturális közeg egyediségeit, a *Wille zur Öffnung*, a nyitottság akarata, nagyon lényeges. A nyelvi-kulturális bezárkózás, mint önvédelem, az egyén entitásának profán védelme sajnos töményen jellemzi a kelet-közép-európai térséget. Magyar feleim lehet, hogy amit mondok az fájdalmas tördöfés, különösen amiatt az egyszerűen megélt tézis miatt, hogy „nyelvében él a nemzet“, hisz alapfrázisként él bennünk és szomszédainkban is ennek a hite!

S ekkor merül fel bennünk jogosan a kérdés: Fölfoghatta-e úgy a helyzetét az idegen államba átkerült, bekebelezett magyarság (ahogy

Tamási Áron írta: amikor „kézhez vettek bennünket a románok”), hogy ennek a motivációs erőnek működni kell, s pozitív erővel fölfoghatta-e úgy a helyzetét, kétnyelvű, kétkultúrájú kényszerét a más államba átkerült magyar, mint „belső gazdagodási lehetőség“-et? Elvárható lett volna-e, hogy konferenciánk témáját: a *kétnyelvűség – gazdagodás*-t elfogadják-e, akik *übernacht, in Handumdrehen* lettek a román, csehszlovák, jugoszláv, szovjet-orosz állam bekebelezettjei? Lakói... Polgárai... Előkészítetlenül, kényszerből, pusztán nagy hatalmi önkényből, de végülis: erőszakkal...

Adott volt – hogy szépen, szakszóval mondjam: a demotiváltság! Hasonló demotiváltság következtében sok millió magyar, aki gyermek s fiatal korában nyolc-tíz éven át tanulta az orosz nyelvet, mégsem tud oroszul. S a mai Magyarország idegennyelvi darvadtsága, vagyis az, hogy száználmas szinten ül az idegen nyelvek ismerete, ez jórészt erre az orosz tanulási-kényszerre vezethető vissza...

A nyelv és a kultúra összes előjelével – szeretem, nemszeretem pótelemeivel – együtt működik: a nyelviség ebben a viszonylatban ab ovo szociolingvisztika. Vagy még inkább – ilyen szó és fogalom ugyan nincs – *politolingvisztika*. A tudat persze egy idő után rákényszerítette így is a kényszerű helyzet elszenvedőit, hogy vállalják a részükül jutó sorsot. Ez volt a híres, 1929-ben Erdélyben kirobbant „Vallani és vállalni” vita egyik lényeges eleme, vagyis a realitások egyfajta elfogadása: ha már belekerültünk ebbe a világba, ennek a sorsnak a részesei lettünk, vállalni kell ezt a sorsot mint helyzetet – mondták az erdélyi szellemi életben részt vevő fiatalok.

Nyilvánvaló azonban, hogy ebben a románná, szerbbé, szlovákká stb. válásban, ennek megvalósításában, gyakorlatában különböző intenzitással akartak és tudtak részt venni az egyes emberek. Hogy egy Kós Károly vagy Kányádi Sándor vagy Reményik Sándor nem tudták teljes területi integritássá alakítani új helyzetüket, ez nemcsak elszánás, döntés kérdése volt, hanem sors is. Noha éppen Kányádi Sándor, aki tudatosan tágra nyitotta szellemi világa kapuját, nem vallja magát kétnyelvűnek, ugyanakkor a román irodalommal való kapcsolatát gazdagodásként fogja fel. De ma nem ez a témánk, a szellemi tolerancia ugyan a többnyelvűség feltétele, de nem jelent nyomban többnyelvűséget.

Társadalmilag a kétnyelvűség – szerintem – nem jelentett s nem jelent eleve gazdagodást. Egy nemzedékre szabott helyzetként sokkal inkább lett a nyelv váltás előszobája. A házasság vagy a tanulmányok révén a kétnyelvűség-kétkultúráság zsilipjei közé került egyén gyermekeivel már átzilipelt a másik nyelv (román, szerb, szlovák, német stb.), a befogadó

kultúra világába. Ez természetes, természetesen kényszerű folyamat volt: a harmincas években egyik esszé-tanulmányában az erdélyi Balogh Edgár írta le könyörtelenül, hogy születőben van a „buta magyar”. Ha ugyanis a kisebbségi létben élő fiatalok a megfelelő tanulmányaik folytatásához nem vállalják a idegen nyelven (románul) való tanulást, kiszakadnak a továbbtanulás lehetőségéből. Ha azonban elkezdnek románul tanulni, anyanyelvük a „konyha nyelve” lesz, lexikájában összezsugorodik. Ez pszichológiai esettanulmány is lehet: ha a „belső” nyelv az, amit magyarul (és németül is) anyanyelvnek nevezünk, akkor nagyon beszűkült tudatotthona lesz az embernek. Ez az aránytörés szinte általános sorsa annak a nemzedéknek, amely elindult a nyelvváltás útján.

Tudjuk az amerikai szakirodalomból, micsoda belső feszültségeket, nemzedékek közötti szakadást okozott az asszimilálódásra kész és készülő második nemzedék, s a magyarságát őrizni próbáló, s kényszerből is őrző első nemzedék, a szülők és gyermekeik között ez a kérdés. A második, Amerikában születő nemzedék már röstellte, lenézte az angolul nehezen boldoguló, idegenszerűségével kirívó szüleit...

Valószínűnek tartom, hogy erre a kényszerű kétnyelvűségre a korszerű európai demokrácia világa hozhat megoldást a mi Közép-Európánkban. Ha a mélyére nézünk e bonyolultnak látszó kérdésnek, akkor nem lehetetlen a gazdagság szónak a vállalása. De ehhez széles körű egyenjogúság, a szabad akarat megélésének lehetősége, *a nyelvhasználatnak valóban megélhető szabadsága*, a nyitott határokkal beköszöntő, esélyekkel való élés lehetősége szükséges. Hogy Európa szabad! (Valóságosan, tehát kulturálisan – és nem politikailag, vagyis formálisan!)

A szabadság, a határtalanság természetes és tényleges lehetősége – ott tanulok, ahol akarok, s akarom, kész vagyok vállalni a kettős szellemi létet! – magas szinten nyitja meg a kétnyelvűségben rejlő gazdagodás kapuit. Ha a szabadságával élő s élni tudó, mondjuk a mellérendelő magyar nyelvet beszélő egyén ráébred a német mondatszerkezeti tagolás hatalmas rendszerbeli lehetőségeire, vagy aki nem élhet anyanyelvében a személye nélküli kifejezés, a *Passiv objektivitás* esélyével, vagy a konjunktív, az „idézőmód” nagyszerű lehetőségeivel, akkor ezt németül megteheti, s rajta áll, hogy ezt tudata gazdagodásaként könyveli-e el!

Ne feledjük: ezt a szabadságot élvezni s nem érzi kényszernek, egyszerűen csak a kettős alkalmazás társadalmi szokásaként éli meg Európa népeinek javarésze (a spanyoloktól az olaszokon át a németekig), a szellemi-föderális nyelvhasználat részesei. Itt a dialektusokról beszélek.

Ez a kétnyelvűség a magyar érzékelésben szinte teljességgel ködös, felfoghatatlan tartomány. Aki Németországban vagy Svájcban *a tájnyelvént mint valódi nyelvi hazáját* éli meg, az iskolai feladatként, megtanulandó első idegen nyelveként sajátítja el a német irodalmi nyelvet, ami a *Hochdeutsch*, s amit Svájcban nem véletlenül neveznek *Schriftdeutsch*-nak.

Hogy ez a kétfedelűség (*Doppelbödigkeit* – milyen más a megnevezése németül és magyarul ugyanakkor a dolgoknak!), nyelvnek és kultúrának ez a két szárnyként való egyszerre lendülés-működése megszületik-e, megszülethet-e, amint a bevándorlók Európájában, úgy a még mindig a nyelvi és szellemi kényszerek alatt élő Kelet-Közép-Európában is? Ez a jövő szorongató nagy kérdése. Mint ahogy a nyelvhasználatnak van demokráciája, ugyanúgy van a nyelveknek is együttélési rendje, békéjüknek követelményei, feltételei. Végeredményben ez a csöndek harmóniája, a végső, remélt állapot.

Egész Európa világa egybetartozik ebben a tekintetben is. Az új többnyelvűségében genezisést élő Európa megéli most azt, amibe a trianoni átgondolatlan voluntarizmus a mi kelet-közép-európai szubrégiókat taszította. Balogh Edgár ijesztő „buta magyar” víziójával egyidőben szép és igaz mondatot fogalmazott meg a Kárpát-medencei kétfedelű nyelvi, tudati kultúrájú helyzet pozitív kimenetelét illetően Fábry Zoltán (felvidéki magyar író). Azt a gondolatot és igényt bocsátotta előre, ami ma, a trianoni tragikus voluntarizmus következményeként Kelet-Közép-Európára éppúgy jellemző, mint egész Európára: a tökéletes kulturális demokrácia igényét nem szabad elfolytatnia a – mostanában sajnos ijesztően elterjedő – adminisztratív, formális demokráciának. Ez a kulturális demokrácia meg tudna felelni Fábry Zoltán harmincas évekbeli igényének: hogy a Kárpát-medencei magyaroknak „Magyarországból kiszakadva Európa lett a hazájuk”. Annak a reménye csillan meg ebben a gondolatban, hogy egy egészséges és rendszereiben, lehetőségeiben egyenlően viselkedő Európa meg fogja tudni teremteni, elviselni, fenntartani a közép-európai, Kárpát-medencei többnyelvűség állapotát. Hozzáteszem: hinnünk kell, hogy ebben az európai regionális rendszer (németül: *Europa der Regionen*) gondolkodásának a visszatérése segítene. (Napjainkban visszatérőben van a „nemzetállamok Európája” (*Europa der Vaterländer*), különösen a gazdasági bajok s a gazdasági szemlélet elterjedése idején az erős állam kínálkozik megoldásként. A keleti Közép-Európa regionalizálódása a kétnyelvűség-kétkultúrájúság elrendeződésének fontos garanciája volna. De ez már szinte politika – már-már arra hajlok, hogy Székelyföld autonómiájának kérdése

felé kanyarítsam előadásomat, s megkérdem: a föderalizmus miért csak Európa nyugati felén kaphat teret? (A szellemi, kulturális föderelizmusra gondolok persze.)

Így ütközik kétnyelvűség-gondolkodásunk interkontinentális falakba. S hangsúlyozom a – szerintem alaptételként érvényes – záró mondatot: csak egy egészséges, önrendelkezésre határtalanul módot adó, szabad európai gondolkodás és gyakorlat adhat megoldást a kelet-közép-európai sebek, sebhelyek kezelésére.

Rendezni végre közös dolgainkat: ennek a József Attilai óhajnak egyik fontos része az, amiről ma szólhattam. De hogy itt, a keleti Közép-Európában a kétnyelvűség ne kényszer, hanem a szellemi gazdagodás tárháza legyen, ahhoz távoli, a nyelvtől és a kultúrától azért mégsem annyira távoli kérdések megoldására van szükség. Mint a második világháború után: Kelet-Közép-Európában is az *Erz-* és *Erbfeindschaftok* feloldása, a különbözőségek pozitív megélésének lehetősége, egy teljes *Umdenken*, vagyis minden résztvevő közösség gondolkodásának gyökerestől való átprogramozása, harmóniába illesztése szükséges. Közép-Európa legyen már végre *európai szubrégió!*

De, kedves barátaim, hol vannak ezen a tájon, ezekben a népekben, ezekben az országokban az *adenauerek* és a *degaulleok*?

Biztatásul hangsúlyoznunk kell azonban itt is s mindenütt – kérdőjel nélkül, akárcsak reménységként is –, hogy a többnyelvűség gazdagodás. *Bereicherung. Enrichissement. Enrichment.*

Luther a jelenkorban

Az 1983. október 2-án, a Budapesti Németajkú Református Gyülekezetben elhangzott előadás Vályi-Nagy Ágnes által szerkesztett szövege. Jelen formájában meg fog jelenni a szerző Minden idők peremén című (EPMSZ Basel/Budapest, 1993) kötete készülõ, bővített 2. kiadásának részeként.

Ezen az õszön emlékezünk meg Luther Márton születésének 500. évfordulójáról.

A jubileumok veszedelmesek, és azok az ünnepségek, amelyeket a reformátor születésének 500. évfordulója tiszteletére világszerte rendeznek, nem képeznek ez alól kivételt. Miben is áll egy emlékünnep veszedelmes volta? Egyszerûen abban, hogy nem az ünnepeltre figyelünk, hanem azt akarjuk általa igazolni, amit már amúgyis tudunk, nevezetesen azt, ami a *mi* igazságunk – sõt gyakran azt, ami a magunk érdekét szolgálja. Luther esetre vonatkoztatva: nem az õ hangját akarjuk hallani, amely esetleg minket kérdõjeleznè meg, hanem bizonyos igazolást kívánunk a magunk számára.

Ez a kritikai megjegyzés nem csak a mai protestantizmusra érvényes Keletet és Nyugatot egyaránt illetõen, hanem alapjában véve az egész evangéliumi kereszténység történetére. Többnyire nem a reformátor tanítására való figyelmeztetés igaz törekvése és nyitottsága, nem e tanítás megszívelése volt adott, hanem sokkal inkább egy bizonyos szempont és egy bizonyos meggyõzõdés. Azért ünnepelték a reformátort, hogy koronatanúként szerepeltethessék az éppen aktuális igazság és meggyõzõdés védelmében.

1.

Luther Márton nevét az évszázadok folyamán a legkülönbözõbb meggyõzõdések igazolására használták fel. Csak néhányat említek azon álláspontok közül, amelyekre Luthertõl várták a legitimálást.

Luther, az újkor útkészítõje és kezdeményezõje, aki szakított a középkori kötelékekkel és intézményekkel, s megindította a feudalizmus felszámolásának folyamatát. Hõse a korai polgári forradalomnak német földön és bábája az újkori individuumnak. „Luther, te nagy, félreismert férfiú, te

szabadítottát meg minket a hagyomány igájától“ – írta Lessing 1778-ban. És néhány évvel később, 1793-ban Fichte Jézust Lutherrel együtt „a szabadság védő szellemének“ nevezte. Lutherre tehát úgy tekintettek, mint a tradíciók alóli felszabadulás kezdeményezőjére és a felvilágosult szabadság védőszellemére. Így ünnepelték.

A másik oldal, a korabeli katolikus egyház pedig éppen ezeken a pontokon diagnosztizálta Luther pusztító hatású hibáit!

Még néhány klisé említénék:

„Luther a haladás, felvilágosodás és a német idealizmus úttörője!“

„Luther az érzelmi élet, az emóciók (újra)-felfedezője, szemben a skolasztika merev racionalizmusával.“

„Luther a szív jogainak bajnoka, s ily módon a híres német bensőségesség atyja.“

A 19. és a 20. században Luthert a németek nemzeti identitásának megtestesítőjeként emlegették. Ő volt a nagy német reformátor, a nemzet büszkesége! Pozíciója megerősítésére még a német nacionalizmus is támaszt talált benne.

Ez a néhány példa kiválóan szemlélteti a Luther-ábrázolások különbözőségét és a hasonlóságokat is. Az értelmezésekben ugyanis nem az ő tana állt a középpontban, hanem a mindenkori kísérlet az épp aktuális gondolatoknak és célkitűzéseknek az általa történő legitimálására.

Ez tehát az évfordulók veszélye. A történelem egy nagy alakjára való hivatkozással az ember önmagát ünnepli – tegnap és ma. Ismert dolog ez, és nincs rendjén! Jó volna éberebbeknek lennünk, hogy elháríthassuk ezt a veszélyt. Arra kellene figyelniük, mit mond Luther maga, ahelyett, hogy saját gondolatainkat és értékrendünket magyarázzuk bele az írásaiba.

Mit mond maga Luther és miként látja ömaga szolgálátát?

Meglepőnek hangzik talán, de ellenőrizhető és igaz: Luther nem tartotta magát reformátornak. Heiko A. Oberman, a tübingeni egyetem Késői Középkor- és Reformáció-Karának igazgatója hívta fel a közelmúltban a figyelmet arra, hogy Luther sohasem használta a „reformátor“ címet, mert meggyőződése volt, hogy az egyházat és a világot egyedül Isten „reformálhatja“, alakíthatja és teremtheti újjá, és ezt meg is teszi majd – az utolsó ítélet napján. A „reformáció“, amely az ő korában közszájon forgott, Luther felfogása szerint meghaladja az embert. Ezzel szemben „evangélistá“-nak és „profétá“-nak nevezhette magát, akire az bízott, hogy Isten igazságát és akaratát – úgy, ahogy azokról az Írás bizonyosságot tesz – áttöréshez segítse.

Az Ige alázatos szolgája volt az, akit mi – jogosan – reformátorként ünneplünk.

Mit mond Luther, az Evangélium szolgája nekünk, a mai ember számára? Melyik az a kérdésünk, amely egyenrangú lehet, az ifjú Luther híres kérdésével: „Miként nyerhetek kegyelmes Istent?” Vagyis: miként nyerhetem el az üdvösséget?

Ha belelapozunk az elmúlt 10-15 év irodalmába – és itt nemcsak a teológiai, filozófiai, szociológiai írásokra, hanem az úgynevezett szépirodalomra is gondolok: a prózai művekre és a színdarabokra –, minduntalan az „értelem-kérdés“-be botlunk, vagyis abba, hogy mi az életünk értelme a világban. Az üdvre aránylag kevesen kérdeznek rá – e szó gyakorlatilag kiveszett a mindennapi beszédből. Az élet értelme viszont meglepően sokakat foglalkoztat. Meglehet azonban, hogy az „értelem-kérdés“ nem egyéb, mint az „üdvkérdés“ megváltozott formája.

2.

Vajon nem az-e az üdv, hogy élet és halál értelmet nyer? Az élet többé nem fáradtságos szolgálati idő, amely leperreg, és a halál már nem értelmetlen sorscsapás.

Amikor az élet értelmére kérdezzük rá, kérdésünk közvetlen kapcsolatban áll az önmegvalósításra vonatkozó elementáris vággyal és törekvéssel. Az önmegvalósítás korunk másik varázsszava. Minél veszélyeztetettebbnek tudja magát az ember a világban, annál nagyobb az akarat benne, hogy önmagát, mint egyént és mint közösségi lényt megvalósítsa.

Mit mond Luther Márton, az evangélista ebben a helyzetben? Miként vonatkozik centrális szava és bizonyágtétele – a bűnösöknek egyedül kegyelem által történő megigazulása – a mi mai kérdéseinkre, az értelem és önmegvalósítás iránti sóvárgásunkra?

Tegnap is, ma is ugyanazt mondja: hogy a bizonyosság és az értelmes lét alapja nem lelhető meg sem önmagunkban, sem felebarátunkban, sem a közösségben, sem a társadalomban. Ha ilyen igényeket támasztok, ha életem értelmét (vagyis üdvét) önmagamtól, egy másik személytől, vagy a társadalomtól várom el, úgy teljesíthetetlen dolgot követelek. Az ember ugyanis soha sem képes a másiknak teljes bizonyosságot, alapot és üdvöt nyújtani. Ha életem értelmét a magam teljesítményétől, avagy a másokétól várom, megkeserítem az életet: a magamét is, a másokét is. „Túlkövetelés” az emberrel szemben, ha tőle várják el a megváltást. Teljesítmény révén –

oly módon, hogy az élet értelmét maga valósította volna meg – még soha, senki sem jutott el önmaga igazolásához, identitásához és a bizonyossághoz. A teljesítménynek e bírálata a reformátori-biblikus megigazulás-tanítás visszája – és talán még sohasem volt olyan aktuális, mint éppen a mi időnkben, amikor mindent-mindent önnön teljesítményünkkel akarunk megalapozni, még a legintimebb kapcsolatainkat is. Valami aktivitási düh lett úrrá fölöttünk, elveszítettük képességünket arra, hogy bármit is ingyen – grátisz! – elfogadjunk, akár kegyelemből, akár egy másik ember hozzánk forduló szeretetéből kínálják is nekünk.

A bűnösnek egyedül, kegyelemből való megigazulásáról szóló üzenet megszabadít minket az önmegvalósítás kényszerétől. A félreértések elkerülése végett: nem önmagunktól, nem az individuális önállóságunktól szabadít meg, hanem attól, hogy önmagunkat saját tetteink összefüggéseiben határozzuk meg. Az új, szabad, szilárdan alapozott valónkat ajándékba kapjuk vissza! Az önmegvalósítás neurózist okozó vállalkozás: bizonytalansághoz és nyugtalansághoz vezet. Ha arra a kérdésre, „ki vagyok én?“, saját cselekedeteimre nézve akarom a választ megadni, sohasem jut osztályrészemül az ép élet és a nyugodt lelkiismeret. Hiszen mit is tudok produkálni, ha például sérült, beteg vagy öreg vagyok, beszűkülve és megbénulva? Hát semmi vagyok akkor, ha az aktivitás mércéje szerint alkalmatlannak bizonyulok? Elveszítettem-e akkor önmagamot és identitásomat? Avagy, ha súlyos hibát követtem el: elvesztem-e önmagamot?

A bűnbocsánat öröme az azt hirdeti, hogy a rajtunk kívül állóra hagyatkozhatunk, nevezetesen Isten ígéretére. „A világ erőtleneit választotta ki magának Isten, hogy megszégyenítse az erőseket... és a semmiket, hogy semmikké tegye a valamiket...“ (1Kor 1,27-28). Így hangzik az ígéret, amely visszatart minket attól, hogy a magunk képességeire, lelkiismeretére, a jellemünkre és a produktumainkra bizzuk rá magunkat. Nem ezek által tanuljuk meg az értelmet és a hiteles létet – ezek ingyen, ajándékba adatnak. Szabad elfogadnunk.

A reformátor biblikus alapozású tanítása ma meg akar minket szabadítani a teljesítmény túlértékelésétől, amelyben minden e körül forog: megtalálni az élet értelmét, elérni az önmegvalósítást. – E kérdésre, „ki vagyok én?“, semmiképpen sem tetteim sorozatára való hivatkozással kell felelnem. Maga a kegyelmes Isten ad rá választ: „Gyermekem vagy – az egyszülött Fiú érdeméért!“ És nekünk szabad a kegyelmes választ elfogadnunk és mondanunk: „Igen, Tiéd vagyok Uram! Nem félek; erős vár voltál és maradtál“.

A mai alapkérdések egyike így hangzik: „Miként érem el, hogy a világban az életem valami értelmet nyerjen? Hogyan jutok el a szabad és szilárd ‘én’-hez, amely önmagát közösségben, szeretet által valósíthatja meg?“ Kérdésünk az értelemre és az énrre vonatkozik.

Figyeljünk Luther Márton szavára, aki próféta- és evangélistaként Isten Igéjét akarja megszívleltetni, és aki vigasztaló, megdöbbenően időszerű választ ad: az Én immár nem tetsorozatban konstituálódik, hanem Én-né lesz az isteni Te színe előtt. Az ember csak azért lesz képes arra, hogy Én-t mondjon, mert Istenhez kiálthat és Te-ként szólíthatja meg (lásd G. Sauter, *Az ember értelmezése Martin Luthernál*, kéziratának 11. oldalát). Ez az „én“ (az Isten előtti „magam“, a kegyelem által újjáteremtett „én“) tevékeny lesz a világban és egyben képes a szenvedés elviselésére.

Az élet számos területe, a születéstől a halálig, a lehetséges emberi teljesítmények körén kívül esik. Messzemenően tehetetlenek vagyunk a véletlen, betegség, szenvedés, kudarc, öregség megpróbáltatásaival szemben. Az Isten ígérete iránti bizalomban, mint az Ő gyermekei, felismerjük korlátainkat, higgadtan, anélkül hogy összeroppannánk, anélkül hogy az élet értelmét megkérdőjeleznénk.

Így szól a reformátor a jelen korunkhoz!

A Szabadegyetem mint könyvkiadó

– *Első rész* –

A szerző átfogó tanulmányában áttekinti, ismerteti és méltatja az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem négy évtizedet átívelő könyvkiadói tevékenységét, az ennek során publikált, összesen több mint nyolcvan füzetet és kötetet. Technikai okokból idei Évkönyvünkben csak a nagylélegzetű munka első részét tesszük közre, míg a teljes művet a Szabadegyetem külön kiadványaként kívánjuk a közeljövőben megjelentetni. (Szerk.).

A kezdet: füzetek

A dél-tiroli Eppanban (Bolzano mellett) 1969-ben megalakult Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem célul tűzte ki az '56-os forradalom után Nyugatra szakadt fiatal értelmiségiek találkozóinak megszervezését – de ezek munkáinak publikálására nem gondolt. 1970-ben az akkori Jugoszlávia magyarok lakta területeit autókaravánokkal járták végig és újabb híveket toboroztak.

1971-ben, a francia-svájci Sionban rendeztük meg az első Magyar Ökumenikus Találkozót a Pax Romana-ba tömörült katolikus testvéreinkkel együtt. Csak az 1972. évi konferenciánk helyszínén, az ausztriai Sankt Georgenben – amelyet Szabó Zoltán Szentgyörgyhelynek nevezett el – merült fel a gondolat, hogy éves konferenciáink anyagának javát füzetekbe foglalva adjuk ki. 1973-ban meg is jelent első két füzetünk: *Nemzetiségi Kisebbség – Kisebbségi Egyház* címmel, amelyek a találkozó két fő témájáról – az egyházak és a kisebbségek – tartott hat kiváló előadás szövegét tartalmazták. Az előadók Bárczay Gyula református lelkész, Sakrausky Oskar, Ausztria evangélikus püspöke, Vass György jezsuita teológus, Siklós István költő, Szépfalusi István evangélikus lelkész és Tóth János nemzetközi jogász voltak.

A következő három füzetünk közös címe: *A jövő szolgálatában*. Ez elé került az egyes témák megjelölése: *Hit – tudomány* (válogatás az 1973-

ban, az ausztriai Walchsee-ben, a híres/hírhedt Kufstein közelében rendezett konferencia anyagából), *Hit – művészet* (az 1974-ben Leuenbergben, a protestantizmus szempontjából fontos helyen megtartott találkozó anyaga), végül *Irodalom a jövő szolgálatában*. Hatodik füzetünk címe: *Igehirdetés a holnap szolgálatában*. Utóbbi két, 1976-ban megjelent füzetünk Szépfalusi István szerteágazó irodalmi-irodalompolitikai tevékenységéről, illetve igehirdetéseiről számol be.

A 7. és 8. számú füzetünkben *Megújulás útján* közös címmel található az *Eppanban* – ’69-es megalakulásunk helyszínén –, 1975-ben rendezett konferenciánk előadásainak java. A szerzők: Békés Gellért, a Benedekrend római akadémiáján az ökumené professzora, a magyar protestánsok őszinte barátja, a londoni Nádor György zsidó hittudós, Borbándi Gyula, a nyugati magyar irodalom történetírója, az oxfordi Robert Evans, az angol-magyar protestáns kapcsolatok tudósa és Zsindely Endre egyháztörténész.

A kilencedik füzet *A gyanútlanok* címmel Cs. Szabó Lászlónak a BBC-ben előadott, Jézus és a rómaiak korában játszódó öt hangjátékát és egy elbeszélését adja vissza prózában. Tizedik, szintén 1976-ban megjelent füzetünk címe: *Csizma az asztalon*. Zsindelyné Tüdös Klára – a magyar népi művészet kiváló alkotója, vezető egyházi személyiség – önéletrajzi írásait mutatja be. Ő volt az első Magyarországon élő szerzőnk. Tizenegyedik füzetünk (1978) *Kerényi Károly és a humanizmus* címmel, a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Körnek Luganóban, 1977 késő ősztén megrendezett konferenciájának előadásait közölte a Szabadegyetem kiadásában. A kötetet Szépfalusi István és Saáry Éva, a SMIKK elnöke szerkesztette. A rangos előadók méltán emelték ki Kerényi hatalmas tudásának számos aspektusát. Kerényi Károlyt a Szabadegyetem egyik „szellemi atyjának” tekintettük. Kerényi Magda, valamint Szabadegyetemünk részéről Cs. Szabó László és Hanák Tibor voltak a luganói találkozó előadói.

Az 1980-ban megjelent 12. füzetbe az 1978-ban, a vorarlbergi Damülsben, és az 1979-ben, az alsó-ausztriai Mönichkirchenben tartott előadások és művészi rendezvények javát sűrítettük össze *Csak tiszta forrásból* címmel. Magyarországi és erdélyi vendégelőadók szereplése, könyvbemutatók, zenei estek tették a találkozókat igen emlékezetessé. Ekkor lépett sorainkba a Pestről érkezett Frenkl Róbert sportorvos, evangélikus egyházi elöljáró, aki barátunkká lett és élete végéig egyik vezetőnk volt. Itt ünnepeltük a Herder-díj átvételéről hozzánk érkezett kiváló író-barátunkat, Sütő Andrást. Előadóink volt többek között Szöcs Géza, a jeles erdélyi költő, Andrásfalvy Bertalan etnográfus, pécsi múzeumigazgató, valamint

Budapestről a neves író, Keresztúry Dezső. Utóbbi hangot adott a Magyarok Világszövetsége hazahívó propagandájának is, mely a hallgatók, köztük elnökünk, Szöllösy Árpád elhatárolódását váltotta ki.

A füzetektől a kötetekig

A 12. volt az utolsó füzetünk. Ezután megváltozott a könyvkiadási koncepciónk. Voltak ugyan Nyugaton is magyar írók, szerkesztőségek, kiadók, könyvkereskedések, de mivel a *magyar könyveknek* nem volt szakmai értelemben vett *piaca*, ezek csak úgy tudták fenntartani magukat, ha nem-magyar kiadványokkal is foglalkoztak. Átláthatatlan és szervezetlen volt a kereslet és a kínálat. Könyveinek kiadásaival ezt az úrt igyekezett betölteni a Szabadegyetem. A magyar kultúra „szabad piacán” nehéz feladatnak bizonyult a szellemiségünkkel egyező, vagy legalábbis annak nem ellentmondó, hosszabb lélegzetű munkákat találni, ezek folytonosságát biztosítani. A kötetek kiadása a konferenciáktól független lett. Ettől kezdve a Szabadegyetem működése már két, ugyanolyan jelentőséggel bíró tevékenységi kört látott el. A könyvkiadáshoz keresnünk kellett egy színvonalas magyar nyomdát Nyugat-Európában. Szerencsénkre Molnár József kitűnő müncheni nyomdája minden szempontból megfelelt elvárásainknak, ezért a Szabadegyetem szinte minden kiadványát az ő vállalatára bíztuk.

Csupán a nyomdai költségeket kellett állnunk, hiszen a Szabadegyetem munkatársai a könyvkiadással kapcsolatos minden tevékenységet önkéntes munkában végeztek: az anyagbeszerzést, a kiadásra javasolt művek elbírálását, az elfogadott kéziratok lektorálását, szerkesztését és a korrektúrázást is. A könyvkiadás egyik fontos kiegészítő munkája volt a nagy mennyiségben előállított mélynyomásos tájékoztató broszúrák elkészítése és terjesztése. E szórólapok informálnak azon kötetek tartalmáról, melyek már megjelentek, a nyomtatásra várókról, illetve a Szabadegyetem további könyvkiadási terveiről.

A Szabadegyetemnek ugyanakkor megfelelő bevételi forrásokat kellett teremtenie a nyugati magyar könyvpiac további, költségekkel járó feladatainak ellátásához. Az utazások, kéziratok szállítása, könyveink terjesztése, tárolása, kerülő utakon történő eljuttatása a vasfüggönyön túli híveinkhez mind-mind pénzbe kerültek, és a szerzők honoráriumát, a számos tiszteletpéldányt is postázni kellett. Mindehhez nem csekély anyagi háttérre

volt szükség.

Az 1972-ben, Sankt Georgenben elfogadott Alapszabály szerint a Szabadegyetem fenntartója az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Baráti Társasága*. Azok a személyek nyertek tagságot, akik képesek voltak a Társaság tevékenységét erkölcsileg és anyagilag is támogatni, vagyis vállalni tudták a közgyűlés által megállapított évi tagdíj rendszeres befizetését. Ez a bevétel önmagában még nem fedezte a könyvkiadás anyagi szükségleteit. Ezért a marosvásárhelyi származású, 1956-ban Magyarországról Svájcba menekült Szöllösy Árpád elnökünk javaslatára 1977-ben az erdélyi Szépmíves Céh példájára létrehoztuk a *Szabadegyetem Könyvbarátainak Körét*. A Kör tagjai kötelezték magukat valamennyi megjelenő kötetünk megvásárlására a számukra megállapított kedvezményes áron. Ez biztosított a könyvek eladásából annyi bevételt, amely már megközelítőleg fedezte a kiadványok önköltségét. További bevételi forrást jelentettek a rendkívüli adományok és az egyes kötetek kiadását támogató szponzori felajánlások.

Könyveink

Cs. Szabó László: Két tükör közt. 1977

Az író e kötetben nyolc, eredetileg rádióban elhangzott beszélgetést közöl. Az első négyben Cs. Szabó László kérdez, aztán megfordítja a „tükört”, és ő maga válaszol. Először *Csak Jézus* címmel Weöres Sándort kérdezi (1983) költői felfogásáról, azután két Pilinszky-interjú következik: az *Aljosá*-ban (1967) költői pályájáról és nehéz életútjáról kérdez „Csé” (Cs. Szabó), míg a *Versünk a világban* (1972) tárgya a magyar irodalom helyzete külföldön. A negyedik beszélgetés Illyés Gyula egyetlen londoni útján készült 1971-ben. Ebben mindkettejük életéről, a kortárs világirodalom helyzetéről, a régebbi magyar irodalomról, illetve annak jelenlegi helyzetéről egyaránt szó esik. Ezután megfordulnak a szerepek: először a stuttgarter Peéry Rezső a kérdező (*Író a diaszpórában*, 1966), majd rádiós szerkesztőtársa, Siklós István faggatja Csét a *Római muzsika* megjelenésekor – *Ember és műfaj*, 1970. Egy másik beszélgetés következik Peéryvel Cs. Szabónak az előkelő londoni belvárosban lévő új otthonáról (*Műhely a Mewsben*, 1972). Befejezésül írotársa, Kabdebó Tamás interjúját olvashatjuk, melynek apropója Csé 70. születésnapja (1976).

Vándor Györgyi: Pál levele az Európabeliekhez. 1977

Az Ausztriában élő író e gondolatokban gazdag írásában monológyszerű önvallomást tesz, és egyben valamennyi embertársához intéz intelmeket arról, hogy miként alkalmazzuk példaként Pál apostol gondolatait és erkölcsét életünk igazabb viteléhez. A zsidó Vándor Györgyi a magyar irodalom kiváló ismerője, szerelmese. Szinte minden gondolatához odaillő Ady-verset fűz, de esszéjében egyéb számos költőtől is idéz: Balassitól és Bornemissza Pétertől. József Attilától stb. Életéről még többet tudunk meg, ha elolvassuk *A rémület éjszakái* (München, Aurora 1974) című önéletírását, melyben Auschwitzról, szociáldemokrata meggyőződéséről, koholt vádakon alapuló büntetőperéről és börtönbüntetéséről, majd meneküléséről is szó van.

Peéry Rezső: Malomkövek között. 1977

Az 1910-ben Pozsonyban született szerző tizennyolc írásának közös témája: találkozások a kortársakkal. Ezek a gyöngyszemek a kortársak bemutatásán túl Peéry életútjáról is vallanak, a Felvidék tájairól és városairól is szólnak. A szerző pátriájában cserkészvezető, majd tanár és publicista, részt vesz a magyar kisebbség Sarlós mozgalmában. A magyarok tömeges kitelepítése során Sopronba kerül, itt gimnáziumi tanár és igazgató, 1956-ban menekülni kényszerül ezért Stuttgartban éli le utolsó éveit. Kortársaival való találkozásainak mindegyike Peéry imponáló ábrázolóképeségéről és történelmi ismereteiről tanúskodik. A sok, jól sikerült portré közül kiemelkedik az Esterházy Jánossal készült, melyben hangsúlyt kap az alany emberi és politikai szerepe iránti elismerése és tisztelete. Az arisztokrata származásából kommunista miniszterré lett, majd kivégzett Clementis, Tildy Zoltán volt államelnök, a Párizsban élt Gara László, a magyar irodalom és kultúra népszerűsítője, a népe igazságáért csatázó és stószí 'várában' kitartó Fábry Zoltán, továbbá Veres Péter jellemzése érdemel még különös figyelmet. Íme a szerző véleménye Veres Péterről: „Az álmok szertefoszlottak, a hatalmi szereplés végül is nem tudta megakadályozni... osztályának súlyos, rettenetes megpróbáltatásait. Az író Veres Péter átmentette magát e korszakon, ami felett most részben maga is ítélkezni kénytelen.” Peéry kötetét elhunyt barátjának, a szintén kitelepített Szalatnai Rezsőnek ajánlja, és két írással tiszteleg a hetvenéves Márai Sándor előtt.

A szerző utolsó gondolataival a Szlovákiában ezerszámra elsüllyesztett, értékesebbnél értékesebb magyar könyveket siratja.

Konrád György – Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. 1978

Habent sua fata libelli (A könyveknek is megvan a maguk sorsa).
Ez a mondás nem csak erre a kötetre, hanem a szerzők sorsára is igaz. Kiváló társadalomkutatókként Konrád és Szelényi előzőleg már több ízben is együtt dolgoztak. Íme a kutatás hipotézise: Kelet-Európában semmiképpen nem a proletariátus, hanem egy-egy értelmiségiekből álló diktatórikus élcsapat a uralkodik. A szakszerűen megírt mű végigvezet az utóbbi néhány évszázad társadalom- és gazdaságtörténetén, de nem könnyű olvasmány, mert érződnek benne a marxista gondolkodás nyomai, még ha antimarxista eszmék szolgálatában is állnak. Ilyen a műnek az osztályelmélet dominanciájára alapozott struktúrája, az osztály fogalmát variáló gondolata is: van központi uralkodó osztály (a párt), van munkásosztály, és vannak az értelmiségi osztállyá válásnak is (pozitív és negatív) fejlődési szakaszai. A kötet vége felé a szerzők megkülönböztetnek és igen plasztikusan ábrázolnak egy sztálini és egy poszt sztálini (a kutatás ideje) szakaszt, és ezekben az értelmiség egyes csoportjainak fel-, illetve lefelé vezető útjait. A harmadik szakasz lenne az értelmiség osztályuralmának a párt eddigi uralmát leváltó érája. Ez a mű igen magas szintű, elvontan elméleti írás. A munka vége felé hiányolni lehet, hogy Konrád és Szelényi egyetlen konkrét, beazonosítható példát sem mutat be, bár érződik, hogy a háttérben igen sok személyes esetet ismernek. Ha óvatosság vezette őket, úgy ez hiábavaló volt: igyekeztek kéziratukat elrejtetni, kellő időben lemásoltatni, mégis eltávolították őket állásaikból, sőt, vizsgálati fogságba kerültek, és Szelényit ki is utasították az országból. E kötet – akkori cenzorai által – súlyos bélyeget nyomott mindkettejük életére.

Tóth János: Az emberi méltóság forradalma. Gondolatok az emberi jogok társadalmi szerepéről. 1978

Tóth János nemzetközi jogász, a Genfi Egyetem tanára, a Szabadegyetem egyik alapítója és első elnöke volt. Három hullámot különböztet meg az

emberi jogok fejlődésében. E forradalminak nevezett társadalmi mozgalom útjának ábrázolása során következetesen összekapcsolja a jog- és a társadalomfejlődés útját. Az első, kétszáz éves hullám a szabadságjogok kivívására összpontosított: az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot követte a nagy francia forradalomban kivívott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata. De hiányzott az emberek szociális jogainak meghirdetése. Az ezekért a jogokért vívott társadalmi küzdelem jelentette a második hullámot. Ide tartoznak a 20. század elején az emberek megélhetéséért kiharcolt jogok. A szerző az általa harmadiknak, az emberi méltóság forradalmának nevezett hullám előjeleit a nemzetközi jog fejlődésének vizsgálatával egybekötve ábrázolja. E harmadik hullámhoz kell hogy tartozzanak olyan jogok, mint a lelkiismereti- és vallásszabadság, kisebbségek és disszidensek jogai, valamint a béke. A tanulmány igen elegáns, objektív és egyben olvasmányos stílusban íródott (bő jegyzetanyaga is van), emellett fel-felvillan a szerzőnek az emberiség jövőjéről és a derűlátása. További előnye a kötetnek, hogy függetlenül közli a témára vonatkozó alapvető nemzetközi okiratokat. Ezek: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya, A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya és A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi egyezmény.

Hanák Tibor: Az elmaradt reneszánsz. 1979

Hanák Tibor a címmel a Bécsben élő nemzetközi rangú filozófus és filozófiatörténésznek, Lukács Györgynek arra az 1956 táján többször elhangzott kijelentésére utal, hogy „küzöbön áll a magyarországi marxizmus reneszánsza”. Néhány éven belül azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ebből a feltevésből semmi sem lett, a marxizmus visszatért a járt utakra. Hanák nagyszabású írásában a Lukácsi-ígérethez vezető utat és a reneszánsz megghiúsulásának okait-módját vizsgálja. Munkája a magyar filozófia történetébe ágyazott roppant tényanyagra támaszkodik, ugyanakkor a bonyolult matériát élvezetes, olvasmányos stílusban tárja elénk. A magyar marxizmus higgadt boncolása azzal kezdődik, hogy az első főrész, a történelmi áttekintést az 1945 előtti – nem marxista – magyar filozófiai élet ismertetésével kezdi, és itt századokra visszamenő kezdeményezéseket is bemutat. Majd nemzetközileg is ismert tudós szerzőkre hívja fel a figyelmet (Pauler Ákos, Böhm Károly, Brandenstein Béla). Hanák ezután a 20. század

eleji marxista filozófia magyarországi kibontakozását ismerteti. Következik a Tanácsköztársaság alatti, majd a két világháború közötti marxista filozófia. Itt az emigrációt említi, jelesen Lukács Györgyöt, a *Geschichte und Klassenbewusstsein* (Történelem és osztályöntudat) című munkájával (1923). A mű történelmi részében Hanák ezután a Magyarországon berendezkedett szovjetorszag rendszer égisze alatti marxista filozófia tekervényes útját mutatja be, itt is az általános és a kultúrtörténet távlatából szemlélve. A kor történetét ismerők könnyen felfedezhetik filozófia és (párt)politika szoros összefüggéseit. Az 1945 utáni időszak hét fejezetre oszlik: 1945-48 (A világnézeti harcok évei), 1948-53 (Az elnémult filozófia), 1953-56 (Az enyhülés a filozófiában), 1956 (Filozófia és forradalom), 1957-62 (Harc a revizionizmus ellen), 1962-68 (Irányzatok kialakulása), végül 1968 után (A meggátolt reneszánsz). A kötet második részében Hanák további kétszáz oldalon a dialektikus, majd a történelmi materializmus magyarországi rendszerét mutatja be. Akárcsak az első részben, a higgadt, tárgyilagos elemzést mindenütt forrásokkal támasztja alá, és ott, ahol szükségesnek tartja, kellő bírálattal kapcsolja össze. Fontos, hogy műve végén Hanák az utódállamok magyar filozófiájának a képviselőivel is foglalkozik.

Ez a több mint négyszáz oldalas mű a magyarországi szovjet rendszer bukása után is jelentős, igen értékes dokumentuma és elemzése egy évszázad magyar kultúrájának, és bizonyítja azt, hogy volt idő, amikor az országhatárokon kívül – sőt csak ott – lehetett ilyen jellegű műveket írni.

Domahidy András: Árnyak és asszonyok. 1979

Domahidy András műve a Szabadegyetem kiadásában megjelent első regény. A szerző a regény publikálásának idejében Ausztráliában, Perthben élt. 1969-től kezdve Rómában egy regénye, majd az *Új Látóhatár* c. müncheni folyóiratban és a párizsi *Irodalmi Újságban* számos elbeszélése jelent meg. Ebben a regényben Domahidy életútjának főbb vonulatait lehet felismerni: erdélyi, majd magyarországi életét követik utazásai a világban, majd a letelepedés Ausztráliában. A főhős, János, mindezt az ausztráliai jelenben éli meg, hogy azonban lépten-nyomon elbeszélésébe néha rendkívül váratlanul múltbeli epizódokat és érzelmeket fűzön bele, vagy pedig a jövőt mintegy jelenként fürkészsze. Igazi formabontó munka ez, mert cselekménynek, térnek és időnek a drámákat jellemző hármasságát a szerző az ellentétébe fordítja. A legjobb példa erre, hogy a regény mindhárom

része egy-egy női hős nevének jegyében íródott ugyan – ezek Sophie, Inke és Christine –, de ebből a hármasságból idő- vagy térbeli sorrendiség nem következik. János mindhárom asszonyt forrón szereti, de ők nála másként, mint árnyak, csupán az utolsó oldalakon lépnek fel. A Jánost mindenkor követő hitvese, a tragikusan elhunyt magyar Inke, mindig mögötte áll. A regény néha igen nehezen követhető megtöréseinek számos előnye van. Ezek közé tartoznak a be-beiktatott festői és élethű ausztráliai, illetve magyar tájleírások, a 19. és 20. századbeli vidéki és falusi magyar élet, és vele egy sereg zsánerfigura ábrázolása. Egy, az egész vidéket megmozgató táncos mulatság leírása kiemelkedő a sok ilyen rövid életkép közül.

Janics Kálmán: A hontalanság éve. Illyés Gyula előszavával. 1979

Illyés Gyula átfogó előszavában bemutatja a magyarság, különösen a felvidékiek nehéz sorsát, ugyanakkor jószomszédi megbékélésre is buzdít. Janics Kálmán – jolsvai orvos és szociológus – a szlovákiai magyaroknak a második világháború utáni keserves sorsát írja le és elemzi a mindvégig tárgyilagos munkában. A háborús évek szlovák államát a cseh-, a magyar- és a zsidóellenesség jellemezte. Ezalatt a csehszlovák emigráció Benes irányítása alá került és fokozatosan radikális terveket szőtt a háború utánra: a németek teljes kitelepítésére, a magyarok többségének áttelepítésére, s a szovjethű orientációra az angolbarátság helyett. Szlovákiában ugyanakkor nőtt a magyarellenesség, a magyarokat – igaztalanul – felelőssé tették az 1943-as, a szlovákoknak saját pozsonyi kormányuk elleni, megghiúsult felkelés miatt is. A béke éve – e fejezetcím nyilván ironikus, mert kitört a teljes békétlenség időszaka. Míg a magyarok a demokráciát és sorsuk jobbra fordulását várták, a győztesek gyűlölete fokozódott. Megjelent a hírhedt kassai kormányprogram. Sorra jöttek létre a magyarelles rendelkezések, az országnak a magyaroktól való teljes megtisztítását követelték. Napirendre került az állampolgárságtól való megfosztás és a vagyonelkobzás is. Megszüntették az egész magyar iskolarendszert, 1950-ig egyetlen gyermek sem tanulhatott magyar nyelven. A kizáró rendelkezések még a náciellenes magyar kommunistákra, szociáldemokratákra is vonatkoztak. Az iparosság üldözése miatt egyes vidékeken megbénult a gazdálkodás, a közlekedés. A potsdami konferencia és a magyar kormánynak a helyzetet enyhíteni szándékozó erőfeszítései alig segítettek. Kölcsönös vádaskodásokkal dúlt a csehszlovák-magyar sajtóháború is. A magyar ügyet ugyan több magyar kommunista vezető is védte, ám szovjet

elvtársaik a csehszlovákokat támogatták. 1946 februárjában életbe lépett az ún. lakosságcsere-egyezmény, de a vártnál sokkal kisebb volt a Magyarországról Szlovákiába települők létszáma, mint az áttelepülésre kényszerített felvidéki magyaroké. De még az egyezmény szerint jogosan visszamaradottakra is változatlan politikai és gazdasági nyomás nehezedett, és erőteljesen folyt az úgynevezett reszlovákizáció. Janics részletesen beszámol a lakosságcsere utáni szlovákiai állapotokról. A második világháborút követően minden háborút viselt országban bevezették a népbíráskodást, de ez Csehszlovákiában a magyarok elnyomásának különösen agresszív módjához vezetett. 1948-ban a népi demokráciák kifejlődésével a magyarok számára is kezdett a helyzet megváltozni. A csehszlovák polgári pártok még halódásukban is folytatták a magyarüldözést, és nehezményezték, hogy Jugoszláviában és Romániában más a bánásmód a magyarokkal. A csehszlovákiai magyarok jogfosztása 1948 őszén annyiban csillapodott, hogy visszakapták állampolgársági jogaikat, de egyéb jogfosztottságukat nem orvosolták. Janics kimutatja, hogy néhány enyhítő intézkedés ellenére 1937 óta 265 ezer magyarnak nyoma veszett. Bár a jogfosztásokat lassan felszámolták, Janics zárszava mégis ez: „a mítosz tovább él.”

Ember és város. 1980

E kötetünk több szempontból is rendhagyó, több munkatárs közreműködésével jött létre. Anyaga a Szabadegyetem 1977. évi, Siedelsbrunnban (NSZK) tartott konferenciájának témáján alapul: A város és az urbanizáció. A téma feldolgozása a konferencia anyagának kibővítéséhez, nemzetközi együttműködéshez vezetett. Ebben jelentős része volt a Szabadegyetem egyik barátjának és előadójának, a nemzetközileg elismert és e kötet létrejöttében oroszánrészt vállaló Pátkai Ervin párizsi szobrászművésznak, valamint a könyvben szereplő kollégáinak. Így jött létre ez az elegáns kivitelű, terjedelmes, albumszerű mélynyomásos munka. A kötet nagyszerűségéhez az is hozzájárul, hogy egymást váltják benne a kiválóan reprodukált rajzok, fényképek és az igen sokszínű írások. Hadd említsünk meg az utóbbiak szerzői közül néhány nevet: Bárczay Gyula (Therwil, Svájc), Cs. Szabó László és Határ Győző (London), Sabine Fachard (Párizs), Kovács Andor (Bázel), Parancs János (Budapest), Szelényi Iván (Adelaide, Ausztrália), Sente Imre (Jyväskylä, Finnország), míg Thinsz Géza (Stockholm) a témát variáló verseivel gazdagította a kötetet.

Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást! 1980

E több mint négyszáz oldalas munka mindenekelőtt szerzője hallatlan munkabírást dicséri. Szépfalusi István az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem egyik alapítója és évekig tevékeny tagja, titkára, a bécsi Bornemissza Péter Társaság elnöke és a bécsi magyar evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Emellett végzett egy egész Ausztriára kiterjedő szociográfiai vizsgálatot, erre utal a kötet alcíme: *Mai magyarok Ausztriában*. A cím pedig Csoóri Sándornak a szerző vendégkönyvébe írott sorait idézi: „Látunk kell egymást, hogy láthatók legyünk, hallanunk kell egymást, hogy hallhatók...”. Szépfalusi a vizsgálat során 122 helységben 934 családot keresett fel, és 709 családban 1709 személlyel készített interjút. A szerző a gazdag múltra visszatekintő magyar irodalmi és tudományos szociográfiát jelentősen bővítette azáltal, hogy első ízben vizsgálta és ábrázolta egy, a tömbmagyarság területén kívül, és azonkívül egymástól is elszigetelt, általában kisebb csoportokban élő ausztriai magyar népesség életét. Szépfalusi a szociográfia, a szociológia és a statisztika módszereit alkalmazza, sőt életrajzelemzést is végez: hogyan, milyen utat jártak be a megkérdezettek, amíg végül eljutottak Ausztriába. A szerző érdeklődésének középpontjában a megkérdezetteknek a magyarságukhoz való viszonyulásuk áll. Hol tart a magyarság megőrzésének és továbbvitelének ügye, a nyelvhasználat, a gyermekek nyelvtanulásának, a vegyes házasságoknak a dolga? De fontos a valláshoz való viszonyuk is, és erre nézve örvendetes annak pozitív szerepe. Szépfalusi István jelentős munkája nemcsak Nyugaton, hanem keletebbre is elismerésben részesült. Illyés Gyula levélben méltatta, de hosszabb cikket szánt neki a budapesti *Magyar Nemzet* és az erdélyi *Hétben* Gáll Ernő. Szépfalusi István osztrák állampolgár édesanyja révén, az 1955-ös osztrák államszerződés keretében családjával legálisan távozott Magyarországról.

Nyugati magyar költők antológiája. 1980

A Szabadegyetem – kiadványai sikere nyomán – elérkezettnek látta az időt arra, hogy a lehető legszélesebb távlatokban felmérje és terjessze a nyugati magyar kultúrát. Ennek a tervnek az első eredménye volt a nyugati összmagyarság lírájának gyűjteménye, melynek válogatását és szerkesztését Kemenes Géfin László, a kanadai Montreal egyetemének irodalomtanára vállalta. Nagy mennyiségű anyagból kellett a kötetbe

bekerülő költeményeket kiválogatnia. Kemenes szerkesztői előszavában megállapítja, hogy válogatása során megfigyelte a nyugati magyar költészet egyféle, a hazaitól elütő „közös” voltát. Ennek a közösnek a mibenlétét a szerkesztő a következőkben látja: sok a nyelvi-formai újító, még a hagyományos versépítők is gyakran eredetiséggel alakítják a nyelvet. Az emigrációban, nem magyar közegben élők sokkal tudatosabban kezelik a nyelvet: „a költő idekint nem mint a napi kommunikáció eszköztét figyeli azt, hanem mint művészeti médiumot. Magyarországról gyakran hallani, hogy mi »kívül vagyunk«. – Ugyan min?” – kérdi Kemenes Géfin. Erről lehetne vitatkozni, arról viszont nem, hogy mi szabadok, autonómok vagyunk. Széchenyit idézi, aki szerint az igazság, a gondolatok legszabadabb közlése szükségeltetik. A szerkesztő szerint a nyugati magyar emigráció azt igazolja, hogy „*extra Hungariam igenis van vita*”. – A közel négyszáz oldalas kötet ugyanezt mutatja: van magyar élet Magyarországon kívül is. Tartalma pedig ékeesen bizonyítja: a huszadik század nyugati magyar irodalma értékesnél értékesebb költői műveket hozott létre, és ennek bemutatása Kemenes Géfin László nagy érdeme. A szerkesztő harminchárom szerző versét tartotta érdemesnek az antológiába való felvételre. A harminchárom szerzőt – életük korát tekintve – átlag ötven év választja el egymástól. Szélpál Árpád ugyanis 1897-ben, Bebek János pedig 1948-ban született. A kötet végén életrajzi adatok részletes jegyzéke található. A harminchárom szerző nevének közlésére nincs módunk, de nevezzük meg közülük legalább azokat, akik e kötetben való szereplésükön túl kiemelkedőek a nyugati magyar kultúrában, nem csak a költészet terén: Cs. Szabó László, Faludy György, Határ Győző, Tűz Tamás, Csiky Ágnes Mária, Tollas Tibor, Monoszló Dezső, Lökkös Antal, Saáry Éva, Sulyok Vince, András Sándor, Gömöri György, Thinsz Géza, Makkai Ádám és természetesen Kemenes Géfin László.

Lehoczky Gergely: Káprázat és ábránd. 1981

A szerző több tekintetben is rendhagyó életet élt (1930 Budapest–1979 Párizs). Iskolái is rendhagyó mintát követtek: budapesti gimnáziumi kezdés után Ausztriában tanult tovább, folytatta a gimnáziumot az akkor még francia Saar-vidéken, és kitüntetéssel érettségizett Strasbourgban. Végül rövid ideig a Sorbonne-on tanult. Párizsban élt, nem volt ’56-os, de ’56-os menekült magyar barátok és ismerősök között forgott. Dolgozott a reklámszakmában, hirdetési ügyekkel is foglalkozott, németül és franciául is írt, de a magyar

szépirodalomhoz húzott inkább. Rendhagyó volt abban is, hogy igen értékes, de rövidebb írásai voltak. Ezeket külhoni magyar folyóiratok és rádióállomások közölték. Egy regényt is tervezgetett, de végül ennek anyaga is elbeszélések formájában jelent meg. Jelen posztumusz munka anyagát barátja, Csokits János – akinek nevét kívánsága szerint a kötet nem említi – válogatta össze. A kötet két fő részből – elbeszélésekből és tárcákból – áll, a humoros, néha fantasztikus írások egyformán szórakoztatóak és érdekesek.

Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. 1981

Bár Hanák előzőleg tárgyalt már kötetében a „reneszánsz” elmaradásáról, azaz a marxista filozófia Lukács és tanítványai által megújított megújulás meghiúsulásáról, és e törekvés hiábavalóságáról volt szó, e munkájában az elmúlt század első felének nem-marxista történetét ismerteti. Megállapítja, hogy egy igen termékeny időszokról van szó, amelyet azonban ellepett a hivatalos marxista filozófia, azaz a reneszánsz elmaradt. A nem csak filozófus, hanem filozófiatörténész szerző ebben is, akárcsak megelőző művében is, a bölcelet tudományát egy sor határos tudománnyal való összefüggésében ábrázolja – lélektan, pszichoanalízis, logika, társadalombölcelet stb. –, és ezáltal kultúrtörténésszé is válik. Ez a távlatgazdagság a filozófiára általában, a magyar filozófiai gondolkodás fejlődésére pedig különösen áll. A 20. század első fele Hanák szerint három részre oszlik: 1920-ig, 1920-1945 és az 1945 utáni időszakra. Hanák azt kérdezi: lesz-e negyedik szakasza a nem-marxista filozófiának? Ezen általános jellemzés után következik további három rész: *nyolc irányzat* a materializmustól a protestáns gondolkodókön át (itt sokak közül említsük meg Ravasz, Tavasz, Makkai és Raffai nevét) az egzisztencializmusig (Hamvas), – *rendszerek és összefoglalások*; végül a *diszciplínák*: melyeket Hanák hat részre oszt, de még ezek némelyikét is további alegységekre bont. Egy ilyen sűrített Hanák-ismertetésben nekünk, mint kívülállóknak, nincs jogunk, sem módunk a kérdésre válaszolni: lesz-e negyedik szakasza a nem-marxista magyar filozófiának?

Bibó István Összegyűjtött munkái – I. 1981

A nagy magyar politikai gondolkodó, az 1956-os Nagy Imre-kormány államminisztere, Bibó István 1949-ig széleskörű, nagy jelentőségű

publikációs tevékenységet folytatott. A kommunista rendszerben előbb némaságra ítélt, az '56-os forradalom leverése után börtönbe vetett Bibó 1963-ban történt szabadulásától kezdve 1979-ben bekövetkezett haláláig számos további tanulmányon dolgozott, amelyek Magyarországon nem jelenhettek meg. Összegyűjtött munkáinak megjelentetését Kenedi János kezdeményezte, aki a Londonban élő Szabó Zoltán javaslatára az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemnek ajánlotta fel a Bibó-életmű publikálását. Bibó István erre személyesen adott felhatalmazást Tóth Jánosnak, a Szabadegyetem első elnökének 1978-ban, budai találkozásuk alkalmával. A terjedelmes kézirat-gyűjtemény Nyugatra való „kspiratív és kalandos” kijuttatásáról huszonöt évvel később szemléletes leírásban számol be a szerző fia, (ifj.) Bibó István².

Tóth János, aki a négy kötetet kitevő, rendkívül gazdag anyagot gondozta és annak publikálását előkészítette, a negyedik kötet megjelenése előtt tragikus hirtelenséggel elhunyt. Sajtó alá rendezte (mind a négy kötetet) Kemény István (Párizs) és Sárközi Mátyás (London). Az első kötethez Szöllősy Árpád írt előszót, Szabó Zoltán pedig Bibó életútjára, személyiségére és munkásságára egyaránt kiterjedő bevezetőt állított össze. Ebben egy korábbi – szintén remek – Bibó-tanulmányára támaszkodik (*Harmadik út*, London, 1960). Szabó korábbi tanulmányán túlmenve, Bibó utolsó éveiről is beszámol, a Statisztikai Hivatalban kapott kis állásáról éppúgy, mint a csak elképzelés szintjén maradt terveiről. Az e kötetben közölt hét, igen jelentős Bibó-tanulmány a szerző életében még megjelenhetett korai írás. Közülük kettőnek a magyar politika a témája: *A magyar demokrácia válsága* és *A koalíció egyensúlya...* Különösen az elsővel gyűlt meg a baja nemcsak Bibónak, hanem a *Valóság* c. folyóirat akkori szerkesztőjének, Szabó Zoltánnak is, aki csak bátorságának és szívósságának köszönhetően tudta az írás megjelenését kiharcolni Révai József kommunista pártideológus dühével szemben. A többi öt tanulmány a magyar és az európai történelemmel foglalkozik, melyek Bibó széles látókörét és nagy tudását bizonyítják. Álljon itt legalább ízelítőként a címük: *A német hisztéria okai és története*, *A békeszerződés és a magyar demokrácia*, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, *A Márciusi Front tíz esztendeje* és *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. A kötetet zárja a *Valóságban* megjelent cikk vitájáról készült feljegyzés, valamint részletek Bibó István tervezett munkáiról.

2 *Európa keresztútjain*, szerk. Szöllősy Pál, Balla Bálint, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Budapest, 2003, 253-269 o.

Az Összegyűjtött munkák második kötetének írásai három részre oszlanak: a magyar társadalomfejlődés, a zsidókérdés, és Bibó politika- és jogtudományi, valamint szociológiai tanulmányai. Az első rész hat különböző témájú írást foglal magába, és ez a különbözőség is jelzi Bibó sokoldalú tájékozottságát. Az első írás Erdei Ferencnek a parasztsággal kapcsolatos munkásságát elemzi 1940-ben – pozitívan, azaz még jóval politikai okokból megromlott viszonyuk ideje előtt. Az elitszociológiai tanulmány kidolgozza az elitek nemzetközi funkciójának fontosságát, de gyengéit is. Az 1945 által meghozott társadalomfejlődési eredmények méltatása mellett sajnálatát fejezi ki, hogy ezen eredményeket nem mi magunk értük el. *Értelmiség és szakszerűség* című írásában egyrészt pozitív képet rajzol a magyar értelmiség eddigi történetéről, másrészt vázolja azokat a teendőket, amelyek a szakszerűség biztosításához szükségesek. A magyarságtudománynak Bibó szerint az a központi feladata, hogy foglalkozzék a magyar kultúrallapot válságával és a paraszti népkultúra megőrzésével. A továbbiakban Bibó állást foglal Németh László javára, a közte és Szekfü Gyula közötti vitában.

A kötet következő részének főcíme: *Zsidókérdés és antiszemitizmus (1948-1949)*. Tartalmazza a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című tanulmányt – mely külön kötetet érdemelt volna –, és az ehhez egy évvel később hozzáfűzött kiegészítést. E zaklatott időszakban Bibó nagyívű tanulmánya – alaposágával, óriási tudásával, higgadt és bölcs judiciumával, a magyar vétkek kíméletlen feltárásával – feltehetőleg némi elégtétel volt a zsidóság számára, és talán hozzájárult sebeinek enyhítéséhez. Hadd álljon itt a tanulmány jelentőségét érzékeltető néhány kulcsfogalma: zsidótörvények és zsidóüldözések, egyházak és közigazgatás, erkölcsi csőd és felelősségvállalás, régi és új antiszemitizmus, középkori keresztény társadalom, zsidóellenes előítélet és tapasztalat, zsidó antiszemitizmus és öntudat, asszimiláció, a zsidóüldözések számonkérésének problémái, a zsidóság és a hatalom problémái 1944 után, a megoldás útjai.

A tanulmány harmadik része a következő témákat tárgyalja: *Az etika és büntetőjog egymáshoz való viszonya – A közigazgatás elvei és gyakorlata*: Bibó két, ellentmondásokat magába rejtő elvet állít egymással szembe, a közigazgatás jogszerűségét és eredményességét. Gondolatmenete a kereszténységnél veszi kezdetét, a modern korban inkább az eredményesség jelentőségét hangsúlyozza. *Az államhatalmak elválasztásáról* szóló történelmi jellegű dolgozata Arisztotelész ma is korszerű gondolatai

után végigpásztázza a nyugati világ történelmét, visszakanyarodva Arisztotelészhez. Következik a reformáció, az angol forradalom szerepe, Locke, Montesquieu. A hatalmak elválasztásának elve és gyakorlata ugyan teret hódít, de ellenállásba, sőt tagadásba ütközik: Rousseau népszuverenitás elve, a francia forradalom Konventje a maga mindenhatóságával és a marxizmus elvei, meg a szocialista államok gyakorlata. Ezen utóbbi három tanulmányból az első kettő megjelenhetett 1938-ban, illetve 1944-ben, az államhatalmak elválasztásáról szóló harmadik (1947) pedig nem.

E második kötet utolsó, 1971–72-ben kelt írása magnószalagon maradt fenn, Bibó több tervezett tanulmányának anyagát képezte. Bővebb kidolgozására Bibó halála miatt nem kerülhetett sor. Az alábbi rövid áttekintés elég lesz Bibó fő gondolatmenetének megértéséhez, minthogy ez csak halála után és be nem fejezett állapotban, 1982-ben került az olvasóhoz. A munka a történelem fejlődésének több évezredes vonulatát látszik Bibó kritikus, távlati nézőpontjából ábrázolni, ezt támasztja alá a szerző által hátrahagyott cím: *Az európai társadalomfejlődés értelme. Az alcím történetfilozófiai és politikai vázlat* két jelzőjével Bibó személyes munkásságára utal, míg a „vázlat” nyilvánvalóvá teszi, hogy Bibó eddigi munkáját – úgy, ahogyan az a hagyatékban volt – még nem tartotta véglegesnek. Erre való tekintettel nekünk sem szabad többre vállalkozni, mint e vázlatból néhány, Bibó számára feltehetően központi fogalomra és gondolatra felhívni a figyelmet úgy, hogy nem kíséreljük meg egy vázlatból egy egész mű értelmét kihámozni. Bibó szerint az emberiség közösségi fejlődése mindig valamilyen probléma megállapításával és orvoslásának szándékával kezdődik. Csak az embernek van haláltudata és csak az ember ismeri a félelmet – részben emiatt, részben meg amiatt, hogy tud a másik emberről és a másiktól való félelme vezeti őt a hatalomhoz és a kényszerhez, meg az erőszakhoz. Itt kezdődik Bibónál a fejlődés kollektív szintjének perspektívája. Félelemmentes és nyugodt élet két kultúrkörben vált lehetségessé: a görög-rómaiban és a kínaiban. Az előbbiből hanyatlása során vált ki a kereszténység, és ezzel Bibó sokat és igen pozitívan foglalkozik. Papság és hűbériség, reakció és forradalmiság. Bibó visszatér a „szeretet lefegyverző gesztusára”. Háború, forradalom vagy béke: A mű gondolatgazdagsága és ugyanakkor vázlatos volta miatt csak sejteni lehet, hogy egy bibói társadalomfejlődés kívánatos, remélt értelme: a szeretet és szelídség győzelme a kényszer, erőszak és háború felett. Még ha Bibó István 1989 előtt történetesen be is fejezte volna művét, fejlődéselmélete a történelmi materializmus hivatalos fejlődéselméletével szemben nem nyert volna teret.

E kötet tanulmányai három témával foglalkoznak: a magyar közigazgatás, a népi mozgalom és a parasztpárt, valamint az 1956-os forradalom. Az első körben Bibó a nála szokásos alaposággal tárgyalja közigazgatásunk és a hivatalnokság történetét, a polgárosodást és a szükséges reform feladatait és esélyeit. A második csoportban két levél a Nemzeti Parasztpárttal, illetve a magyar parasztsággal foglalkozik. A negyven oldalas, tanulmánynak is beillő *Levél Borbándi Gyulához* Borbándinak 1976-ban Mainz-Münchenben megjelent, Bibó által igen dicsért *Der Ungarische Populismus (A magyar népi mozgalom, Budapest 1989)* című könyvéről foglal állást. Az e tárgyat alaposan és kritikusan ismertető Bibó végigmegegy a 20. század népi mozgalmának teljes történetén: népiek és urbánusok, Szekfü Gyula, Kovács Imre, Szárszó. A németek és a felvidéki magyarok kitelepítésével is foglalkozik, befejezőként érinti a népi mozgalom viszonyát 1956-hoz.

Fontosságuk miatt külön foglalkozunk Bibónak 1956-ra és az azt követő időszakra vonatkozó írásaival. A Fogalmazványt Bibó 1956. október 27–29. között vetette papírra. A forradalom iránymutatásának szánta a sztálinizmus bírálatát, de nem készült el vele teljesen. A *Nyilatkozatot* az egyetlen helyén maradt miniszterként, a parlamentben írta november 4-én. Egyetlen *konkrét* intézkedése: Nyugaton tartózkodó államminiszter-társnőjét, Kéthly Annát bizta meg a kormány képviselővel. A november 6-án készült *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására* már többoldalas racionális állásfoglalás, melyben a „kompromisszum” már utal Bibó társadalomfilozófiájára. *Magyarország helyzete és a világhelyzetben* helyzetünket a világ botrányának nevezi, de igen józanul folytatja, és a világ kettéosztottsága ellen a „harmadik utat” ajánlja (1957). A Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslata a demokratikus pártok és – Bibóval együtt – jeles személyiségek 1956 novemberi részletes tervezete volt.

Végül megemlíteném, hogy Bibó István 1969 és 1979 között több levelet írt az 1963-as amnesztia ellenére börtönben hagyott '56-os foglyok ügyében. Ilyen levél ment franciául Jean-Paul Sartre-hoz, valamint két ízben Kádár Jánoshoz. A kötetet zárja *Az 1956 utáni helyzetről* című, 1976 és 1979 között íródott, közel harmincoldalas munkája, mely Bibó István 1963. március 27-én történt szabadulásától kezdve, személyes életvitelének alakulását, tudományos elgondolásainak vázolását tartalmazza.

Bibó István Összegyűjtött munkái - 4. 1984

Ez Bibó István oeuvre-jének negyedik, záró kötete. Mind tárgyát, mind terjedelmét tekintve különböző írásokat tartalmaz. Az első, *A nemzetközi államközösség bénultsága nemzetközi viták megoldásában*, egy több mint kétszáz oldalas tanulmány, mely 1972 és 1976 között íródott, és már csak gondolatgazdagsága miatt is önálló kötetet érdemelt. Diszkréten sikerült kijuttatni Angliába, ahol *The Paralysis of International Institutions and the Remedies* címmel jelentős önálló kötetként látott napvilágot 1976-ban, Londonban. Bibó itt jogász, jogfilozófiai és politikatudományi felkészültségét nemzetközi jogász tudásával egészíti ki – a háttérben a szovjet rendszerbeli és 1956-os személyes tapasztalataival. Megállapítja a nemzetközi államközösség vitamegoldó képességének – nagyhatalmi egyetértés és politikai döntőbíráskodás – bénultságát s elemzi ennek okait. Orvoslásukra javaslatokat is tesz. Egy másik, viszonylag rövid írást, tanulmányára vonatkozó példának is tekinthetünk: *Észak-Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírási döntés fényében*. A kötet további különböző, 1936 és 1978 között keletkezett, vegyes tárgyú írásokat is tartalmaz. Végül *Jegyzetek* cím alatt Bibó életrajzi adatait és munkáinak jegyzékét közli.

Bibó István: Különbség. Budapest, 1990

Ez a könyv nem a mi kiadványunk, de mert szorosán összefügg Bibó *Összegyűjtött munkáinak* a Szabadegyetem által Nyugat-Európában megjelentetett négy kötetével, bemutatása helyénvaló lehet. A magyarországi olvasóközönség Bibó István munkái iránti szomját fokozta, hogy 1984-ben lezárult a négykötetes *Összegyűjtött munkák* kiadása. Magyarországon e mű nem volt kapható, terjesztése a pártállamban tilos volt, sőt, ha a határon egy beutazónál találtak Bibó-kötetet, azt elkobozták. De a nyugati kiadásnak hamar híre ment, és számos külföldre látogató magyarnak sikerült Bibó kötetet beszereznie, hazavinnie. Ezek kézzől-kézre jártak az érdeklődő értelmiségi körökben. Ilyen körülmények között a „puha diktatúra” hatásai sem vehették semmibe a széles körökben megnyilvánuló érdeklődést Bibó munkái iránt. Tudósok és más jeles személyiségek fellépésének eredményeként 1986-ban megjelentettek Bibó munkáiból a Magvető Könyvkiadónál három kötetet *Válogatott tanulmányok* címen. Ezekből

azonban kimaradt számos „kényesnek” ítélt írás, így maradtak ki mindazok, amelyek a társadalmi reformok kérdéseire, a nemzetközi államközösség benuátlására és természetesen az 1956-os forradalomra vonatkoznak. Ezt a hiányt – a Szabadegyetem jóváhagyásával – pótolta az Albert Tibor gondozásában Budapesten megjelent, négyszázötven oldalas (!) *Különbség* című kötet. Ez a könyv már a rendszerváltás előtt útjára indult: Albert Tibor előszava a kötetben már 1989. augusztus 18-án kelt. A sürgős hiánypótlás Bibó István életművének jelentőségét tanúsítja.

Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban*. 1982

Cs. Szabó László munkájáról nehéz röviden írni, mert a szerző ezt a művét utolsó hosszabb írásának szánta. Ebben a művében összegződik hatalmas tudása a maga egyetemességével és roppant sokoldalúságával. Mert „Csé” (ahogyan barátai nevezték) kiváló irodalomtörténész, kultúrtörténész, de a gazdaságtörténelem tanára is volt, úgyhogy századában hazájára törő minden baj, kudarc és kísértés ellenére, mindig tudta, merre kell lépnie. Írásaiban kvalitásai együtt vannak jelen és együtt érvényesülnek. A műnek mintegy a felét teszi ki a címadó (*Hűlő árnyékban*) önéletrajzírás, ebben lépten-nyomon egymás mellett vagy egymásba fonódva vonulnak életútjának tényei, valamint az ahhoz tartozó, vagy akár attól független események. Néhány „monológgal” kezd, azután a szerző párbeszédei, interjúi következnek. A *Város a század elején* az egyetlen írás, amely az önéletrajzot megelőzi, s ez Cs. Szabó kedves, hően szeretett szülővárosáról, Kolozsvárról szól. Szülei válása után édesanyjával 1918-ban költözik Budapestre. A tősgyökeres kálvinista a református gimnáziumba jár, majd a Közgazdasági Egyetem diplomáciai karán gazdaságtörténelemből doktorál. Németország, Olaszország az első külföldi útjai, 1925-ben teszi első hosszabb utazását, Párizsba. Megjelennek első írásai, és a kötet lapjain is feltűnnek íróbarátai, köztük Kuncz Aladár és sokan mások. A világválság idején álláskeresés, illetve ideiglenes munkahelyek következnek. 1935-ben Kozma Miklós megbízza a Rádió Irodalmi osztályának vezetésével, Németh László helyébe. Itt a mű a világesemények felé fordul, következnek a rádiós Cs. Szabó útjai az egymás után felszabaduló országrészekbe, ahol az öröme később szomorúság vet árnyékot. Házasságkötése és 1936-ban a Baumgarten-díj elnyerése alig kap teret, de annál szívesebben beszél a Rádiónál megismert szerzőkről és írásairól. A németek 1944. március 19-i bevonulása napján

azonnali hatállyal felmond a Rádiónál, és Bajor Gizi balatonföldvári villájában bujkál. Ekkor ismeri meg jobban Illyés Gyulát, akivel barátságot köt. A két megszállás közötti száműzetési hónapok során ismeri meg jobban későbbi élettársát, majd a szovjet ostromot már ismét Budapesten, a Széna tér közelében vészeli át. Az új éra kezdetén nem fogadja el volt rádiós állását, viszont egy új, művelődéstörténeti tanszéket kap a Képzőművészeti Főiskolán. Az elbeszélés itt 1948 végére ugrik, amikor Cs. Szabó kutatásra kapott, Olaszországra érvényes útlevelel megérkezése után rögtön lemond magyar állásáról és disszidál. 1950-ig Rómában, majd Firenzében tengődik, nyomorog. Ekkor az Angol Rádió meghívására Londonba kerül, ahol 1951-ben a BBC magyar osztályán kap állást, ahol nyugdíjazásáig marad. A mindig borúlátásra hajló Csé életében ezután élettársa elhunytán kívül nincsenek sorsszerű események, az önéletírás szinte kizárólag a világ- és a magyar irodalommal, jeles élő és elhunyt képviselőivel, művészetekkel, és nem utolsósorban az emberiség balgaságával foglalkozik.

A kötet második feléből különösen ajánljuk a következő írásokat, mert a Csét kérdező személy a tárgyat különösen érdekessé teszi. A *Rádiózás urambátyám mozgásterében* Cs. Szabó 1934 és 1944 közötti rádiós osztályvezetői működéséről vall 1976-ban, Londonban. *Magyar író Angliában*: hogyan látja Csé saját életútját Siklós István költő barátjával, a Békés Gellérttel folytatott 1978-as beszélgetésben. *Kint és bent*: Csé beszámol a nyugati magyar ökumenikus találkozókról, valamint Illyés Gyula közbenjárásával megvalósult első magyarországi hazalátogatásáról. A kötetet Cs. Szabó László munkásságát áttekintő *mutató* zárja.

Ordass Lajos: Válogatott írások. 1982

Ordass Lajos a Magyarországi Evangélikus Egyház püspöke volt, akit 1948-ban ún. valuta-bűncselekmények miatt a munkásbíróság két évi fegyházra és öt évi hivatalvesztésre ítelt. Minden józan megfigyelő előtt nyilvánvaló volt, hogy a koncepció per a népéért és egyházáért bátran kiálló egyházvezető tisztéből való eltávolítását szolgálta. Bár 1956 októberében – a forradalom előszelének hatásaként – a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette az ítéletet és Ordasst rehabilitálta, elítélésének következményeit élete végéig megszenvedte.

A vasfüggöny évtizedeiben kialakult körülmények különösen megnehezítették Ordass Lajos életét, egyházában való szolgálatát. De a

fáradtságos kutatómunka nyomán nagy számú kallódó írás került elő, és ezekből egy további, kétkötetes munkát publikálhatott a Szabadegyetem. A *Válogatott írások* első része már tárgyával jelzi, hogy Ordass mennyire a „nagyvilágban” is élt. Íme a példák: a finn háború, Norvégia helyzete, a felvidéki magyarok kitelepítése, a magyarországi németek sorsa, a hadifogságból szabadultak és az áttelepítettek megsegítése. A második rész címe *Beszédek*. Vezérgondolata: mi a kereszténység, mit jelent napjainkban, különösen a világegés időszakában. E kötet végén egy sűrített életrajzot olvashatunk. Az 1901-ben Torzsán (ma Savino Selo), Újvidék mellett született Ordass evangélikus teológiai tanulmányait részben külföldön végezte, majd 1924-ben lett lelkész Sopronban. Több helyen is szolgált, legtovább Cegléden, ahol lelkészegyesületi elnök és az egyházi folyóirat belső munkatársa is volt. Számos esetben volt külföldi kiküldetésen, egyházát nemzetközi konferenciákon képviselte. Erre rendkívüli nyelvtudása (hét nyelvet beszélt) is predesztinálta.

1925-ben betérjesztett névmagyarosítási kérelmét elutasították, de ő Magyarország német megszállása napján, 1944. március 19-én, önhatalmúlag magyarosítottanevét *Wolfról Ordassra*. 1945-ben nagy többséggel választották meg Budapesten a Bányai Egyházkerület püspökévé. Az egyházakat gúzsba kötő népi demokratikus rendszer fokozatos bevezetésének és az egyházi iskolák államosításának rendületlenül ellenszegült. Egyik külföldi útja után tartóztatták le, és koholt vádak alapján ítélték el 1948-ban. Két évet ült Vácott és Szegeden. Az egyházi bíróság is megfosztotta hivatalaitól. 1956 októberében történt rehabilitálása és a pártállamot kiszolgáló Dezséry László lemondása után Ordass újra gyakorolhatta püspöki tisztét. 1957-ben ő vezette a hattagú magyar küldöttséget az Evangélikus Világtanács ülészakára, ahol alelnökké választották. A továbbiakban számos nemzetközi kitüntetést is kapott. Ennek ellenére, mivel nem volt hajlandó behódolni a kommunista államhatalomnak, 1958 júniusában ismét eltávolították püspök-elnöki tisztéből. Ezután nyugdíjasként, elszigetelten élt Budapesten 1978-ban bekövetkezett elhunytáig.

Ordass Lajos: Önéletrajzi írások. I. 1985; II. (folytatás). 1987

Itt a roppant terjedelem tette szükségessé, hogy az Ordass püspökre vonatkozó és a kutatás során előkerült anyagot két kötetben publikálja a Szabadegyetem megbízásából a fáradhatatlanul kutató, szerkesztő, válogató

és sajtó alá rendező Szépfalusi István evangélikus lelkész. Az összesen – a két kötet folyamatos lapszámozásával – 1040 oldalon Ordass püspök igen termékeny tollából és másokéból származó írásfajták sokaságát találjuk: igehirdetési szövegek, jegyzőkönyvek, naplók, periratok, feljegyzések, újságcikkek, tanulmányok, köztük fényképek.

Az I. kötet Ordass Lajos életútját követi négy, mintegy százoldalas részben. Közös alcímük: *Nagy idők kis tükre*. Az első rész a szülőföldtől Ceglédig kíséri, a második püspökségével és a külfölddel foglalkozik, a harmadik a harc jegyében íródott: bíróság, börtön, félreállítás, és a negyedikben az ítéletek összeomlanak. Ezt követi még szerkesztői utószó, tárgymutatók.

A II. kötet hatalmas anyaga nincsen kronológiai vagy más szempontból rendezve. Vegyes jellegű, mástól származó írások is találhatók benne. Mindez nem csorbítja sem az anyag érdekesítő, néhol megrázó jellegét, sem az áldozatos munkát végző szerkesztő érdemeit Ordass Lajos életének részletes és hű ábrázolása tekintetében.

Nyugati magyar széppróza antológiája. 1982/1983

A Szabadegyetem első, költői antológiája után megjelent a tervezett második, a széppróza antológia. Ezt a kötetet a San Juan de Puerto Ricoban élő Ferdinandy György író válogatta és szerkesztette. Ferdinandy az előszóban megcáfolja azt a hiedelmet, miszerint „poétanemzet” vagyunk. Egy nyugati magyar költői antológiába mintegy ötven szerző között kell válogatni, a Szabadegyetem költői antológiájában harminchárom szerző szerepel. Ezzel szemben egy prózai antológiánál százon felüli a felvételre esélyesek köre. A költői antológiában szereplő harminchárom szerzővel szemben Ferdinandy válogatásában ugyan „csak” huszonhat szerző szerepel, de a kötet több elbeszélést és novellát tartalmaz. Nem szerepelnek a válogatásban tanulmányok, szociográfiai írások, dokumentumok és esszék, mert ezek még további kötetek tárgyát képezik. E műfaji megszorítást fájlni lehet, mert emiatt maradt ki számos jeles író, köztük Szabó Zoltán írása is. Más okokból mellőzött Ferdinandy olyan neves írókat, akik elsősorban más nyelven publikálnak és csak részben írnak magyarul, mint például Mikes György és Koestler Artúr. Veszteségnek számít az is, hogy Márai Sándor nem vállalta az antológiában való szereplést. Napjainkban akadálytalanul olvashatjuk Márai bármely írását, akkoriban azonban jó lett volna a szavát

bárholis a világon hallani, olvasni. Az írások igen színvonalasak, színesek, sokoldalú tartalommal dicsérik a szerkesztő válogatását. Egyetlen elbeszélés kiemelése vagy ismertetése nem volna helyénvaló. Válogasson az olvasó! Mi legfeljebb azokra hívhatjuk fel a figyelmet, akik a Szabadegyetem könyvsorozatában más köteteinknél is kiemelkedőek: Cs. Szabó László, Domahidy Miklós, András Sándor, Czigány Lóránt és Sárközi Mátyás. A kötetben szereplők legtöbbje Nyugat-Európában él, de Észak-Amerika, Dél-Amerika és Ausztrália is új otthon adott íróink egyikének, másikának. Az írások témaköre annyiból meglepő, hogy nem az óhaza, hanem a Nyugat a táptalaj, az író belülről szemléli új hazáját. Sorrendben a második téma az idegenség, ezt követik az általános emberi témák. Csak a negyedik helyen áll az óhaza. A kötetet záró *Életrajzi és könyvészeti jegyzetek* érdekes és értékes adatokat szolgáltatnak a szerzőkről. A legkülönbözőbb életutakról, írói pályafutásról és alkotásokról olvashatunk. Feltűnik az életkorok struktúrája: bár a születési éveknél nagy a szórása, de az íróknak közel fele 1935 körül született, azaz mintegy húsz éves volt a forradalom idején. Vajon van-e összefüggés az ifjúkorban megélt világgés és a gyökeres témaváltás között?

Szabó Zoltán: Ősök és társak. 1984

Az 1949-ben Londonba emigrált kiváló író, szociográfus, esszéista Szabó Zoltánnak ez az első önálló tanulmánykötete a Szabadegyetem kiadásában. Kapcsolatunk azonban jóval korábbi, szellemi iránymutatásával már segítette a Szabadegyetem megalakulását, majd tanácsaival és hosszú bevezető tanulmánnyal járult hozzá Bibó-sorozatunkhoz. Az *Ősök és társak* Szabó Zoltánnak első, de *személyes részvételét* tekintve, sajnos, egyúttal utolsó könyve nálunk, mert e kötet után több más, jelentős művét a Szabadegyetem már csak a szerző elhunytá után publikálhatta. Az *Ősök és társak*ban közölt utolsó tanulmányokat Szabó Zoltán még levonat formájában ellenőrizte, a kötet megjelenését azonban már nem érthette meg. Erről bevezetőjében a válogatásban közreműködő és a szöveget gondozó Czigány Lóránt tudósít.

A kötetben közölt írások negyven évet ölelnek fel, az első, Zrínyi Miklósról szóló tanulmány kelte 1939, a szerző angliai megérkezésére visszatekintő bevezetés pedig 1979-ben íródott. E két időpont között írta meg Szabó Zoltán esszéit az általa kiválasztott személyiségekről. Egyrészt

„ősokról”: Zrínyiről, Rákócziról, Kölcseyről, Eötvös Józsefről és Teleki Lászlóról. Másrészt „társakról”: előbb Babitsról, Kosztolányiról, Márairól és Szekfű Gyuláról – ezek a tanulmányok még Magyarországon jelentek meg –; majd az Angliában keletkezett írások szereplői: Sárköziék, Veres Péter, Németh László, Illyés Gyula, Bibó István és Tamási Áron. Szabó mindegyik írását bámulatra méltó minőség jellemzi, legyen az lélekábrázolás, éles megfigyelőkészség, bölcs mondanivaló és veretes stílus. Az emigrációval kettőtört életút ellenére nincsen „felezővonal” a munkák között. Szabó Zoltán nemcsak írói tudásával, tudományos habitusával és humánusával maradt önmagával azonos, hanem új, nyugati létét egységbe tudta olvasztani a hazai társakkal, azoknak régi, majd új gondolataival. A kötet harmadik részében már a Nyugaton élő Szabó Zoltán ír, de az otthoni személyiségeket, illetve tárgyakat változatlanul olyan kiválóan bemutatva, mintha „odahaza” volna. Ezek az írások így túllépnek az időhatárokon, a későbbi Szabó Zoltánnak a „felezővonal” előttivel való azonosságát igazolják.

Hamvas Béla: Az öt géniusz. 1985

Hamvas Béla 1897-ben Eperjesen született. Később Pozsonyon át Pestre megy, bejárja előbb a nagy, majd a kicsi országot, harcol mindkét szerencsétlen világháborúban. Kolozsvárról házasságba lép, átéli a sötétség éveit a kis országban, ahol a 60-as években Tiszapalkonyán raktáros. 1968-ban hal meg, igen terjedelmes és jelentős életművet hagyva hátra: bölcséleti műveket, regényeket, esszéket, tanulmányokat, melyek javarésze kiadatlan maradt. Életkörülményein kívül legalább két nyomós ok akadályozta azt, hogy szakértők egy szűk körén túl, a nyilvánosság is megismerje. Az egyik ok az volt, hogy Hamvas erkölcsi és politikai alapállása gyökeresen ellentmondott mindkét egymást követő totális rezsimnek. A másik ok pedig, mely az előbbinek a fundamentuma volt, bölcséleti rendszerének mélyen spirituális jellege, szemben a kor túlzó racionalizmusával és materializmusával. Hamvas egyik legalapvetőbb gondolata ez volt: a világ mély válságban van, mert elvesztette a kezdetek idejében jellemző univerzális egységét. A válságból a hagyomány mutat kiutat, melyet szent könyvek tanítanak, és amely a világ egyetemességéhez visszavezethet. Ilyen hagyomány a kereszténység a maga eredeti evangéliumi alakjában.

Hamvas és az *Öt Géniuszt* három tanulmány vezeti be. E művet azért választotta kiadó programjába a Szabadegyetem, mert Hamvasnak

ez az egyetlen olyan bölcséleti rendszerén alapuló munkája, melynek a magyarság a központi tárgya. Az emberiség ősegységének megbomlása régiók és népek keletkezéséhez vezetett, és ezek mindegyikének van géniusza, szellemiségének mintegy archetipikus vezetője. Míg egy népnek általában csak egy géniusza, nekünk magyaroknak öt van, mert a mi régióink sajátos volta abból áll, hogy itt öt géniusz található. Ez Hamvas szerint különleges előnyököt, de terhet is jelent egyben. Részletesen leírja az öt géniusz jellemző tulajdonságait, hatóterületüket sajátkezü ábrával vázolja fel. A *Délnyugat* Dunántúl délnyugati sarkában fekszik, a *Nyugat* Pozsony és Szentgotthárd környéke, az *Észak* a Kárpátok déli lejtőjéig terjed, onnan kezdve van *Dél*, míg Szatmártól *Keletre* terül el Erdély. A szerző mindegyiket történelmi, szociográfiai és lélektani adatokkal jellemzi, gazdag tudományos és személyes, helyszíni tapasztalatára támaszkodva. Az időnként a régiók között mozgó Hamvas nemzetével szemben általában kritikus, de jóindulatú. Érződik, hogy munkáját nehéz időkben írta. Határozott ellensége a néhány évszázad óta dúló nacionalizmusnak, az emberiség egyik egységbontójának. Javasolt ellenszere a szellemi ihletésű felemelkedés az egység felé. De az emberiség szakadtsága nem csak a géniuszok sokféleségében nyilvánul meg, azaz nem csak regionális, hanem függőleges is. Ezért a munka vége felé a kasztrendszeréről ír, és itt is a – szellemi és erkölcsi értelemben vett – felemelkedés szükségességét hangsúlyozza.

A kötetet a *Száz könyv* zárja. E személyes válogatásával Hamvas célja, hogy kultúránk egyetemességének tanúi a közelünkben legyenek. A Rigvedától kezdve a Tibeti Misztériumokon keresztül a néger meséken, a Zoháron, a Kalevalán és Szapphón, Euripidészen és Szent Ágostonon át a modern irodalom számos kiválóságáig vezet az út. Hamvas a száz szerző mindegyikének a nevéhez ajánlásként tömör kommentárt fűz. E száz között ugyan nincsen magyar, de hiszen az olvasó ismeri már Hamvas mélyes magyar kötődését, aki itt a világirodalomhoz, az egész emberiség kultúrájához vezet, mondhatjuk, mintegy segítségünkként, a hagyomány, az emberiség egysége felé vezető úton.

Domahidy Miklós: Az osztrák vádlott. 1985

A cím a regény főszereplőjére, Pöltenberg Ernő (1813–1849) honvéd tábornokra utal. Pöltenberg osztrák volt, egyike a tizenhárom aradi vértanúnak, akik között több nem magyar nemzetiségű is volt. Domahidy hőset, akinek

hivatalos neve *Ernest Pölt Ritter von Pöltenberg*, végig osztráknak tekinti. Rendkívül elgondolkoztató, egyben izgalmas regényt olvasunk, amely szerint nem helytálló az a sokunkban élő meggyőződés, hogy Pöltenberg németajkú léte – miként oly sok tiszt- és mártírtársa – lelkesen állt a magyar ügy mellé, tudatosan harcolt, és amikor kellett, tudatosan áldozta véré a magyar szabadságharcért. Bár a szerző nem történelmet, hanem regényt ír, ez számos adat felhasználásával, háttéranyag tanulmányozásán alapul. Pöltenberg identitása, cselekvésének a szabadságharc zászlója alá szólító végső motívumai Domahidy Miklósnál nem azonosak a történelemkönyvekből ismertekkel. De itt nem ez a fontos, hanem az, hogy az olvasó egy kiváló regényt kap kézhez, és ebben egy roppant rokonszenves hős életének utolsó hónapjait követi. A regényben a szabadságharcot nem dicsőséges ütközeteiben, hanem már a vereségek felé vezető úton éljük meg. Helyszíne már a visszavonulást sejteti. Júliusban vagyunk. Kimerült katonák, sebesültek tömkelege, akik szállítására nem futja. Pöltenberg tábornok is visszavonulóban van. Beszállásolja magát egy udvarházba, amelynek magyar úrnője, Emma, osztrák szolgálatban álló, magyar tiszt férjét várja haza. Másnapi távozásáig a magyarul csak néhány szót tudó Pöltenberg és a németül beszélni nem hajlandó asszony között ki nem mondott gyengéd kapcsolat szövődik. Ezután már az aradi hadbírószáron vagyunk, ahol a vádlott minden erejével igyekszik az uralkodóház iránti hűségét igazolni, míg a vád ügyésze következetesen bizonyítja hűtlenségét. De a regény fonala itt is félbeszakad. Mert nem tudni, hol is vagyunk: talán csak Pöltenberg képzelete visz Aradról vissza. Mert váltakozva vagy Emmánál, vagy a harctéren, bajtársainál, vagy fegyverszünet kérésével Rüdiger orosz tábornoknál vagyunk. A regény zárójelenete visszavisz az utolsó nap valóságába: a veszthelyre induló Pöltenberg levélben búcsúzik feleségétől.

Domahidy Miklós írásai öt idegen nyelven jelentek meg, pedig ő mindig csak magyarul írt. Ez az első, az olvasóhoz magyar nyelven kerülő könyve. A kötet függeléke: egyrészt ábrák (Pöltenberg arcképe és feleségéhez intézett utolsó, francia nyelvű levele, térképek), másrészt az író vallomása a valósághoz való viszonyáról.

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1943–1985. 1985

Ez a több mint félezer oldalt kitevő mű minden bizonnyal a legalaposabb munka, ami a magyar emigrációról egyetlen szerző tollából

eddig megjelent. Rendkívül részletes, egyúttal megbízható és hiteles mű, mert bár szerzője nem szaktörténész, de a könyvben leírt negyven esztendő 1949-től kezdve az emigrációban élte át, annak egyik fontos, központi őrhelyén. Az impozáns opus öt fejezetre tagolódik: *1945*, *1947*, *1956*, *1963* és *1975*. Ezek az évszámok különösen azok számára strukturálják jól a vaskos kötetet, akik gyorsan meg akarnak találni valamely személyt vagy eseményt. De a gondos, kellemes stílusú munka folyamatosan is olvasható, pontosan követi az eseményeket. Javára szolgál a kötet rendszere, az, hogy minden fejezetet jegyzetek követnek, a mű végén pedig átfogó személy- és tárgymutató található.

Az első periódus 1945-tel kezdődik, amikor Magyarország német megszállása és a nyilas hullám nyomában megindult a menekülés Nyugat-Európába. 1947: ez a hazai demokratikus kísérletek összeomlása, a demokratikus politikusok menekülése, a menekülők második hullámának elindulása és az emigrációs intézményrendszer kiépülése. Az emigráció mintegy szerencsés helyzetben volt azáltal, hogy két, közjogi szempontból is legális rangú, demokratikus múltú személyisége is Nyugatra került, és élére állhatott egy emigrációs magyar társadalom szervezésének és szolgálatának. Varga Béla, az 1945–47-es nemzetgyűlés elnöke lett a Magyar Nemzeti Bizottmány (idővel változott a név, a tagság és a politika) elnöke, és Kéthly Anna, aki az 1956-os Nagy Imre-kormány államminisztere volt, nem csak a magyar ügy nemzetközi élharcosa, hanem az emigráns magyar szociáldemokrácia vezetője is. Fáradhatatlan szervezőmunkájukra tekintettel több más, kiváló emigránst is meg kell említenünk, a korán visszavonultakról nem is szólva. A közös ügynek szentelte életét, munkáját például Auer Pál, Barankovics István, Eckhardt Tibor, Nagy Ferenc, Kovács Imre és számos jeles, Nyugatra menekült magyar politikus. Hazai alapokon újjászerveződött több demokratikus párt, így a Kisgazdapárt, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Parasztpárt, a szociáldemokraták és polgári demokrata liberális csoportok. Sajnos, mind a pártokban, mind híveik körében gyakoriak voltak a viszályok és a változások. Ellentétes felfogások, rivalizálások, stratégiai konfliktusok okozták az egységre való képtelenséget. Mindez hozzátartozott az emigrációhoz, és Borbándi bőven hoz rá példákat.

A következőkben Borbándi munkájából a menekültáradatnak az emigrációt alakító hatásait emeljük ki. E hatások némelyike döntő volt. Több százezer ember (gyakran hosszabb várakozás vagy vándorlás után) telepedett le Nyugat-Európa valamelyik országában, Észak-Amerikában, Dél-Amerika egyes országaiban, Ausztráliában, Új-Zélandon. Ez a legtöbb

helyen – átmeneti bizonytalanságok, esetleg nélkülözés árán – a megélhetés biztosítását, az integráció és a honosítás lehetőségét, a demokratikus szabadságjogokat, emellett a magyar kultúra (sajtó, művelődés, iskola) ápolásának lehetőségét is magába foglalta. Főként a második emigrációs hullám teremtette meg azokat a személyi és tárgyi kereteket, amelyek alkalmasnak bizonyultak az '56-os menekültek tömegének befogadására. E harmadik menekülthullám útjainak ábrázolása és elemzése teszi ki a Borbándi-mű túlnyomó részét.

Az emigránsoknak a magyarságban való megmaradása nagy mértékben függött a pártok, pártszerű csoportosulások, politikai klubok, egyesületek, egyetemi csoportok működésétől (pl. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában: amerikai egyetemek magyar tagozattal, a Magyar Baráti Közösség nagy létszámú „Itt-Ott” találkozói, a híres torontói Magyar Ház). Fontos szerepet játszottak az egyházak magyar gyülekezetei és kiemelkedő személyiséggel rendelkező lelkészeik. A magyar katolicizmus Mindszenty tekintélyére és hierarchikus elveire támaszkodva, szinte mindenütt jelen volt. A protestáns gyülekezetek működése jelentőségteljes volt több régióban, így Németországban, Hollandiában, Skandináviában, Svájcban, Angliában, de az USA-ban is. Sok helyen eredményes együttműködés alakult ki az egyházi és a világi szervezetek között. Erősen hatott az emigráció egységére az ökumenikus mozgalom keretében végzett közös világi és hitéleti munka. Ez évtizedeken keresztül hatékony együttműködésbe vonta a magyar „Pax Romana” – Katolikus Egyetemi/Értelmiségi Mozgalmat az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemmel (mely a rendszerváltás után Magyarországon megrendezett ökumenikus találkozók és vitafórumok formájában ma is folytatódik). Külön ki kell emelni a cserkészetet, melynek – katolikus, illetve protestáns vezetéssel – igen széles és hatékony hálózata épült ki, és eredményes munkát végzett és végez a magyar nyelv tanítása, a magyar szellemiség ápolása és a történelem oktatása terén. Virágzott az iskolai és iskolán kívüli magyar nyelvű oktatás, mely szintén egyházi és világi tevékenység is volt. Ezeknek eltérő formáit a helybeli magyar oktatáspolitikai és a befogadó ország hozzáállása határozta meg. Svédországban kiemelkedően példás a hozzáállás, ahol a hatóságok nemcsak magyar egyesületek, klubok, folyóiratok működését engedélyezik, sőt pártolják, hanem lehetővé teszik a magyar nyelvoktatást egyes svéd nyelvű iskolákban is. A legkedvezőbb helyzet a bajorországi Burg Kastl magyar gimnáziumában volt (azóta sajnos megszűnt), ahol az érettségiig magyar nyelven lehetett tanulni, és ahová minden égtáj felől jöttek – nemcsak magyar – tanulók.

Jól működtek az emigránsok tájékoztatását és nyilvános kapcsolatait szolgáló intézmények is, nevezetesen a magyar nyelvű sajtó, főleg a folyóirat- és a hírlap- (kevésbé a könyv-) kiadás, valamint a rádióadások. A magyar sajtóorgánumok számát és megjelenési helyüket nem tudjuk felsorolni, mert ahol magyarok laknak, szinte minden országban jelen vannak. Meg kell azonban említenünk a három legrangosabb európai magyar sajtóterméket (Amerikában több ilyen is volt), ezek: a párizsi *Irodalmi Újság*, a müncheni *Látóhatár* (1958-as átstrukturálása után, mint *Új Látóhatár*) és a római *Katolikus Szemle*. A könyvkiadás (már csak anyagi okok miatt is) nem volt az emigráció erős oldala. Csak a legkiválóbb szerzők – mint Cs. Szabó László, Márai Sándor és Szabó Zoltán – tudtak nagy hatósugarú, rangos kiadóknál, viszonylag nagy példányszámban publikálni.

A kis, helyi jellegű rádióadók jelentősége eltörpül az amerikaiak által finanszírozott Szabad Európa Rádió (SZER) mellett. Ennek célja a vasfüggöny mögötti valamennyi ország lakosságának akusztikai úton való tájékoztatása és ellenállásra buzdítása volt. A londoni BBC idegen nyelvű adásai mellett a SZER egyike volt a szovjet csatlósországokban legszívesebben, legsűrűbben hallgatott adóállomásoknak. A különböző nyelvek szerinti osztályokban a publicistáknak igen nagy létszámú kompetens, állandó, vagy időszakos munkatársa dolgozott és kapott ezzel egzisztenciát, illetve alkalmanként lehetőséget előadások tartására a SZER hullámain keresztül. Ez a szakszerűség jellemezte a magyar osztályt, ahol például Márai Sándor neve fémjelezte az alkalmi munkatársak színvonalát. Nos, éppen 1956 hozott egy nemzetközi viszonylatban is jelentős viszályt és konfliktust a SZER-nél. A forradalmat megelőzően a rádióadó – többek között amerikai megbízóinak nyomására – hangosan és erőteljesen biztatott a politikai lázadásra, majd a magyarországi szovjet agresszióval szembeni katonai ellenállásra is. Mivel november 4. után a SZER-nek a szovjet elnyomás elleni agresszív műsorpolitikája egy ideig még érvényben maradt, ezért a hazai és nyugati hallgatók körében is megütközést, kiábrándulást keltett. Azután, hogy a SZER washingtoni gazdái óvatosabb magyarországi külpolitikát vezettek be, a rádió átszervezéssel változtatott műsorpolitikát.

Borbándi művének az emigrációs hullámokat tárgyaló első három fejezete után az *1963* és *1975* című fejezetek nem szólnak újabb emigrációról, hiszen ilyen 1956 után már alig volt. Ezen évszámok jelentősége Borbándi számára másban rejlik. 1963-at az amnesztiák évének nevezhetnénk az ENSZ, majd Kádár országlása szintjén; 1975-öt pedig a híres *Helsinki* nemzetközi egyezmény fogalmával jelölhetnénk: *Status quo contra emberi*

jogok. Mindkét időszakra jellemző, hogy mind az emigrációs és a hazai magyar politikát (illetve magatartást), mind a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyát óvatos közeledés és enyhülés jellemzi. Jórészt ezekkel az eseményekkel, s csak másodsorban foglalkozik az ebben az atmoszférában zajló belső emigrációs történésekkel a mű két utolsó fejezete. Az enyhülés légkörében az olvasó számára csak az emigrációs viták bővülése jelent „új” eseményeket. A hivatalos Magyarországon ezután kevésbé támadják az emigrációt – legalábbis annak egy része már nem számít okvetlenül „disszidens” ellenségnek. Közös kapocsként fedezik fel a nyelvet és kultúrát, az ún. Magyarok Világszövetsége és az Anyanyelvi Konferencia egynémely nyugati magyarokat is bevonó tevékenysége érdekében. Persze, mindez nem általános, mert Kádárék részéről a kapcsolatok az emigránsok „jó viseletét” feltételezik. Hasonló igyekezet az emigráción belül is tapasztalható. Az óhaza irányába való közeledésnek is vannak tevéleges hívei, de mások továbbra is kerülnek a hazai vezetéssel való bármilyen együttműködést, tartanak a turpisságtól, meg a „semmit mindenért” gyakorlatától. Ebbe a „belviszálykodásba” ki-ki igyekszik az amerikaiakat is bevonni. Példa erre a Szent Korona hazavitele körül kirobbant heves vita. Ez jellemzi az emigráció belső életének eseményeit is. Itt a helyenkénti kiöregedést és kihalást lehetne még megemlíteni. És van még egy igen nagy gond, amelyről a legutolsó évek kivételével, nem esik szó Borbándi könyvében, nyilván, mert saját létének biztosítása miatt az emigráció kezdetben alig foglalkozik a Kárpát-medence elszakított magyarságának küzdelmes sorsával. Ez csak a kötet vége felé, a nyolcvanas évek tárgyalásánál lesz téma az emigráció számára, amikor már nemzetközi méreteket ölt a felvidéki, és kivált az erdélyi magyarok szégyenletes helyzete elleni tiltakozás.

Borbándi Gyula erről is híven tudósít, mint ahogy munkájában végig részletesen és objektíven ír az emigrációt érintő minden lényeges fejleményről és eseményről. Borbándi sorsa úgy alakult, hogy igen fontos helyeken és intézményekben volt jelen, ahol sok mindent megtudott a környező világról, anélkül, hogy bármilyen irányban elfogulttá vált volna. Aki nem tudja, a könyvben aligha veszi észre, hogy Borbándi Gyula, aki vezető parasztfunkcionáriusként menekült, kint is megtartotta parasztszövetségi kötődését, valamint vezető szerepét az *Új Látóhatár* szerkesztésében és a Szabad Európa Rádió magyar osztályán, és mindvégig igyekezett tárgyilagosságát megőrizni az emigrációval kapcsolatos minden témát illetően.

Többynelvűség – belső gazdagodás

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 2013-as Akadémiai Napjait május 6–11. között a Goersdorf fölötti, festői fekvésű Liebfrauenbergben tartotta. A falucska a kétnyelvű – francia-német – Elzászban van, a helyszín megválasztása a találkozó alapgondolatát volt hivatott hangsúlyozni. Bár a tanácskozás résztvevőinek többsége két- vagy többynyelvű közegből érkezett (Erdély, Szlovákia, Vajdaság, Svájc), érdekes volt megtapasztalni e jelenség német-francia vonatkozását is. Milyen belső gazdagodást jelent a többynelvűség egy nemzet, és milyen az egyén életében? Milyen volt a helyzet e téren a múltban és milyen a jelenben? Hogyan látja a kérdést az idősebb és hogyan a fiatalabb nemzedék?

Ezekre a kérdésekre keresték a választ az Akadémiai Napok előadói és vitázói. Robert Evans oxfordi történész például a múltba nyúlt vissza, és a történelmi Magyarország többynelvűségét tekintette át. Nádasy Ádám budapesti nyelvész a nyelvfejlődés szemszögéből vizsgálta a magyar, a finn-ugor és más nyelvek közötti hasonlóságot vagy éppenséggel az eltérést. Szarka László budapesti történész, aki a Szabadegyetem konferenciáinak rendszeres előadója, a megbékélés gondolatának Közép-Európában oly nagyon szükséges voltáról beszélt. Felvetette: vajon mikor születnek meg végre a térség közös történelemkönyvei, amelyekből az iskolákban a közös és nem az egymásnak feszülő történelmet tanulhatnak a diákok? Melegh Attila budapesti szociológus jóvoltából terítékre került a migráció és az identitás napjainkban igencsak időszerű kérdése. S hogy a többynelvűség a gyakorlatban hogyan nyilvánul meg, arra egy kerekasztal-beszélgetés során Európa különböző városaiban élő magyar fiatalok adták meg a választ. Gyakorló lelkészek az egyházi szolgálat vonatkozásában vitatták meg ugyanezt a kérdést, rámutatva arra a kötelességre is, amely a kisszámú közösségek nyelvi igényeinek kielégítését jelenti. Ódor László nyelvész a többynelvűség közép-európai esélyeiről beszélt, és arról, miként tágul mindenki előtt a világ egy-egy újabb nyelv elsajátításával.

Nagyon érdekes és tanulságos volt a közeli Haguenauban lévő kétnyelvű iskola meglátogatása, mert az ott hallottakban mintha helyenként visszacsengett volna a közép-európai kisebbségek gondja is. Ezt megelőzően volt egy rövid kirándulás Strasbourgba, a résztvevők kissé beleszagolhattak ennek a gyönyörű városnak a történelmi levegőjébe. Az Akadémiai Napokat az esti műsorok tették teljessé: Orth Enikő zongoraművész és Demény Péter

író-szerkesztő Erdélyből, Lackfi János költő Magyarországról érkezett. A sziporkázó költői műsort a svájci Donáth Lehel gordonkaművész, felesége, Miho zongorakíséretével gazdagította. Az utolsó estét pedig a saját hangszereiket, zenéjüket és táncukat bemutató, nagyszerű hangulatot teremtő helyi néptáncsoporttal tölthették a résztvevők. Magától értetődően a 2013-as tanácskozás minden napja reggeli áhítattal kezdődött, amelyet az ökumenizmus jegyében tartott református, evangélikus és katolikus lelkész.

Lezajlott a tisztújító közgyűlés is, és a Szabadegyetem társegyesületeinek fóruma. A közgyűlés a leköszönő Deák Péter és Gödri Zsolt munkáját megköszönve, helyükbe új tagként az erdélyi Benkő Tímea evangélikus lelkészt és Demény Péter író-szerkesztőt választotta meg az elnökségbe, kilenc eddigi tag tisztségének meghosszabbításával. Az új elnökség Varga Pál elnököt egyhangúlag újraválasztotta a következő kétéves ciklusra. Az utolsó reggelen tartott útra indító áhítat után az Akadémiai Napok résztvevői a mielőbbi viszontlátás jóleső érzésével távoztak, és azzal az ígérettel, hogy 2014 májusában ismét találkoznak.

Nagy Ildikó
(Pozsony)

Beszámoló az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Egyesület 2013. évi munkájáról

Az EPMSZ magyarországi Egyesülete munkálkodásban és eseményekben gazdag, eredményekben szerényebb esztendőzt zár:

- 2013. április 15. – Az EPMSZE tagjainak rendes közgyűlése. Gergely Éva kilépett elnökségünkől. Köszönjük eddigi kitűnő munkáját! Szerencsénkre Demeter Gellért átvette feladatkörét, így továbbra is jogilag és anyagilag is ellenőrzött tevékenységet folytathatunk. A titkári munkát korábban Gyimóthy Lilla végezte és Boldis Gergely segítette. Májusban szerepet cseréltek. Köszönjük Gergő aktív munkáját!
- 2013. május 5-7. – Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Elnökségi ülése Liebfrauenbergben. 2013. május 6–11. között *Többnyelvűség – belső gazdagodás* témával került megrendezésre az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 2013. évi Akadémiai Napok című konferenciája Elzászban, Liebfrauenberg tanulmányi központban.
- 2013. június 4. – Megkoszorúztuk az EPMSZ Szabó Zoltán emléktábláját.
- 2013. július 3. – Barátaink és tagjaink Szabó Zoltán-idézetekből font „koszorúval” emlékeztek az író születésnapjára, s úgy láttuk, hogy e gondolatok többsége nem vesztette el aktualitását; így e koszorú – sajnós? vagy szerencsére? – sokáig nem fog elhervadni. Köszönjük a beküldők figyelmét és gondosságát! A koszorút azzal a reménységgel akasztottuk a képzeletbeli emléktábla alá, hogy még alkalmi olvasóinak is kedvet csinál az életmű megismeréséhez (ezért is illesztjük e beszámoló végéhez függelékként.)
- 2013. július 8. – Az EPMSZ 2012/2013-as Évkönyvének kipostázása könyvbarátaink részére.
- 2013. október 18–20. – Az EPMSZ Erdélyi Köre Brassóban tartotta őszi konferenciáját, témája: *Brassó-Kronstadt. Protestánsok a Kárpátok alatt*. Köszönet az Evangélikus Egyháznak és Boros Miklósnak, hogy elnökségünk több tagja is ott lehetett a gazdag programú hétvégén!

- 2013. október 25–27. – Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Elnökségi ülése Berekfürdön.
- 2013. november 4. – Idén nem tudott az Egyesület virágot elhelyezni az '56-os forradalom államminisztere, Bibó István rakparti szobránál, mivel a Parlament körüli munkálatok miatt lefedték és kordonnal vették körül. Koszorúzás helyett szétküldtük barátainknak – a méltán híressé vált – 1956. november 4-i nyilatkozatát.
- Őszre sikerült eljutnunk oda, hogy átvegyük az elfekvő könyveink értékesítésének ügyét. Az egyesítés, leltározás, recenzió-készítés munkáját Boldis Gergely és Kőszegi Ábel irányította. Ők azt remélték, hogy – korábbi megegyezés szellemében – könyveink november elejére átkerülnek a Könyvtárellátó Kht. raktáraiba, nekik pedig csak adminisztrálniuk kell majd a Könyvtárellátótól érkező bevételeket. Ez a reménység nem vált be, mert rakhely hiányában minden könyvünkből csak 2-3 példányt tudtak – késve – elszállítani. Ezért önálló terjesztést is kezdtünk az igények felmérésével. Nagyon fontos lenne, hogy a már kiküldött könyvajánlónk a csatolt recenziókkal együtt minél szélesebb potenciális vásárlóréteghez jusson el. Ehhez kérjük tagjainknak – és jelen soraink minden olvasójának – segítségét.
- 2013. november 18. – Az EPMSZE és a Magyar Pax Romana szervezte *Lehet-e?* Fórum internetes, élő közvetítésének elindítása.

Szabadegyetemi estjeinket 2013-ban is a Magyar Pax Romanával közösen rendeztük a Deák téri evangélikus gyülekezet termében. A helyszínért továbbra is nagy köszönettel tartozunk a gyülekezetnek és lelkészének, Smidéliusz Gábornak. Az év folyamán az alábbi alkalmakon vehettek részt a fórum iránt érdeklődők (illetve novembertől – kísérleti jelleggel – az interneten is követhették az élő közvetítést):

- **2013. január 21. – Etnikai vagy/és társadalmi kérdés a roma ügy?** *Társadalmi problémák etnicizálása vagy az etnikumok társadalmi befogadása.* A kérdésre Topolánszky Ákos és Krémer Balázs válaszolt.
- **2013. február 18. – Keresztény szakkollégiumok cigány pasztorációja.** Vendégeink voltak: Hofher József és Antal István, a jezsuita cigány szakkollégium vezetői és néhány hallgatója.
- **2013. március 18. – A bennünk és velünk élő rasszizmusról.**

Bársony Katalin, Liebhardt András, Síklaki István. Moderálta: Horányi Özséb.

- **2013. április 15. – Balkán-e a Balkán?** Andócsi János történész, a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége alelnökének előadása a délszláv népek és nemzetek konfliktusainak gyökereiről.
- **2013. május 27. – A pécsi Gandhi Gimnázium tanulságai.** Csovcics Erika és Horváth Aladár. Moderálta: Józsa Márta, Horányi Özséb
- **2013. június 17. – Nyelvében vél a nemzet!** Nádasdy Ádám nyelvész, az ELTE professzorának előadása a nyelvtörténet, nyelvrokonság és a nemzettudat összefüggéseiről.

A fórum videóanyaga az alábbi linkre kattintva megtekinthető:

<http://www.egyhazestarsadalom.hu/kiemelt-page-53/2012-majus-20/>

- **2013. október 21. – Tekintélyelvű polgárok?** *Bizalom és individualizmus értékválság idején.* Gyáni Gábor, Szabó Márton, Síklaki István. Moderálta: Horányi Özséb.

A fórum videóanyaga az alábbi linkre kattintva megtekinthető:

<http://www.egyhazestarsadalom.hu/kiemelt-page-53/2013-oktober-21-tekintelyelvű-polgarok/>

- **2013. november 18. – Ki mit ünnepel október 23-án?** *Eszmék és rögeszmék 1956-ról.*

Rainer M. János történész, az 1956-os Intézet igazgatójának előadása.

A fórum videóanyaga az alábbi linkre kattintva megtekinthető:

<http://www.egyhazestarsadalom.hu/kiemelt-page-53/2013-november-18-kinek-miert-unnep-1956/>

- **2013. december 16. – A „hittan vagy erkölcsan” modell buktatói, alternatívái és javíthatósága.** A beszélgetés résztvevői: Biró Gyula, Jakab György, Hajdú Zoltán Levente, Kuslits Katalin. Moderátor: Kamarás István OJD.

A fórum videóanyaga az alábbi linkre kattintva megtekinthető:

<http://www.egyhazestarsadalom.hu/kiemelt-page-53/2013-december-16-a-hittan-vagy-erkolcsan-modellrol/>

2014. évi terveink:

- 1. A Pax Romanával együtt szervezett *Lehet-e?* estek két félévi tematikájának összeállítása. A téma-javaslatokat folyamatosan várjuk,

s minden tagunkat kérjük az aktív részvételre és párbeszédképes érdeklődők toborzására!

- 2. A Szervezet honlapjának (www.epmsz.eu) megújítása és karbantartása. Sajnos máig nem rendelkezünk naprakész honlappal. Ezért külön köszönettel vettük, hogy szellemi termékeinket – főként a közösen szervezett *Lehet-e?* Fórumunkat – befogadta a Pax Romana internetes folyóirata, a www.egyhazestarsadalom.hu. Fórumaink hangfelvételeit, majd – kis késéssel – videóit is hallhatják, láthatják érdeklődő tagjaink. Előadásainkat és vitáinkat november óta „egyesben” közvetítjük. Ezzel egyben módot adunk arra, hogy az érdeklődők – Kecskemétről, Váradról vagy Párizsból – kérdéseket tegyenek fel az előadóhoz, vagy megjegyzéseket fűzhessenek a hallottakhoz. Ám akik nem hívói az „egyidejűségnek”, vagy éppen nem érnek rá: azok néhány nappal később is megnézhetik az adást, és kommentárt írhatnak hozzá az [egyhazestarsadalom.hu](http://www.egyhazestarsadalom.hu)-n. Természetesen köszönettel vesszük, ha tagjaik valamilyen más megjelenési lehetőséget is kínálnak elnökségünknek, ám ettől függetlenül örülünk annak, hogy Egyesületünk egyik szellemi fórumának tekinthetjük a folyóiratot, amelynek más rovatait is szíves figyelmükbe ajánljuk. Ha megnyerte tetszésüket, kérjük: ajánlják másoknak is, hogy mind többekkel cserélhessünk eszméket – határok nélkül.
- Az EPMSZ-könyvek kedvezményes értékesítésének, illetve anyaországi és határon túli könyvtárakhoz, intézményekhez való eljuttatásának folytatása.

* * *

Végül emlékeztetjük olvasóinkat arra, hogy adójuk 1%-ával is támogathatják közhasznú Egyesületünk munkáját; a rendelkezési nyilatkozathoz szükséges adószámunk:

18094244-1-41.

Bibó István
elnök (Budapest)

Függelék

„*Virtuális koszorú*” Szabó Zoltán emlékére, 2013. június

5. – július 3.

„Irodalmi nemzet? Ez, akár a nemzet: emberek. De ebbe nem azzal kerül az ember, hogy világra jön, anyakönyvbe írják. Ebbe a nemzetbe azzal születik bele, amit ő maga ír. Ha munkájában van irodalmi érték. /.../ Irodalmi értékű minden írott mű lehet. Bármelyik műfajban. Akármelyik tudományágban. Historikus, irodalomtörténész, filozófus, fizikus, szociológus, ha irodalmi nyelven olvashatóan fejezi ki a mondanivalóját: az irodalmi nemzetbe kerül. Ha szaknyelven ír, szakember marad.” (Szabó Zoltán: *Ősök és társak*, EPMSZ 1984. pp. 301-302)

Sárközi Mátyás (London)

„Európa – gondoltam később a Matterhorn gőgös csúcsa alatt –, kedves vén Európa, milyen színes vagy! Mennyi gazdagság völgyeidben és mennyi nyelv városaidban! Mennyi életforma tájaidon és hányféle szellem betűid edényeiben. Kopott és csiszolt táj, cizellált félsziget Ázsia peremén, mint Görögország volt Európa peremén. *Változatosság* – ez a lényeged. Gyönyörű szó, majdnem egyértelmű a gazdagsággal s a kultúrával.” (Szabó Zoltán: *Összeomlás*. Francia útinapló, Nyugat 1940. p. 210)

Szabó Zsuzsa (Párizs)

„Ha ezen a tájon jársz, ugyanaz a szorongás fog el, ami meglep akkor, ha a magyar történetet olvasod. Érzed, hogy mi lehetett volna belőle és látod, hogy mi lett.” (Szabó Zoltán: *Cifra Nyomorúság*, Cserépfalvi Kiadó, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T. nyomása 1942. p. 15)

Sebess Pedro

„A haza az, ahol az ember relatíve biztonságosabban érzi magát, mint másutt. Ami annak a következménye, hogy az az érzése, vagy képzelete, hogy nem veszi körül rosszindulat, vagy rosszakarát. A haza alapjában véve a jóakarátú embereknek a gyülekezése az ember körül. Ez ad haza érzést.” (Neményi Ninon BBC interjúja Szabó Zoltánnal Bretagne-i otthonában, 70. születésnapja alkalmából. Megjelent később: *Irodalmi Újság*, Párizs, 1982. 4. szám)

Neményi Ninon (London)

„Nemzet vagy nemzetiség dolgában kétféle gondolkodás lehetséges.” Az egyik szerint „a magyarság nem a magyar ország lakosaiból tevődik össze, hanem minden magyar ’jellemet, képességeket, szellemet’ mutató emberből, akárhol éljen is.” Tehát ez olyan gondolkodás, amely „minden olyan EMBER-t számon [tart], aki magyarnak tekinthető. A másik a magyar ország határai közé szoruló, egy helyhez kötődő TERÜLET-tel vet számot. S azokkal, akik ezen a területen élnek. Ez a TERÜLETI szemlélet feleannyi magyart küszöböl ki, hogy homályban vagy taszít homályba, mint amennyit magába foglal.” (Szabó Zoltán: *Diaszpóranemzet*, Osiris, 1999. p. 19.)

Szekeres Szabolcs (Budapest)

„Világossá vált előttem, hogy mindenekfölött hazudnunk nem szabad. Legkevésbé önmagunknak. Ha valaki, akkor mi tudhatjuk ezt. Kortársaink az elmúlt évtizedekben a hazugságok különös légkörében éltek. Hazudtak elsősorban önmaguknak. (...) Nagy megnyugvással jártuk az önáltatás útjait: A mi kortársaink ábrándjaik felé haladtak elrettentő önbizalommal a szakadékba...” (*Hazugság nélkül* – 1945. szeptember, a *Valóság* c. folyóirat bevezetője.)

Kenedi János (Budapest)

„Valóság: szürke szó, pátoz nélküli. Ám néha úgy érzem, biztosabban ellentéte a hazugságnak, mint az igazság. Az igazság mindig valakié. A valóság kívülünk van. Nem befolyásolhatják szorongásaink, vágyaink, reményeink. Legfeljebb tetteink.” (Szabó Zoltán: *Hazugság nélkül*. Valóság 1945. 1. szám)

Noszkai Gábor (Budapest)

„Világos, hogy minden nép a maga szenvedéseit viseli el nehezen, s a népek a szenvedésből is szeretnek magántulajdont csinálni. Nehezen hiszik el, hogy másnak is van belőle.” (Szabó Zoltán: *Angliai vázlatkönyv* p. 66.)

Bibó István (Budapest)

(II. Rákóczi Ferenc) „Magyarországon volt olyan európai, mint idekinn. Idekinn volt olyan magyar, mint Magyarországon.” (London, 1967) (Szabó Zoltán: *Ősök és társak*, EPMSZ Bern, 1984. p. 57.)

Bene Éva (Rennes, Franciaország)

„Vigyázz, magyar! mert a harcot nem világnézetek vívják, hanem világnézetekkel vívják.” (*December közepén jelenik meg a Magyar Honvédelem Naptára*. Magyar Nemzet, 1939. november 19.)

Réz Pál, műfordító

„Különös országban élünk, ahol a szó hasonló a kőhöz, mely néhány gyűrűt ver a víz színén és aztán elmerül egyszer s mindenkorra. Nálunk a felismerést nem követi tett, a terveket nem követi megvalósulás.” (Szabó Zoltán: *A tardi helyzet*. Harmadik kiadás, Cserépfalvi, 1937. Előszó. p. 7–8), (Szabó Zoltán: *A tardi helyzet – Cifra nyomorúság*. Akadémiai – Kossuth – Magvető, 1986)

Trencsényi Imre (Budapest)

„A kifejezés, a közlés legeredményesebben működő eltorzítója és elbizonytalanítója a politika. Úgy is mondhatnám, hogy a nyelvrontás, illetve a beszédrontás, a közlés deformálása a politikusok *déformation professionnelle*-je.” (*Diaszpóranemzet*, p. 213.)

Kőszegi Ábel (Budapest)

„Aki ír, az a vad vágóban eléje vetődő megoldatlan problémák megigézettje: az író végül is nem ír, hanem kiáltoz, nem alkot, hanem világgá beszél, nem ábrázol, hanem segíteni akar, nem emberről szól, hanem nemzetlétet félt.” (Szabó Zoltán: *Ősök és társak*. 1984. p. 121. a lap alján)

Nagy Edit

„Az irodalmi nemzetet – mint minden nemzetet – az a bizonyos «mindennapi népszavazás» tartja össze. Vagyis egyéni döntések az együvé tartozás mellett. Mihelyt az összetartozás-tudat az írókban, kifejezése a szellemi életben elhalványul, vagy elnémul, az irodalmi nemzet gyöngül, a minőség rokkant, a tehetség elbátortalanodik, az értelem eleven erői elszikkadnak, a szellemi élet vérkeringése elakad. A nemzet megszenved. Megsemmisíteni birodalmakat lehet. Nem irodalmakat. A Római Birodalom megsemmisült. A latin irodalom megmaradt. A Római Birodalomból a romjai maradtak meg. A Római Birodalomról az maradt meg, ami latinul kifejeződött.” (Szabó Zoltán: *Ősök és társak*, EPMSZ 1984. p. 305.)

Pomogáts Béla

„Pártatlanságunk valahogy ilyen: tudjuk becsülni az értéket, bárhol jelenjék is meg. De képtelenek vagyunk becsülni az értéktelenséget. Ezért nem tudjuk felvenni sem a jobboldal testi, sem a baloldal lelki formaruháját. Mert ez azt követelné, hogy elnézzük az értéktelenséget és tudatlanságot csak azért, mert a mi oldalunkon van.” (Szabó Zoltán: *Kortárs aggodalmaira. Pesti Napló*, 1937. február 21. p. 42.)

Martin József

„Mi a magyar demokrácia teendője a párizsi és európai és világbeli tapasztalatok után? Nagyjából ez: belülről visszanyerni azt, amit kifelé elvesztettünk. Vajha a magyar politikai élet ezzel törődne ezentúl s nem csupán azzal, hogy megállapítsa, kik belpolitikai ellenfeleik barátai, hogy azoknak ellenségévé válják.” (Szabó Zoltán: *Nyugati levelek*, 1987, p. 93.)

András Sándor

A Protestáns Szabadegyetem Felvidéki Köre tevékenysége a 2013-as évben

Immár öt éve, hogy megalakult az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Felvidéki Köre, a *Szlovákiai Magyar Protestáns Oktatási és Közművelődési Egyesület*. Sok-sok szabadidőben végzett munka van azok mögött, akik az anyanyelvi kultúra és oktatás fejlesztése, ápolása és a programok biztosítása érdekében vállalták a küldetést és valósították meg a rendezvényeket a lehetőségekhez mérten, a helyi igényekkel összhangban.

Hagyományos rendezvényeinkkel 2013-ban is három korcsoportot szólítottunk meg: a felnőtteket, az ifjúságot és a gyermekeket.

„Amiben a lelketek nyer, az az igazi nyereség” hívó gondolatnak a jegyében tisztelgett Egyesületünk a társszervezőkkel együtt *Gárdonyi Géza halálának 150. évfordulóján* egy szakmai konferenciával, melyre szinte az

Gárdonyi Géza Emlékkonferencia, Rimaszombat

egész Kárpát-medencéből jöttek érdeklődők. A rendezvényre 2013. november 15 – 16-án került sor Rimaszombatban, majd szakmai tanulmányúttal zárult Egerben. Gárdonyi az *Egri csillagok* című regénye révén hazafiasságból ércnél maradandóbb példát mutatott a mindenkori ifjúságnak. A szervezők az író életművét, filozófiáját, érzékeny lelkének megismerését, illetve a legújabb Gárdonyi-kutatásokkal való megismerkedést tűzték ki a konferencia céljává.

Az emlékkonferenciát a feledi Szombathy Viktor Magyar Tannyelvű Alapiskola *Az ezerarcú Gárdonyi – Érdekességek Gárdonyi életéből* című, rendkívül színes, az életművön jelentősen túlmutató előadása nyitotta meg.

A nyitóelőadást Kovács Gábor, a veszprémi Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kara Magyar Irodalomtudományi Tanszékének irodalomtörténésze tartotta, aki Gárdonyi prózaköltészetét vázolta fel kellő megalapozottsággal. A narratív felfedezőút során a „más szóval mondani a szót” poétikai eljárás lényegére mutatott rá.

Szülővessző, mely idegenből hozva egri tőkévé lett – hangzott Király Júlia expresszív előadás-címe, mely során a Gárdonyi-hagyatékot muzeológus szemmel láttatta, kitérve a Dobó István Vármúzeum teljes testamentumára, beleértve az író kézírásos lenyomatait is. Sebők Valéria, a Feledi Kistérségi Hivatal vezetője bemutatta, hogy a szlovákiai magyar alapiskolában hogyan ismertetik meg Gárdonyit az ifjúsággal. A régió tanintézteiben végzett kérdőíves felmérése nyomán kézenfekvő lehetőségekre bukkant az író életművének tanításával kapcsolatban. Hangsúlyozta, hogy a mai irodalomtanításban alapvető szemléletváltásra van szükség, hogy áthidaljuk a nemzedéki nehézségeket, a kor kihívásait.

A tanácskozás előadásaiból leszűrhetjük, hogy sem a tudomány, sem az iskola nem vonhatja ki magát a jelenkori irodalomtanítás kihívásai, jelenségei és tényei alól. Minél hamarabb felismerjük ennek szükségszerű voltát, annál eredményesebb lesz oktató-nevelő munkánk. S bár igaz a Gárdonyi-idézet, hogy „a tanító olyan lámpás, amely minél inkább világít másoknak, annál inkább fogyasztja önmagát”, mégis a néptanító küldetése még a jelenkorban sem nem tűnik teljesen reménytelennek.

A tanácskozás Egerben folytatódott, majd a résztvevők megtekintették a Vármúzeum kiállításait. A konferencia Gárdonyi Géza sírjának megkoszorúzásával fejeződött be.

Az Abaúj-Tornai Egyházmegye magyar tanítási nyelvű iskoláinak diákjai számára 2013-ban is megszerveztük a hagyományos *Bibliaismereti vetélkedőt*, amelynek során háromtagú csapatok mérték össze tudásukat. A csapatok egy-egy evangélista – Máté, Márk, Lukács, János – neveit viselték. A gyermekeknek három feladatkört kellett megoldaniuk. Először eljátszották a bibliai történetet, aztán felmondtak egy-egy adott történetet, majd a harmadik feladatnál igehelyeket kellett megtalálniuk a Bibliában.

A vetélkedőt Drenko Zoltán, a Rozsnyói Református Egyházközség Alapiskolájának lelkésze vezette. A zsűri szóban értékelt a csapatok teljesítményét, előadásaik szövegi részét, magát az előadást, valamint azt,

Bibliaismereti vetélkedő Rozsnyón

hogyan az adott történetet a csapatok mennyire értették meg, le tudták-e vonni a tanulságot és mennyire tudták visszaadni, hogy mit üzen Isten az adott igé által.

A gyermekek szívesen jönnek a rendezvényre, izgalmasnak tartják azt. Az ilyen vetélkedők célja, hogy a gyülekezeteknek lehetőséget adjanak a találkozásra, ismerkedésre, eszmecserére, a hit erősítésére.

A nyár folyamán került megrendezésre a *III. Harmos Károly Képzőművészeti Alkotótábor*. A foglalkozásokat vezető pedagógusok az elmúlt évek alatt elsajátították az élményszerű vizuális nevelési programot, így a megfelelő irányítás mellett a gyermekek keze által az egész hét folyamán szemet gyönyörködtető, lelket melengető munkák születtek. Ez az alkotási mód a festés, a viaszos visszakaparás, a hengerezés, mintázás – és így tovább. Az alkotótábor tevékenységei a vizuális nyelv használata által lelket tisztító, embert gazdagító sajátos lehetőségévé vált a teljességre való törekvésnek, melyben a gyermekek más-más helyről hozott kulturális értékei is összekapcsolódhatnak.

A táborozók az ismeretek bővítése céljából szentendrei tanulmányúton vettek részt, ahol múzeumpedagógiai foglalkozások voltak. A résztvevők

magas száma is bizonyítja, hogy hazai iskoláinkban sok az ifjú tehetség, akiből nem hiányzik a céltudat, a szorgalom, az akarat és a kitartás sem.

2013-ban is folytatódott az Egyesület *szórványprogramja*, melynek célja, hogy a pozsonyi, rozsnói és kassai régió kisiskoláiban megelőzze a gyermekek anyanyelv ismeretének romlását. Folytatódtak az előző években megkezdett programok, melyek az anyanyelvi igényességet és a fejlesztést tűzték ki célul. Tovább folyt a munka azokban a szakmai műhelyekben, melynek célja a tehetséggondozás.

Az Egyesület a sikeres pályázatoknak köszönhetően tudta megvalósítani programjait. Rendezvényeinket támogatták: Magyarország Emberi Erőforrások Minisztériuma, Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, Nemzeti Kulturális Alap, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala.

Munkánkat személyes küldetésként kell vállalnunk, úgy, hogy mindennapi tevékenységünkől ne hiányozzék az oly fontos „egy csepp emberség” sem.

Jókai Tibor
elnök (Komárom)

A Protestáns Szabadegyetem Erdélyi Körének brassói konferenciája

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Erdélyi Köre (EPMSZ-EK) Brassóban tartotta őszi konferenciáját 2013. október 18–20-án. A Reformáció hónapjának történelmi üzenetéhez igazodva választotta témáját is: *Brassó-Kronstadt, protestánsok a Kárpátok alatt*. Neves előadók értekeztek a magyar és szász evangélikus-lutheránus létről, mely az elmúlt évszázadokban hitbeli és nemzeti azonosságában is segített a két népnek maradandó egyházi és kulturális kincset létrehozni.

Török László csernátfalui (Sacele) evangélikus lelkész szakterülete az egyháztörténelem. Tanulmányában a barcasági protestáns egyházak történetét ismertette a megannyi hatalomváltó és népet próbáló időkből. Beszélt a magyar evangélikusok egyházhűségéről, aztán a múlt században lakóhelyéről elűzött szász kisebbség hatalmas építészeti örökségéről, melynek őrzése a Lutheránus Egyház hatalmas erőfeszítésébe kerül. A lelkész érzékeltette a vegyes házasságokból kifolyólag előállt nagyfokú beolvadást is, mely a szász és a magyar kisebbséget is sújtja, a többség előnyére.

Veres Emese Gyöngyvér néprajzkutató, a Magyar Rádió Kulturális Főosztályának szerkesztője a Barcaságban élő csángók néphagyományairól tartott igen érdekes előadást. Bemutatta viseletüket, zenéjüket, táncrendjüket, illetve születési, házassági és temetési szokásaikat is. Erős a kölcsönhatás a magyar csángó és a román mokányinak nevezett pásztornép viseletében. Különös tanulsággal zárta bemutatóját: az egyházak lelkészei nagyban segítenek népük hagyományainak megőrzésében, de néha, túlbuzgóságukban igyekeznek megszabadítani gyülekezetük tagjait a néphagyományban fennmaradt metaforikus cselekedetektől, így „segítve elő” az évszázadok alatt megőrzött, de a keresztyén életvitelhez nem kapcsolódó szokások elhagyását. Nagy körültekintésre van szükségünk, hogy ezen szokásokat élni hagyjuk.

Balogh F. András irodalomtörténész, az ELTE professzora a magyar-szász együttélés huszadik századi irodalmi örökségéről beszélt. Az erdélyi szász írók munkássága sokban hasonlított a sokszor elhallgattatott magyar írók szolgálatához. Fájdalmas tanulságként állapította meg, hogy a történelem folyamán a két nép nem mindig talált egymásra, és a kölcsönös szolidaritás többször a hatalomhoz való más-más viszonyulás miatt maradt el.

Az előadásokat követő vitákból még világosabbá vált, hogy az evangélikus-lutheránus hagyomány Erdély szellemi földrajzából nem tűnhet el végleg,

még akkor sem, ha a Kárpátok koszorújában számuk már megfogyatkozott. Tanulmányként szolgálhat a ma aktuálpolitikusainak is az a szász autonómia, amely évszázadokig meghatározta fejlődésüket és önrendelkezésükből fakadó belső rendjüket. Meghökken az ember, amikor olvassa, hogy alig száz évvel ezelőttig a város falain belülre más nemzetiségűt esetleg hét közben nappal egy pár órára engedtek csak be, de éjszaka nem szívhatott egy levegőt a szászokkal. (Csupán néhány, minőségi árut kínáló kereskedő mehetett be stb.)

Kitűnően felkészült idegenvezető irányításával a konferencia mintegy negyven résztvevője ámulattal szemlélte meg Brassó városának építészeti örökségét (a Fekete-templomot, a városháza terét, a Cérna-utcát, a zsinagóga épületét, a Kapu-utca szász házait stb.), a Prázmáron és Szászhermányban található erődtemplomokat a falakon belül menedékként szolgáló kamrákkal. Még felszerelt tanodát is működtettek az erődben, hogy a nehéz időkben a templom és az iskola együttműködését gyakorolhassák. De a bemenekült lakosság körében a rendkívüli időkben sem lazulhatott a közfegyelem: szalonnát is csak hetente egyszer vághattott a kamrába húzódott család a sajátjából, hogy jusson és maradjon is. Lopni nem mert senki, mert a büntetés mértéke elriasztotta. A csernátfalui magyar evangélikus templom hatalmas méretével szebb időkről beszél, amikor még a nép megtöltötte lelkesedéssel. Mára megfogyatkoztak a belső és külső támogatók, de a nép is. Holott kitartó belső erővel szolgáló lelkipásztora minden alkalmat megragad, hogy a lassan előregedő gyülekezetet behozza az Isten házába.

Estébe nyúlt a két magyar néptáncsoport ezt követő bemutatója. A *Barricádok* olyan különleges táncrenddel lepték meg a konferencia résztvevőit, amiről eddig nem volt élményük. A férfitánc kemény lépései, ritmusa, taktust diktáló vezényszavai az ibériai félszigeten jellemző spanyol táncal mutat rokonságot. A *Sirülő* népi együttes táncosai szinte mind családos párok, akik idejüket és tehetségüket a néptánc, a néphagyomány fennmaradására áldozzák. Gyermekük körülötük sirültek, reményt adva arra, hogy van utánpótlás, s a tradíció továbböröklődik.

Vasárnap délelőtt a brassói magyar evangélikus templomban közösen vett úrvacsora elpecsételte és elkötelezte a konferencia Erdélyből, az Anyaországból, Németországból és Angliából érkezett magyarjait abban, hogy az ott megtanult ismereteket hordozzák, hirdessék és megőrizzék: a Kárpátok őrző-védő belső íve felfogta és megfogta az itt életet nyert különböző népeket, hogy – mint a hegyek – szilárdan álljanak hitükben. A bástyák még állnak, közibük már nem kellene falakat építenie a három népnek (szász, magyar, román), csak egymás épüléséért kellene örködniük fölöttük.

Veres-Kovács Attila
az elnökség tagja (Nagyvárad)

Az EPMSZ Kárpátaljai Egyesületének 2013 évi tevékenysége

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (EPMSZ) Kárpátaljai Egyesülete a 2013 év folyamán az alapszabályban megfogalmazott kulturális céloknak és feladatoknak megfelelően működött. Feladataink közé tartozik a kárpátaljai magyarságot érintő kérdések tanulmányozása, így a 2012-es évben sikeres helytörténeti pályázatot nyújthattunk be a Bethlen Gábor Alaphoz az egyik beregvidéki magyar falu, Zápszony történetének könyvben történő kiadásához. A pályázati támogatással 2013-ban megjelenhetett Csatáry György *Zápszonyi krónika* című kéziratának nyomtatott változata.

Az EPMSZ Kárpátaljai Egyesülete tagjainak kulturális tevékenysége szorosan összefügg a Kárpátaljai Magyar Főiskola által szervezett rendezvényekkel. A beregszászi, az ungvári és a nagyszőlősi alapszervezet tagjai rendszeresen részt vettek a kárpátaljai magyarság által szervezett tudományos, kulturális és pedagógiai szervezetek munkájában. Saját rendezvényeinknek rendszerint a Főiskola ad otthont. Ebben az évben rendhagyó történelemórára került sor, melynek keretén belül bemutattuk a *Vádlottak padján* című dokumentumfilmet. A film bemutatását Losonczi Zoltán, Egyesületünk tagja, az 1956-os események érintettje, a filmben szereplő elítéltek barátja és iskolatársa vezette fel, majd a megtekintést követően beszélgetést folytatott a diákokkal.

Ebben az évben egy az első világháború témájával foglalkozó pályázat beadásán dolgozunk, amit február 17-ig kell elkészítenünk. A pályázat lényege, hogy kiállítást szervezhessünk első világháborús tárgyakból, fényképekből, továbbá, hogy eredeti levéltári iratokat digitalizáljunk és megfelelő tablókon mutathassunk be az érdeklődőknek.

Fábián Márta
alelnök (Beregszász)

Alsacianité: Elsässisches Brauchtum – und Alsacianitude: Elsässische Lebenshaltung

A szerző – elzászi nyelvész tanár – előadásában megkülönbözteti a magyarra csak megközelítően fordítható „alsacianité” (elzászi népszokás, néphagyomány) megjelölést az „alsacianitude”-től (elzászi életvitel, magatartás). Szerinte az előbbi a begyökerezett szokásokra, a hagyományokra épülő életfelfogás, mely nosztalgiával tekint a „dicső” múltra. Az utóbbi elnevezés viszont az elzásziak mai világára, életére utal, melyet a kétnyelvűség s a két – német és francia – kultúrkörhöz való tartozás jellemez. Ez az állapot tágítja az elzásziak látóhatárát, nyitottá teszi őket más nyelvek és kultúrák iránt, megkönnyíti nemzetközi és emberi kapcsolataikat. Ugyanakkor ez nem vezethet oda, hogy megtagadjuk gazdag hagyományainkat és sajátos kultúránkat, lemondjunk azok értékeiről – mondja a szerző. Ragaszkodnunk kell elsősorban elzászi anyanyelvünköz (mely nem azonos a német irodalmi nyelvvel), mert ez, mint tájzólás, veszélyeztetett helyzetben van. Feladatunk, hogy polgártársainkat bátorítsuk: használják minden alkalommal anyanyelvüket! Meg kell győzniük a szülőket csakúgy, mint a politikusokat, a hatóságokat a kétnyelvűség értékeiről, pozitív hatásáról pedagógiai és nevelési szempontból. Biztosítsuk a kétnyelvű oktatást az iskolákban, már a kora gyermekkortól kezdve, hogy elzászi tájnyelvünk újra elnyerje korábbi nyelvi, szociális és kulturális tekintélyét.

François Weiss előadásának francia nyelvű változatát Szöllősy Martine német fordításában közöljük (Szerk.).

Man kann natürlich sofort einwenden, dass es hier um Wortklauberei, um ein Streitgespräch oder um Haarspalterei gehe. Vielleicht! Aber wenn wir den Begriff „négritude“, den Léopold Sédar Senghor im Jahre 1934 geprägt hat, um damit das Spezifische der schwarzen Bevölkerung – vor allem psychologisch und kulturell – zu bezeichnen, tönt *alsacianitude* schon akzeptabler. Ich möchte der *alsacianité* (elsässisches Brauchtum), Begriff der häufig

gebraucht wird, um unsere spezielle regionale Wesensart zu bezeichnen, den Begriff der *alsacianitude* (elsässische Lebenshaltung) zur Seite stellen. Die zwei Endungen *-té* und *-tude* haben mich an einem Kolloquium über das Kreolische auf den Seychellen sensibilisiert, wo es um die Frage der „*créolité*“ und der „*créolitude*“ ging. Mit „*créolité*“ hat man das Spezifische dieser Zivilisation gemeint, mit Blick auf ihre Geschichte und dem festen Willen, sie zu erhalten gegen die zunehmende Dominanz der englischen Sprache, die das Französische verdrängt, obwohl diese noch gleichermassen offizielle Sprache ist wie das Kreolische und Englische. Der Ausdruck „*créolité*“ wurde mit einer Aura von Vergangenheit, mit Nostalgie, Rückzug und Identität verbunden. Ihm gegenüber stand der Begriff „*créolitude*“, der mit vollem Respekt gegenüber der Vergangenheit und ihrer speziellen Werte viel offener auf andere Kulturen und Zivilisationen blickt. Die „*créolitude*“ ist weniger ängstlich als die „*créolité*“, sie befürwortet den Austausch der Kulturen und nimmt Unterschiede und Veränderungen an. Sie ist gleichzeitig Hüterin einer reichen Tradition und verschliesst sich nicht den Beiträgen anderer Zivilisationen und neuen Denk- und Handlungsmustern. „Bereichern wir uns an unseren Unterschieden“ hat Paul Valéry einst gesagt. So ähnlich könnte die Botschaft der „*créolitude*“ lauten.

Sie werden einwenden, dass das Elsass keine Insel im Indischen Ozean ist und wir keine drei offiziellen Sprachen haben wie die Seychellen, aber unsere einheimische Sprache – oder, wenn Sie wollen, unser Dialekt – ist stärker bedroht, als das Kreolische auf den Seychellen, denn leider sprechen die meisten jungen Eltern nicht mehr Dialekt mit ihren Kindern. Bei aller Ehre der *alsacianité* denke ich, dass *alsacianitude* unsere Lage besser definiert. Unsere „*alsacianitude*“, also unsere elsässische Lebenshaltung, rechtfertigt sich durch *unsere Zweisprachigkeit und unsere Zugehörigkeit zu zwei Kulturkreisen*. Wir haben bereits diesen Zugang zu zwei Kulturen. Wir bewegen uns in zwei Denkart mit zwei sich ergänzenden Aussichten und zwei Referenzrahmen. Wir betrachten die Welt nicht mehr mit ethnischer Brille, eindimensional und einsprachig. Unsere Zweisprachigkeit erweitert unser Blickfeld und macht uns offener für andere Sprachen und Kulturen. Und diese Zweisprachigkeit erleichtert auch den internationalen und den zwischenmenschlichen Kontakt.

Und dennoch: versuchen wir gewisse Aspekte unserer „*alsacianité*“ hinter uns zu lassen, etwa den nostalgischen „*ja friehjer esch alles anders un besser gewan!*“ oder den halsstarrigen „*So sen mer un so welle mer bliewe!*“ Wir wollen nicht zu der Kategorie der „Rückständigen“ gehören. Wir wollen

nicht zuschauen wie unsere Mundart langsam verschwindet. Wir wollen uns nicht der vergeblichen Nostalgie gewisser Historiker hingeben, die die Vergangenheit glorifizieren und nicht akzeptieren, dass die Gegenwart anders aussieht, wie das Professor Taylor in der Einleitung zum „Manifest der kommunistischen Partei“ ausdrückt: „*Study of the past often turns into love of the past and a desire to keep it*“ (die Untersuchung der Vergangenheit schlägt häufig in Vergangenheitsliebe und den Wunsch um, sie zu erhalten). Und Karl Marx geht noch weiter, indem er diese konservative Geisteshaltung als Berufskrankheit der Historiker bezeichnet.

Was können wir tun? Natürlich müssen wir weiterhin unsere Mitbürger ermuntern, in allen Lebenslagen elsässisch zu sprechen und diese Bestrebungen zu unterstützen. Ich meine in der aktuellen Lage im Elsass können und müssen wir Alle mobilisieren, um die Zweisprachigkeit deutsch-französisch ab frühem Kindesalter sicherzustellen. Als Sprachwissenschaftler und Lehrer bin ich vom pädagogischen und erzieherischen Wert dieser Massnahme voll überzeugt. Versuchen wir die Eltern, die Gemeindebehörden und die Politiker von der positiven Auswirkung dieses Unterrichts zu überzeugen, damit auch unser Dialekt wieder ein höheres sprachliches, soziales und kulturelles Ansehen genießt.

François Weiss wurde 1935 von elsässischen Eltern in Frankreich geboren, seine Muttersprache ist der elsässisch-deutsche Dialekt, als Kind und Jugendlicher lebte er im Elsass. Die Mittel- und Hochschule absolvierte er in Strassburg, studierte Anglistik und doktorierte in Sprachwissenschaft in Nancy. Als Linguist wirkte er in verschiedenen Ländern, so in Australien, Deutschland, Grossbritannien, sowie in Griechenland, wo ihm die Universität Athen für seine Lehrtätigkeit als Professor den Titel eines Ehrendoktors verlieh. Nebst zahlreichen Publikationen ist er Mitglied in verschiedenen elsässischen Vereinen zur Förderung der Zweisprachigkeit und der interkulturellen Beziehungen. Er lebt in Goersdorf, Elsass.

Jahrestagung der ungarisch-europäischen Evangelischen Akademie

Die diesjährige, 44. Jahrestagung der „Evangelischen Akademie für Ungarn in Europa“ (EPMSZ) fand vom 6.–11. Mai im Osten Frankreichs, im schönen Elsass statt. Die Akademische Woche stand unter dem allgemeinen Thema: *Mehrsprachigkeit – innere Bereicherung*. Passend zum Thema der Zweisprachigkeit fand die Tagung im *Château du Liebfrauenberg*, dem aus einem ehemaligen Kloster umgebauten evangelischen Begegnungs- und Bildungszentrum statt. Die Akademische Woche wurde traditionsgemäß sehr gut besucht, es kamen ca. 180 Teilnehmer: Ungarn - jung und alt - aus zahlreichen europäischen Ländern.

Schon zu Beginn der Tagung wurden wir durch einen niveauvollen kulturellen Genuss verwöhnt. Am Eröffnungsabend konnten wir nach den Grußworten des Vorsitzenden der Evangelischen Akademie, *Pál Varga* (Dietenheim / Heilbronn) und des Direktors des Bildungszentrums das Konzert der Klavierkünstlerin *Enikő Orth* (Nagyszeben/Hermannstadt) genießen.

Das Thema der Tagung wurde auf unterschiedlichen Ebenen behandelt: angefangen von sprachwissenschaftlichen Ansätzen (geschichtliche Entwicklung verschiedener Sprachen) über psychologische Aspekte (psychogenetische Ausprägung der Muttersprache und der Zweisprachigkeit) sowie geschichtliche Gesichtspunkte (Regelungen zur Mehrsprachigkeit im geschichtlichen ungarischen Vielvölkerstaat) bis hin zur Problematik von Nationalsprache und Nationalbewusstsein, auch in Bezug auf Minderheiten innerhalb von Mehrheitsgesellschaften – so wie auch im Falle der ungarischen Minderheiten in den Nachbarländern des heutigen Ungarns.

Unter der Vielzahl von interessanten Vorträgen und Diskussionsbeiträgen erscheint mir der Vortrag von *Dr. Ádám Nádasdy* (Budapest) über die Zweisprachigkeit, dabei über die emotionale Bindung zur Muttersprache – als Teil der nationalen Identität – als besonders erwähnenswert. Das spätere perfekte Erlernen weiterer Sprachen ist erfahrungsgemäß meist schwierig... offenbar ist unser Gehirn auf eine Sprache

„programmiert“, wie viele Psychologen sagen. Zweisprachigkeit trifft man ja am häufigsten bei Leuten an, die in einer Mischbevölkerung aufgewachsen sind. Die andere Möglichkeit, die s.g. koordinierte Zweisprachigkeit wird durch das gezielte, bewusste Erlernen einer neuen Sprache und somit der neuen Kultur und Lebenswelt erreicht.

In seinem Vortrag ging *Dr. László Ódor* (Stuttgart/Budapest) der Frage nach, wann die Mehrsprachigkeit eine innere Bereicherung darstellt - wie der Titel der Tagung suggeriert - und wann sie eher eine Verarmung bedeuten kann. So wird häufig beobachtet, dass die Muttersprache in der ungarischen Diaspora zu einer einfachen „Familien-Sprache“ verkommt, während für die höhere Bildung und Laufbahn unerlässlich notwendige Beherrschung der rumänischen, slowakischen u.a. Sprache der Mehrheitsgesellschaft zur dominant entwickelten Alltagssprache wird. Andererseits stellt das bewusste gründliche Erlernen einer neuen Sprache und neuen Kultur eine enorme Bereicherung dar, weil erst dadurch die Eigenarten und Schönheiten auch der eigenen Muttersprache bewusst werden.

Die meist lebhaft geführten Diskussionen konzentrierten sich auf Fragen der Zweisprachigkeit als Herausforderung für die Gesellschaft und auch für die Einzelnen, auf den praktischen Umgang mit Problemen der zweisprachigen Gesellschaften (Schulunterricht, Amtssprachen, Straßenschilder u.a.), und auf mögliche EU-weite Regelungen zu Minderheitenrechten.

Unvergessen bleibt der ganztägige Ausflug – traditionell am Himmelfahrtstag – nach Straßburg mit einer interessanten Stadtführung und der Besichtigung des alten Münsters. Im Anschluss daran besuchten wir eine zweisprachige Schule im nahen Haguenau: Wie wir von den dortigen Lehrern hörten, werden solche zweisprachige Institutionen vom französischen Staat nur sehr zurückhaltend gefördert, bedürfen somit der Trägerschaft privater Vereine.

Zum Schluss sollte nochmal das Kulturprogramm von hohem Niveau erwähnt werden. Außer dem oben geschilderten Konzert fanden auch interessante Abende mit Literaturvorstellung, klassischer Musik und - zum Abschluss der Tagung - mit einer zünftigen Elsässer Volkstanzgruppe statt. Ferner sollten die täglichen ökumenisch ausgerichteten Andachten und natürlich auch die interessanten Gespräche am Rande der Tagung - meist mit Landsleuten aus anderen europäischen Staaten - erwähnt wer-

den, die auch dazu beitragen, das einwöchige Zusammensein zum bleibenden Erlebnis zu machen.

Dr. László Hetey (geb. 1942 in Nagyvárad/Grosswardein) hat sein Diplom als Biochemiker 1966 an der Friedrich-Schiller-Universität in Jena erworben. Er ist Privat-Dozent für Pharmakologie und Toxikologie der Charité-Universitätsmedizin Berlin und als selbständiger Berater in seinem Büro HLP Pharmaconsulting tätig. Dr. Hetey ist Präsident der Ungarischen Vereinigung Berlin e. V. und verantwortlicher Redakteur des ungarisch-deutschen Nachrichtenblattes Berliini Híradó, aus dem wir seinen Bericht – mit einer kleinen Ergänzung – übernehmen (Red.).

E kötet szerzőiről

BALLA BÁLINT (1928, Budapest) a budapesti ELTE állam- és jogtudományi karán doktorál 1951-ben, 1965-től szociológiai tanulmányokat folytat a németországi Münsterben. A berlini Műszaki Egyetemen habilitál, majd a szociológia professzora 1993. évi emeritálásáig. Számos szakmai könyv és biográfia szerzője. 2002 óta az ELTE díszdoktora. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem egyik alapítója, hosszú ideig alelnöke, könyvkiadásának vezetője, 2007 óta tiszteletbeli elnöke. A magyar kultúra és kivált a Szabadegyetem támogatására Európában alapítványt hozott létre. Berlinben él.

BIBÓ ISTVÁN (1941, Budapest) a budapesti ELTE magyar-művészettörténet szakán folytatott tanulmányait 1970-ben doktorátussal fejezte be; 1996-ban PhD fokozatot szerzett. 1966-tól a műemlékvédelemben, 1980-tól az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetében dolgozik. 1990-95 között a Baár-Madas Református Gimnázium igazgatója. 1997-től a tanártársaival együtt alapított Sylvester János Protestáns Gimnázium igazgatója; 2008 óta nyugdíjasként az iskolát fenntartó Protestáns Gimnáziumi Alapítvány kuratóriumának elnöke. A budapesti Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Egyesület elnöke.

DEMÉNY PÉTER (1972, Kolozsvár) író, publicista. 1995-ben végez a Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar-román szakán, ugyanott tart világirodalmi szemináriumot. Balla Zsófia költészetéről írt doktori dolgozata alapján 2014. január 31-én bölcsész doktorrá avatják. Több díjat és alkotói ösztöndíjat kapott, így 2007-ben a Romániai Írók Szövetsége kolozsvári fiókjától. Hét kötete jelent meg, a legutóbbi *Ágóbágo naplója* címmel (Koinónia, Kolozsvár 2010). 2008 októberétől a marosvásárhelyi *Látó* esszérovatának szerkesztője.

EVANS, ROBERT (1943, Leicester, Anglia) történész, BA, MA és PhD egyetemi fokozatait Cambridge-ben szerzi. 1969-től docens Oxfordban, 1997-2011-ig egyetemi tanár (*Regius professor of History*) ugyanott. Kutatási területe: Közép-Európa a 16-20. században; 2011-től helytörténet, ökológiatörténet, Wales története. Számos publikációja közt főművei: *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History, 1576-1612* (1973); *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550-1700. An Interpretation* (1979); *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Central Europe 1683-1867* (2006).

FÁBIÁN MÁRTA (1968, Nagyszőlős) az Ungvári Állami Egyetem angol nyelv- és irodalomszakán szerez filológusi és tanári képesítést. Jelenleg a beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angoltanára. Emellett doktorándusz a veszprémi Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karán. Beregszászon él.

JÓKAI TIBOR (1967, Ógyalla) a nyitrai Pedagógiai Főiskola tanító szakán szerez 1992-ben diplomát. Jelenleg a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége országos titkáráként dolgozik. A 2008-ban megalakult Szlovákiai Magyar Protestáns Oktatási és Közművelődési Egyesület (a Szabadegyetem Felvidéki Köre) elnöke.

NÁDASDY ÁDÁM (1947, Budapest) az Eötvös Loránd Tudományegyetem angol-olasz szakán diplomázott. 1977-ben doktori, 1994-ben kandidátusi címet szerzett angol nyelvészetből. 1972 óta az ELTE Angol Tanszékén tanít, 2012 óta egyetemi tanár. Kutatási területe az angol és magyar nyelvészet, különösen a nyelvi hangtan, nyelvtörténet, etimológia. Munkái kivált a magyar magánhangzók és a hangsúly terén hoztak újat. Rendszeresen közöl nyelvi, nyelvészeti ismeretterjesztő írásokat, könyveket. Nyelvészeti tevékenysége mellett verseket és műfordításokat (köztük Shakespeare-drámákat) is publikál.

NAGY ILDIKÓ (1952, Komárom, Szlovákia) a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészkarán magyar-angol tanári, majd a prágai Károly Egyetemen újságírói diplomát szerez. 1976-92-ig a Szlovák Közszolgálati Rádió magyar szerkesztője, 1993-tól a Kossuth Rádió pozsonyi tudósítója, 2006-2008 között ismét a Szlovák Rádiónál a nemzetiségi adás igazgatója. Jelenleg szlovákiai és külföldi magyar lapokban, köztük a pozsonyi *Új Szó* napilapban és a *Vasárnap* c. hetilapban publikál.

ÓDOR LÁSZLÓ (1945, Budapest) az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett 1968-ban német-magyar szakos tanári diplomát. 1973-ban doktorált *Az erdélyi magyar irodalom és Reményik Sándor pályája* c. disszertációjával, 1986-ban kandidátusi fokot szerzett *Az induló Nyugat-mozgalom német kapcsolatai* munkájával és 2003-ban habilitált, dolgozatának címe: *A multikulturális Svájc*. A budapesti Corvinus Egyetem tanára. 1990-1994 között a Magyar Köztársaság svájci nagykövete, 2011-2013-ig a Stuttgarti Magyar Kulturális Intézet igazgatója. Főbb publikációi: *Új német-magyar olvasmányos szótár* (1998), *Helvetismen* (2008).

SZARKA LÁSZLÓ (1953, Klobusicz, Trencsén megye) iskoláit családjá szülőföldjén, Alsó- és Felsőszeliben, Galántán, egyetemi tanulmányait Pozsonyban végezte. 1976-ban áttelepült Budapestre, ahol az MTA Történettudományi Intézetében dolgozott. 1997-2000 között az Akadémia Kisebbségkutató Műhelye, majd 2009-ig az MTA Kisebbségkutató Intézet munkáját vezette. 2007 óta oktat a komáromi Selye János Egyetemen. 2011-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa. Fő kutatási területe: az 1918 előtti kelet-közép-európai nemzetiségi mozgalmak és a 20. századi kisebbségi politika története.

TEMPFLI IMRE (1954, Kaplony, Szatmár megye) r. k. lelkész, 1979-ben szentelték pappá. Előbb Máramarosszigeten, majd Nagybányán segédlelkész, 1986 őszén

plébánosi kinevezést kap Alsóhomoródra. 1990 őszétől teológiai tanár és fegyelmi prefektus a Gyulafehérvári Papnevelő Intézetben. 1991 és 1993 között Rómában a *Gergely-Egyetemen* egyháztörténeti tanulmányokat folytat és licenciátust szerez, 1994-ben Budapesten doktorál teológiából. 1994-2007 között a németországi *Kirche in Not* katolikus nemzetközi segélyszervezet osztályvezetője. 2007. július 1-től a Stuttgarti Magyar Katolikus Egyházközség plébánosa.

VÁLYI NAGY ERVIN (1924, Budapest) tanulmányait a Ludovika Akadémián végezte. 1944 decemberében, hadnagyként került a frontra. A háború után, 1946-ban jelentkezett a Pápai Református Teológiai Akadémiára, majd ösztöndíjasként Strassburgba került. 1948-1957-ig Csurgón lelkész. Az 56-os forradalom után Balatonlellére internálják, ahonnan betegsége miatt 1964-ben Budapestre kerül. 1965-ben Baselben doktorál. Budapesten a Felekezettudományi Intézet kutató professzora. 1973-ban a Mainzi Egyetem meghívására vendégprofesszor. 1980-1985-ig a Budapesti Református Teológiai Akadémia Rendszeres Teológiai Tanszékének professzora. Ezzel egyidőben a Németajkú Református Gyülekezet lelkipásztora 1993-ban bekövetkezett haláláig.

VARGA PÁL (1948, Zilah) református lelkipásztor. Tanulmányait a kolozsvári és a nagyszebeni protestáns teológiai fakultáson végezte, majd mint ösztöndíjas doktorándusz Zürichben és Genfben folytatta. 1972-ben avatták Nagyváradon lelkésszé. 1977 óta Németországban él, ahol 36 éven át három német nyelvű, Ulm-környéki gyülekezet lelkésze 2013 tavaszán történt nyugdíjazásáig. 1980 óta az Ulm-környéki Magyar Protestáns Gyülekezet lelkésze, amely szolgálatot nyugdíjaztatása után is folytatja. A 2001-ben megalakult Nyugat-Európai Magyar Protestáns Gyülekezetek Szövetsége alapító tagja, hat éven át elnöke. 2005-ben a Kolozsvári Protestáns Teológiai Fakultás doktorává avatta. 2007 óta a Szabadegyetem elnöke; a 2012-ben megalakult Németországi Magyarajkú Protestáns Gyülekezetek Szövetségének elnöke. Heilbronnban él.

VERES-KOVÁCS ATTILA (1953, Szilágycseh) teológiai tanulmányait Kolozsváron végezte 1976-ban. Különböző királyhágómelléki református gyülekezetekben szolgál, majd 1990 óta a Nagyvárad-Olaszi (belvárosi) gyülekezet lelkésze. 1990-94 között püspökhelyettes, a külügyi kapcsolatok irányítója, a Sulyok István Református Főiskola egyik alapítója. Többször jár tanulmányi és szolgálati úton külföldön, egy évig Ausztráliában szolgál. 2002-től úttörő feladatot vállal a nagyváradi református egyházi rádióstúdió kiépítésében, a műsorok elkészítésében és sugárzásában.

WEISS, FRANÇOIS (1935) elzászi szülőktől Franciaországban született, de gyermek- és ifjúkorát Elzászban töltötte, anyanyelve az elzászi német. Iskoláit Strasbourgban végezte, az egyetemen anglisztikát tanult, majd Nancyban

nyelvtudományi disszertációval doktorált. Nyelvészként több államban dolgozott mint tanácsadó, így Ausztráliában, Nagybritanniában, Német- és Görögországban. Az athéni Tudományegyetem professzori tevékenysége elismerésül díszdoktori (*Doctor honoris causa*) címmel tüntette ki. Számos publikációja mellett több, a kétnyelvűséget s az interkulturális kapcsolatokat ápoló egyesület tagjaként fejt ki tevékenységet. Goersdorfban (Elzász) él.

A 2014 évi berekfürdői Akadémiai Napok mősora

MÁJUS 26. HÉTFŐ

14.00 – 16.00 **Érkezés, elhelyezés**

16.30 **Megnyitó, köszöntések**

Varga Pál ref. lelkész, az EPMSZ elnöke, D - Heilbronn
Bölcskei Gusztáv ref. püspök, a Zsinat lelkészi elnöke, Debrecen
Kovács Sándor, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közgyűlés
elnöke, Szolnok
Molnár János, a Megbékélés Háza igazgatója, Berekfürdő
Nyitó áhítat (Zsolt 145, 1-14.) – *Bölcskei Gusztáv* püspök

17.45 **Nemzedékváltások az egyházzenében**

Karasszon Dezső orgonaművész, Debrecen

18.45 **Fogadás, ismerkedés, vacsora**

20.30 **A Greentett Énekegyüttes hangversenye, karvezető: Náray
Máté, Debrecen**

MÁJUS 27. KEDD

09.00 – 09.20 **Áhítat (Zsolt 78, 1-7.)**

Szent-Iványi Ilona unitárius lelkész, Budapest

10.00 – 11.00 **Nemzedékváltások a Szentírásban**

Balla Péter ref. teológus, Budapest

11.30 – 12.45 **Nemzedékváltások az egyházban**

Kiss Ulrich SJ, róm. kat. teológus, Budapest
Köntös László ref. lelkész, Pápa

16.00 – 17.00 **Nemzedékváltások a családban**

Topolánszkyné Zsindely Katalin pszichológus, Budapest

17.15 – 18.45 **Munkacsoportok**

20.30 **A teljesség felé – Weöres Sándor est**

Sumonyi Papp Zoltán költő és a
Kaláka Együttes, Budapest

MÁJUS 28. SZERDA

09.00 – 09.20 **Áhítat (Kol 3, 1-17.)**

Fekete Károly ref. teológus, Debrecen

10.00 – 12.00 **Nemzedékváltások a jelenkori társadalomban**

Stefano Bottoni történész, Kolozsvár/Budapest

16.00 - 17.00 **Nemzedékváltás a tudományos gondolkodásban**

Végh László fizikus, Debrecen

17.15 – 18.45 **Munkacsoportok**

20.30 **Megáll az idő**

Gothár Péter – Bereményi Géza filmjének vetítése

Utána beszélgetés a filmről,

vezeti *Kőszegi Ábel* irodalmár, Budapest

MÁJUS 29. ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖK

10.00 **Istentisztelet a berekfürdői református templomban**

Igét hirdet (Mk 16, 14-20.) *Laborczy Géza* evang. lelkész,
Nyíregyháza

Úrvacsorát oszt *Varga Pál* ref. lelkész, Heilbronn

12.00 **Ebéd**

13.30 **Kirándulás autóbusszon**

a Tisza-tavi Ökocentrumba, útközben a tiszaderzsi Árpád-kori
templom romjának megtekintésével

20.30 ***Száz éve tört ki az első világháború...***

Magyar katonák harcai a svájci határon, 1915-1918

Oplatka Gábor gépészmérnök ETH, Zürich

MÁJUS 30. PÉNTEK

09.00 – 09.20 **Áhítat (1 Sám 24, 18-25.)**

Bosák Nándor róm. kat. megyéspüspök, Debrecen-Nyíregyháza

10.00 – 11.00 **Nemzedékváltás az irodalomban**

Szilágyi Zsófia irodalmár, Budapest

11.30 – 12.30 folytatás:

Demény Péter költő, irodalmár, Kolozsvár

16.00 – 17.30 Nemzedékek nyelve

Kerekasztal-beszélgetés

Vezeti *Kuti Klára* néprajzkutató, Pécs

Résztevők:

Balázs Imre József író, szerkesztő, Kolozsvár, *Demény Péter*,

Kolozsvár és *Szilágyi Zsófia*, Budapest

17.45 – 18.45 A Szabadegyetem és társegyesületei fóruma

Vezeti *Puskás-Vajda Zsuzsa* antropológus, Budapest

20.30 A magyar tánc évszázadai

Rendhagyó történelemóra *Novák Ferenc* Kossuth-díjas koreográfussal, a *Gázsa* zenekarral és a *Bihari János* táncegyüttessel (Budapest)

MÁJUS 31. SZOMBAT

09.00 Hálaadó istentisztelet a Megbékélés Házában

Ígét hirdet (Róm 12, 1-11.) *Csoma Judit* ref. lelkész, Berekfürdő

10.15 – 11.00 Gazdálkodás és megélhetés – változó időben

Rácz Katalin szociológus, Budapest

11.30 – 12.15 folytatás: Kiss Tamás szociológus, Budapest

12.15 Kitekintés – az Akadémiai Napok bezárása

Varga Pál, az EPMSZ elnöke

13.00 Ebéd, elutazás

LELKIGONDOZÓ SZOLGÁLAT

Szerdán és pénteken 14-15 óra között.

Előzetes jelentkezést kérünk *Hermán M. Rebekka* vagy *Benkő-Zonda Timea* tanácsadó lelkészeinknél.

ÁLTALÁNOS NAPIREND

(eltérések a napi műsorban)

08.00 –08.45

reggeli

13.00 –14.00

ebéd

09.00 –09.20

áhítat

19.00 –20.00

vacsora

AZ AKADÉMIAI NAPOK HELYSZÍNE

Megbékélés Háza, Református Konferencia Centrum

H-5309 Berekfürdő (Jász-Nagykun-Szolnok megye), Berek tér 19.

Telefon / Fax : +36 (06) - 59- 319 315 vagy 319 011

Címek, elérhetőség

A Szabadegyetem nyugat-európai elérhetősége

Dr. Varga Pál elnök
Geibelstrasse 5, D – 74074 Heilbronn
E-mail: vargapaul@yahoo.de
Telefon: +49 7131 124 21 54

A Szabadegyetem alapszabály szerinti székhelye

Evang. Akademie für Ungarn in Europa, c/o G. Darányi
Hardstrasse 65, CH-4052 Basel

A Szabadegyetem budapesti elérhetősége

Puskás-Vajda Zsuzsa alelnök
Tizedes u. 3, H – 1024 Budapest
E-mail: vajda.zsuzsa@gmail.com

A budapesti EPMSZ Egyesület elnöksége

Dr. Bibó István elnök
Margit körút 7, H – 1024 Budapest
Telefon (mobil): +36 (06) 20 533 2405
E-mail: bibopista@gmail.com

Az Egyesület titkársága

Boldis Gergely titkár
Etele út 2, I. em. 5, H – 1119 Budapest
Telefon: (mobil) +36 (06) 20 554 9534
E-mail: boldis.gergely@epmsz.eu

Az EPMSZ Évkönyve és más kiadványai beszerezhetők

Huszár Gál Evangélikus Könyvesbolt
Deák Ferenc tér 4, H – 1052 Budapest
Telefon: +36 (06) 1 266 6329
E-mail: huszargal@freemail.hu

*Az Évkönyv bolti ára Nyugat-Európában 12 €, tengerentúl 18 USA-dollár.
Magyarországon és a Kárpát-medence országaiban a kedvezőbb ár a
valutaárfolyamhoz igazodik.
Az EPMSZ Könyvbaráti Köre tagjai 30% kedvezményt kapnak.*

Akadémiai Napok, Liebfrauenberg

2013. május 6 – 11.

Deák Péter felvételei

Jacky-Szalóki Anna, a Strasbourgi Magyar Egyesület elnöke, Rémy Eckert, a tanulmányi központ elnöke, Varga Pál az EPMSZ elnöke és Hampel Márta háznagy a megnyitón

A megnyitó közönsége

A résztvevők között: Nádasy Ádám, Kőszegi Ábel, a Szöllősy-házaspár, Unger László és Kende Péter

Orth Enikő zongoraművésznő műsorát konferálja

Balla Bálint és Evans Kati a zongorakoncerten

Kuti József áhítatot tart a kápolnában

Nádasdy Ádám a finnugor nyelvrokonságot magyarázza

Robert Evans oxfordi történész a Monarchia többnyelvűségéről beszél

Varga Gábor bevezeti Demény Péter gondolatait a verselésről

Kuti József és Klára, Puskás-Vajda Zsuzsa és Dusza László a kastélykertben

Heten Kárpátaljáról: Benedek Imre és Oxána, Márku Anita, Oroszi Anna, Braun László és Éva, Ember Emese

Szakáts Marika és Sütő Judit a Szabadegyetem könyvasztalánál

Jókai Tibor bevezeti Szarka László előadását a megbékélésekről

Puskás-Vajda Zsuzsa bemutatja Melegh Attila szociológust

Dukkon Ágnes élénk eszmecsserében Kálmán Szabolccsal

A lelkészek bevonulnak az áldozócsütörtöki istentiszteletre: Vályi-Nagy Ágnes, Bacsoni Szilárdka, Sören Lenz, Varga Pál

Felkészülés az úrvacsora vételére a kápolnában

Kirándulás Strasbourgba: a Kuti-testvérek, Gaál Enikő, mögötte Hetey László

A kirándulók a strasbourggi Münster-nél. Az előtérben Tóth György és Ábrahám András

A kétnyelvű oktatás sikereiről és gondjairól hallunk előadást a Haguenau-i magániskolában

Donáth Lehel és felesége Miho örülnek koncertjük sikerének

Fiatalok kerekasztala: Manzinger Krisztián, Tréfás Dávid, Szabó Ágnes, Győry Kata, Demény Péter és a moderátor Kuti Klára

Elzászi néptáncosok parádés estje zárta a konferenciát

Csoportkép a kastély előtt

A Szabadegyetem Felvidéki Körének rendezvényei

Tanulmányút Egerbe Gárdonyi Géza halálának 150. évfordulóján. A nagy író sírjánál

A Harnos Károly Képzőművészeti Alkotótábor résztvevői Szentendrén

A Szabadegyetem Erdélyi Körének brassói konferenciája

Balogh F. András, Veres Emese Gyöngyvér és Török László, a konferencia előadói

A SIRÜLŐ néptáncgyűttes színes műsora